

**КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ISSN 2411–2607

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 22

Кременець – 2025

УДК 371.84

Актуальні проблеми гуманітарної освіти : збірник наукових праць. Випуск 22. / за заг. ред. А. М. Ломаковича, М. С. Курача. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2025. 191 с.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №13911–2884Р від 11.04.2008 р.

Збірнику надано Міжнародний стандартний номер періодичного видання ISSN 2411-2607.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БЕНЕРА Валентина Єфремівна – професор, доктор педагогічних наук;
БЕЗНОСЮК Олександр Олександрович – професор, кандидат педагогічних наук;
ДЕМ'ЯНЧУК Олександр Никанорович – професор, доктор педагогічних наук;
ДОВГАНЬ Олена Михайлівна – професор, кандидат біологічних наук;
ІЛЬЄНКО Микола Микитович – професор, доктор біологічних наук;
КУРАЧ Микола Станіславович – професор, доктор педагогічних наук;
ЛОМАКОВИЧ Афанасій Миколайович – професор, заслужений працівник народної освіти України;
ОНИЦУК Ірина Анатоліївна – професор, доктор педагогічних наук;
ПАШЕЧКО Михайло Іванович – професор, доктор технічних наук;
СКАКАЛЬСЬКА Ірина Богданівна – професор, доктор історичних наук;
СТРОНСЬКИЙ Генріх Йосипович – професор, доктор історичних наук.

У збірнику розглядаються теоретико-методологічні засади становлення та розвитку освіти, особистісно орієнтованого підходу в системі безперервної освіти, особистісно орієнтоване навчання в умовах реалізації нових освітніх програм, особистісно професійна позиція педагога в новій парадигмі виховання тощо.

Для вчителів, викладачів, наукових працівників і здобувачів вищої освіти.

Рекомендовано до друку Вченою радою Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (протокол № 5 від 22.05.2025 р.)

Сайт навчального закладу: www.kogpa.edu.ua/uk

Веб-сторінка видання розміщена в розділі «Видавнича діяльність».

© ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка
©Автори статей, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ФІЛОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ .. 5

Барановська Наталія. ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ІТ-СПЕЦІАЛЬНОСТІ	5
Воляннюк Інна, Поляк Ірина. ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ	11
Глотов Олександр. ПРО ЗМІНИ У СТРУКТУРІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КОРПУС МАТЕРІАЛІВ	17
Назарець Віталій. АДАМ МІЦКЕВИЧ І ЮЛІУШ СЛОВАЦЬКИЙ: ДВА ПОЕТИЧНИХ ГЕНІЯ, ДВА ЖИТТЄВИХ НЕПОРОЗУМІННЯ	25
Собчук Ольга. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА БРИТАНСЬКИЙ АСПЕКТИ	32
Янусь Наталія. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ РОБЕРТА БЕРНСА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	37

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Балбус Тетяна, Погонець Іванна. ПЕРЕДАЧА КОЛЬОРУ І СВІТЛА ЗАСОБАМИ РИСУНКУ ТА ЖИВОПИСУ	44
Гуральна Світлана. КОМПОЗИТОРСЬКА ТА ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВІТЛАНИ ОСТРОВОЇ В РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ	51
Дем'янчук Олександр. МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	63
Ільчук Ліна. МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ШКОЛЯРІВ	66
Легкун Оксана. ФОРТЕПІАННА ТВОРЧІСТЬ МИКОЛИ ЛИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ	72
Мельник Юлія. ФОРТЕПІАННІ ТВОРИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА	77
Олійник Світлана. МУЗИЧНА СПАДЩИНА КРЕМЕНЦЯ: ВИДАТНІ ПОСТАТІ	81
Панфілова Олександра. НАТЮРМОРТ ЯК ПРОСТІР ВІЗУАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛЬНОСТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ	86
Ратинська Інна, Томашівська Мар'яна. ДИСТАНЦІЙНЕ КЕРУВАННЯ ХОРОМ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОНЛАЙН-РЕПЕТИЦІЙ	90
Тарківська-Нагиналюк Олена. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ УКУЛЕЛЕ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗЗСО	95

**РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧАСНИКІВ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ103**

Боднар Марія. ОСОБЛИВОСТІ ДИСГАРМОНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ 103

Мороз Олена, Фірер Андрій. РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ.....108

Новак Тетяна. ДЕКАПСУЛЯЦІЯ ЕМОЦІЙ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ ЯК ШЛЯХ
НОРМАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ115

Парфанович Іванна. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНТЕНТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ У
НАУКОВУ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА121

**РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ128**

Курач Микола. ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ТА ПІДПРИЄМЛИВОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ128

Ломакович Афанасій, Фурман Олена, Бабій Надія, Глінський Олег.
ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ
НАВЧАННЯ135

Цісарук Віталій. ТЕХНОЛОГІЧНА ОСВІТА У ФОРМАТІ STEM: ЗАРУБІЖНИЙ
ДОСВІД142

Цісарук Ірина. КІБЕРЕМПАТІЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК НОВИЙ
ВИКЛИК ДЛЯ ШКІЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ147

Шабига Степан. ОПТИМАЛЬНИЙ МІКРОКЛІМАТ У НАВЧАЛЬНИХ
ПРИМІЩЕННЯХ153

**РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В
СИСТЕМІ ОСВІТИ. ІННОВАЦІЇ В БІОЛОГІЧНІЙ ТА ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ ТА
НАУЦІ.....159**

Банах Володимир. ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ ПІДХІД ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТІВ.....159

Бондаренко Тетяна. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ІНТЕРАКТИВНИХ РЕСУРСІВ У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ ТА БІОЛОГІЇ В УМОВАХ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ167

Головатюк Людмила. МОРФОМЕТРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
АРТЕРІАЛЬНОГО РУСЛА ТОВСТОЇ КИШКИ ПРИ ДІЇ ТОКСИЧНИХ АГЕНТІВ НА
ОРГАНІЗМ.....173

Левандовська Любов. РОЛЬ ФІТНЕС-ПРОГРАМ У ФОРМУВАННІ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА177

Михалюк Ілона, Галаган Оксана. ПОДОРОЖУЙ СВІДОМО: ЯК ЛІСОВІ
МАРШРУТИ КРЕМЕНЕЧЧИНИ ДОПОМАГАЮТЬ БЕРЕГТИ ПРИРОДУ183

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ188

РОЗДІЛ І. ФІЛОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 004.738.5:378.147:811.111

Наталія Барановська

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ІТ-СПЕЦІАЛЬНОСТІ

У статті розглядається вплив цифрових технологій на викладання англійської мови, зокрема роль інтерактивних методів і онлайн-ресурсів у підвищенні ефективності навчання. Авторка підкреслює значення мобільних додатків, інтерактивних платформ і відеоінструментів для формування мовних навичок і мотивації студентів. Також обговорюється адаптація традиційних методик до онлайн-формату з використанням алгоритму SAMR. Особлива увага приділяється вибору оптимальних цифрових інструментів для організації інтерактивного освітнього середовища. Результати показують, що застосування інформаційних технологій стимулює активну участь студентів в освітньому процесі і покращує комунікативні компетенції.

Ключові слова: цифрові технології, вивчення англійської мови, інтерактивні методи, онлайн-освіта, мотивація студентів, інформаційні технології, освітні платформи.

The article examines the impact of digital technologies on teaching English, focusing particularly on the role of interactive methods and online resources in enhancing learning effectiveness. The author emphasizes the importance of mobile applications, interactive platforms, and video tools in developing language skills and motivating students. The adaptation of traditional teaching methods to the online format using the SAMR model is also discussed. Special attention is given to the selection of optimal digital tools for organizing an interactive educational environment. The results show that the use of information technologies stimulates active student participation in the learning process and improves communicative competencies.

Key words: digital technologies, English language learning, interactive methods, online education, student motivation, information technologies, educational platforms.

У наш час розвиток цифрових технологій стабільно впливає на всі аспекти життя, зокрема й на систему освіти. Володіння англійською мовою значно впливає на рівень доходу в будь-якій професії. За даними з порталу Work.ua, знання іноземної мови дозволяє отримувати приблизно на 40% вищу оплату за схожі посади. Це пояснює зростання інтересу до вивчення англійської мови в останні роки, особливо серед працівників ІТ-сфери. За словами викладачів мовної школи Green Forest,

кількість представників ІТ у групах постійно зростає. Крім того, чимало фахівців починають свій шлях у сфері інформаційних технологій саме з освоєння іноземної мови.

Використання інформаційних технологій у сфері освіти, зокрема у викладанні іноземних мов, розглядається у працях багатьох дослідників, серед яких Н. Годованець [2], О. Грицюк [1], Т. Коваль [3], Н. Кочубей [3] та інші. Значну увагу приділено інтерактивним методам навчання із застосуванням сучасних інформаційних технологій. На нашу думку, одним із важливих напрямів, що потребує додаткового вивчення, є питання впровадження інтерактивних методів викладання іноземної мови в онлайн-форматі.

Використання цифрових засобів у освітньому процесі стає не лише актуальним, а й надзвичайно необхідним для відповідності сучасним стандартам освіти. З огляду на безперервний розвиток інформаційного простору та активне користування технологіями серед молодого покоління, особливий акцент робиться на вивченні результативності та переваг використання цифрових ресурсів з метою підвищення ефективності навчання та заохочення до вивчення англійської мови. Цифрові засоби відіграють важливу роль у формуванні мовних навичок студентів та сприяють їхній активній участі в освітньому процесі. Вони забезпечують позитивні умови для вивчення англійської мови, підвищуючи зацікавленість і мотивацію студентів.

Для розвитку умінь і навичок, необхідних для успішного оволодіння англійською мовою, можна застосовувати різноманітні цифрові ресурси. Мовні мобільні застосунки пропонують велику кількість вправ і завдань, спрямованих на вдосконалення словникового запасу, граматичних знань і комунікативних вмінь. Онлайн-платформи з курсами англійської мови містять інтерактивні заняття, відеоуроки, тести та інші корисні матеріали для навчання. Інтерактивні ігри й вікторини дозволяють студентам у захопливій формі опановувати мову, одночасно розвиваючи свої мовні навички. Цифрові інтерактивні посібники та аудіо- й відеоконтент допомагають здобувачам поринути в англомовне середовище та покращити розуміння на слух і навички читання.

Розвиток навичок слухання та читання є важливою частиною засвоєння англійської мови, а впровадження сучасних технологій у цей процес значно підвищує його результативність. Інтернет-ресурси, такі як BBC Learning English, TED-Ed, Cambridge English, Quizlet та інші, надають широкий вибір матеріалів для вдосконалення вмінь сприймати мову на слух. Аудіо- та відеоконтент, який міститься на цих платформах, забезпечує учнів справжніми джерелами інформації, що дає можливість практикувати розуміння різноманітних акцентів, інтонацій та темпу мовлення. Наприклад, короткі розмови, оповідання чи інтерв'ю, які можна знайти на зазначених ресурсах, доцільно використовувати для відпрацювання розуміння загального змісту, виявлення основної інформації або аналізу мовленнєвих прийомів.

Вважаємо, що для результативного розвитку навичок аудіювання та читання в умовах онлайн-навчання варто використовувати сучасні інтернет-ресурси, що пропонують справжній мовний контент та інтерактивні вправи. Одним із найвідоміших ресурсів є BBC Learning English, де серія аудіоуроків "The English We Speak" допомагає учням ознайомлюватися з актуальною лексикою та сталими виразами. Наприклад, урок "Break the Ice" можна застосовувати для засвоєння нових фраз у конкретному мовному середовищі. Після прослуховування студенти виконують

завдання в Google Forms, спрямовані на перевірку розуміння основної лексики та виразів.

Для вдосконалення навичок читання доцільно застосовувати інтерактивні електронні бібліотеки, такі як Epic!, Oxford Owl або Reading A-Z, які забезпечують доступ до великої кількості текстів, адаптованих під різні рівні підготовки. Учні мають змогу читати оповідання, казки, пізнавальні матеріали, а потім виконувати вправи, спрямовані на покращення розуміння прочитаного. Сучасні онлайн-платформи дають можливість додавати інтерактивні компоненти, наприклад, завдання з вибором відповіді або вправи на пошук слів, що відповідають певним характеристикам. Такий підхід сприяє не лише покращенню навичок читання, а й розвитку логічного мислення та аналітичних умінь. Такі цифрові засоби не лише роблять процес вивчення англійської більш захопливим і продуктивним, але й готують студентів до ефективного використання мови в умовах сучасного інформаційного простору. Цифрові технології стають не тільки важливою складовою освітнього процесу, а й дієвим інструментом розвитку мовної компетенції здобувачів на заняттях англійської. Одним із найпоширеніших ресурсів є **Quizizz**, який дає змогу створювати інтерактивні тести з різних мовних аспектів – таких як лексика і граматики – та організовувати командні змагання для перевірки знань. Це мотивує студентів активно залучатися до навчального процесу та сприяє засвоєнню англійської мови завдяки цікавому ігровому формату.

Методи навчання є однією з ключових складових для досягнення мети опанування іноземної мови. Її викладання у закладах вищої освіти тісно пов'язане з підготовкою студентів до їхньої майбутньої професійної діяльності та має на меті сформувати в них готовність до спілкування, передусім у фаховому середовищі. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність добору таких видів навчальної активності, які базуються на автентичних моделях мовленнєвої взаємодії. Основним підсумком навчального процесу є формування іншомовної комунікативної компетентності випускників ЗВО, а також їх здатності здійснювати ефективну мовленнєву діяльність. Для реалізації цього завдання використовуються сучасні комунікативні підходи, які ґрунтуються на співпраці між учасниками освітнього процесу, що втілюється через використання інтерактивних методів та форм навчання.

Згідно з думкою науковців, традиційні підходи до навчання не є достатньо ефективними, оскільки не передбачають активної залученості та взаємодії студентів у процесі здобуття знань [8]. У сучасну епоху цифровізації та активного використання електронних засобів комунікації, інтерактивність у різноманітних проявах стає основним елементом суспільного функціонування. Особливо значущою вона є в галузі освіти, де слугує фундаментом ефективного й результативного процесу навчання й викладання [6], за якого викладач може значно підвищити рівень зацікавленості та участі студентів, а самі здобувачі освіти демонструють вищу мотивацію та краще засвоюють матеріал порівняно з традиційними методами.

У процесі навчання іноземних мов інтерактивні підходи використовуються з метою створення умов та ситуацій, у яких здійснюється взаємодія між учасниками освітнього процесу в індивідуальній, парній або груповій формах. До таких методів належать презентації, рольові ігри, дискусії, обговорення, виконання проєктів, а також творчі завдання [7].

Інтерактивна навчальна аудиторія перетворюється з простору пасивного передавання знань від викладача до студентів на спільноту, об'єднану спільною метою та відповідальністю за результати навчання. У такому середовищі студента мотивують не лише викладачі, а й одногрупники, що сприяє зростанню внутрішньої мотивації.

Методи активного навчання, які передбачають залучення студентів до освітнього процесу через участь і взаємодію, включають такі форми, як підготовка доповідей і презентацій, участь у дебатах, рольових вправах, проблемно-орієнтованому навчанні – усі вони імітують реальні життєві ситуації та заохочують студентів бути уважнішими та більш задіяними. Активне навчання не лише допомагає студентам краще опанувати навчальний матеріал, а й активізує вищі когнітивні процеси (відповідно до Таксономії Блума), зокрема аналіз, синтез і оцінювання. Воно також сприяє розвитку важливих немовленнєвих комунікативних умінь, таких як здатність до ефективної командної роботи. У цьому контексті інформаційні технології виступають як дієвий інструмент організації інтерактивного освітнього процесу [1]. Цифрове навчальне середовище, як свідчить практика, створює широкі умови для взаємодії на різних рівнях між учасниками освітнього процесу – між студентами, між студентом і викладачем, з навчальними ресурсами та інформаційними технологіями [5]. Це сприяє втіленню принципу активного навчання через співпрацю в єдиному навчальному просторі.

Використання інформаційних технологій під час уроку з іноземної мови раніше не розглядалося як обов'язкове і обмежувалося відтворенням аудіо- та відеоматеріалів, показом презентацій PowerPoint, проєктуванням зображень на екран та застосуванням інтерактивної дошки Whiteboard. Однак з переходом на онлайн-формат роботи досягнення навчальних цілей без використання різноманітних цифрових засобів та додатків стало неможливим. Цифрові навчальні ресурси надають студентам можливості, які перевищують те, що викладач може запропонувати за допомогою підручників та інших друкованих матеріалів. Втім, основою ефективного використання цих можливостей є розуміння їхньої суті та способів найкращого застосування. Правильний вибір методик і відповідних цифрових інструментів, які дозволяють отримати максимальний ефект, гарантує успішне досягнення навчальних цілей.

Для оцінювання потенціалу інтерактивних інформаційних технологій як засобу організації навчального процесу дослідники пропонують алгоритм SAMR. Використання цього алгоритму в контексті адаптації традиційних інтерактивних технологій і форм роботи до онлайн-режиму означає, що традиційну технологію можна замінити цифровим інструментом без суттєвих змін у функціональності, або замінити інструментом, що розширить її можливості, або застосування цифрового засобу вимагатиме значних змін традиційної технології, а іноді й створення нових форм та методів навчання, які раніше були неможливими [4]. Таким чином, використання інформаційних технологій не лише сприяє ефективному викладанню іноземної мови в онлайн-середовищі, але й стимулює розвиток педагогічних технологій і методик викладання.

Поява за останні роки великої кількості застосунків [9] ставить перед викладачем завдання вибору, оскільки одночасне використання великої кількості інструментів є складним і недоцільним. Багато з них мають схожий функціонал, але

відрізняються за іншими характеристиками, тому, перш за все, потрібно витратити значний час і зусилля для глибокого вивчення цих застосунків, щоб застосовувати не окремі їх функції, а повний потенціал. Важливим аргументом на користь обмеження кількості застосунків є також те, що необхідність опанувати велику кількість інструментів, відстежувати завдання, які потрібно виконувати на різних платформах та в застосунках може заплутати і демотивувати студентів. Тому, розглядаючи питання оптимального вибору, на нашу думку, варто брати до уваги такі фактори: доступність, оскільки потрібні функції часто доступні лише в платних версіях, тоді як для виконання завдання можна застосувати інший інструмент, який є безкоштовним; частоту використання; багатofункціональність; простоту у користуванні.

Для створення інтерактивного навчального середовища на онлайн-занятті з використанням відеоінструменту ZOOM ефективним і зручним рішенням є застосування таких функцій Zoom, як chat box, polling, annotation tools, whiteboard, breakout rooms, share screen. Наприклад, за допомогою chat можна проводити опитування, «мозковий штурм», отримувати фідбек від студентів, студенти можуть відповідати на питання та ставити запитання викладачу. Також можна створювати опитування до або під час заняття, використовуючи спеціальну функцію polling; для організації групових форм роботи, наприклад дискусій чи обговорень, розподіляти студентів на групи за допомогою функції breakout rooms. Для письмових видів діяльності можна застосовувати whiteboard та annotation tools, які дають можливість набирати текст, підкреслювати/виділяти текст, ставити позначки.

Також варто згадати платформу для створення інтерактивних презентацій Pear Deck, яка має широкий функціонал та є дієвим інструментом для проведення онлайн-занять у цікавому та інтерактивному форматі [3]. Ця технологія дозволяє створювати інтерактивні презентації або перетворювати на інтерактивні будь-які презентації, створені в інших форматах.

Для організації навчальної діяльності студентів поза межами аудиторії найдоцільніше обрати одну з освітніх платформ, таких як Moodle, Google Classroom, Edmodo, Kahoot, Canva та інші.

Google Classroom надає широкі можливості для онлайн-освіти, де викладачі можуть використовувати різноманітні аудіо- та відеоматеріали, тексти та презентації. Це дає змогу поєднати різні методики навчання, включно з аудіовізуальними засобами, що сприяють створенню повноцінного занурювального навчального досвіду. Завдяки цим інструментам викладач може застосовувати інноваційний підхід до навчання, активно залучаючи студентів до вивчення англійської мови та стимулюючи їхню зацікавленість.

Kahoot – це інтерактивна платформа для розробки та проведення онлайн-квізів і ігрових змагань. Викладачі можуть створювати цікаві та захопливі інтерактивні тести з лексики, граматики та інших аспектів англійської мови, які допомагають учням закріпити знання та навички. Крім того, Kahoot дає можливість організовувати командні змагання, що сприяє співпраці та здоровій конкуренції серед студентів, позитивно впливаючи на їхню мотивацію та активність під час заняття.

Canva – це онлайн-інструмент для створення графічних дизайнів, який можна застосовувати на уроках англійської мови для підготовки візуально привабливих навчальних матеріалів. Викладачі можуть готувати навчальні презентації, інфографіку, плакати та інші ресурси, що допомагають учням краще засвоювати

інформацію і розуміти складні поняття. Окрім цього, Canvas може використовуватися для реалізації спільних проєктів, де студенти можуть разом працювати над створенням власних навчальних матеріалів та обмінюватися ними між собою.

Важливою складовою є віртуальний клас Teams, який містить усі необхідні функції для організації роботи групи, безпосереднього спілкування через чат, телефонного та відеозв'язку, відеоконференцій, а також додаток OneNote Class Notebook, де є персональні кабінети студентів та спільний простір для парної чи групової роботи. Практичний досвід використання цих інструментів підтвердив їхню ефективність для координації спільної реалізації групових проєктів, створення презентацій, виконання різноманітних інтерактивних завдань із застосуванням ігрових методик тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицюк О. С. Інформаційні технології в українській освіті: шляхи впровадження світового досвіду. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Серія: Педагогічні науки. Випуск 2/2018 (109). Частина 2.* Кривий Ріг, 2018. С. 15–20.
2. Годованець Н. І. Використання сучасних інформаційних технологій при вивченні іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота. Випуск 35.* Ужгород, 2015. С. 48–50.
3. Коваль Т. І., Кочубей Н. П. Інтерактивні технології навчання іноземних мов. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. № 7.* Ніжин, 2011. С. 25–37.
4. Edwards L. How do we teach when teaching online. URL : <https://sandymillin.wordpress.com/2020/04/28/how-dowe-teach-when-teaching-online-quest-post/> (дата звернення: 24.02.2025)
5. Moore M. Three types of interaction. *American Journal of Distance Education.* 1989. No. 3(2). P. 1–6.
6. Pradono S. A Method for Interactive Learning. *CommIT. Vol. 7, no. 2,* 2013. P. 46–48.
7. Ryzha A., Krasilnikova O. Interactive teaching methods as an effective tool of foreign language acquisition. *“Young Scientist”.* № 2.1 (78.1). February, 2020. P. 85–87.
8. Siti Fatimah Omar. Interactive language learning activities for learners' communicative ability. *International Journal of Evaluation and Research in Education. (IJERE), Vol. 9, No. 4,* December 2020. P. 1010–1016
9. Top Tools for Learning. URL: <http://www.toptools4learning.com/wp-content/uploads/2022/08/TT4L2022.pdf> (дата звернення: 24.02.2025)

УДК 811.161.2

к. філол. н., доцент **Інна Воляннюк**,
к. філол. н. **Ірина Поляк**

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

У статті обґрунтовано, що структуру і зміст шкільного курсу, пріоритети навчання української мови визначає Концепція мовної освіти в Україні. Авторами визначено зміст поняття «соціокультурна компетентність»; запропоновано шляхи формування соціокультурної компетентності школярів на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти засобами літературно-художнього стилю (на прикладі творів письменників рідного краю – Галини Гордасевич і Юрія Климця).

Ключові слова: *духовний досвід, міжпредметні зв'язки, нова українська школа, соціокультурна компетентність, художні засоби.*

The article substantiates that the structure and content of the school course, the priorities of teaching the Ukrainian language are determined by the Concept of Language Education in Ukraine. The authors defined the meaning of the concept of "sociocultural competence"; ways of forming socio-cultural competence of schoolchildren in Ukrainian language lessons in secondary education institutions using literary and artistic style (using the example of works by writers of their native land - Halyna Gordasevych and Yuriy Klymets) are proposed.

Key words: *spiritual experience, interdisciplinary connections, new Ukrainian school, sociocultural competence, artistic means.*

Нова українська школа плекає національну ідентичність. Структуру і зміст шкільного курсу, пріоритети навчання української мови визначає Концепція мовної освіти в Україні, згідно з якою зміст навчання мов структурується за чотирма наскрізними змістовими лініями – мовленнєвою, мовною, соціокультурною і діяльнісною. «Соціокультурна змістова лінія є інтегративною, передбачає зв'язок навчання мови й мовлення з формуванням соціокультурної компетенції, що забезпечує єдність змісту і форми спілкування, визначає сферу відношень, орієнтовну тематику текстів, теми висловлювань, вимоги до відповідних умінь і навичок. Реалізація цієї лінії сприяє розвитку загальної культури учнів, зокрема становленню сучасних світоглядних уявлень про світобудову, природу, суспільство, людину, сенс життя в аспекті їх розвитку, цілісної системи уявлень про звичаї, традиції, реалії країни, мова якої вивчається, про особливості мовленнєвого етикету; ознайомленню з основним культурним національним набутком...» [5].

Проблемі реалізації компетентісного підходу на уроках української мови присвячені праці О. Іващенко, О. Савченко, О. Сухомлинської, А. Хуторського, Л. Мамчур, А. Богуш, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Карамана та ін. Науковці наголошують: «Освітня реформа передбачає, що головною метою навчання стане

оволодіння учнями певним набором компетентностей та наскрізних умінь. Серед них громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом та здоровим способом життя. Сьогодні школа повинна забезпечити формування та розвиток ініціативної особистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, бути успішною і сприяти розвитку суспільства. Учителю-словеснику випадає найвідповідальніша місія – допомогти учнівській молоді в її становленні як особистості» [2, с. 3].

Тож метою нашої розвідки є обґрунтування особливостей формування соціокультурної компетентності школярів на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти засобами літературно-художнього стилю.

У Програмі з української мови для 5–9 класів зазначено: «Мета базової загальної середньої освіти – розвиток і соціалізація особистості учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів... Мета навчання української мови в школі (предметна) – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [6]. Тож на уроках української мови потрібно формувати риси громадянина України, виховувати любов до Батьківщини, природи, пам'яток старовини, плекати загальнолюдські моральні якості, утверджувати гуманістичну мораль як базову основу громадянського суспільства, що й забезпечує формування соціокультурної компетентності школярів. Аналіз досліджуваної проблеми засвідчує, що більшість дослідників під соціокультурною компетентністю розуміють знання культурних особливостей носіїв мови, їх звичок, традицій, норм поведінки й етикету та вміння розуміти комунікативну поведінку носіїв.

Мова стає зрозумілішою і швидше засвоюється дітьми, коли в основу її вивчення покласти принцип народності. Цей принцип допомагає прищепити любов до мови, слова через використання всіх видів і жанрів літературно-художнього стилю, засвоєння учнями народного мовленнєвого етикету. Водночас це сприяє реалізації міжпредметних зв'язків, зокрема з українською літературою.

У нашій розвідці розглянемо формування соціокультурної компетентності школярів засобами художніх творів письменників рідного краю: Галини Гордасевич (вір «Ноїв ковчег») і Юрія Климця (поетична збірка «Вино життя»).

Г. Гордасевич – українська письменниця та громадська діячка, для якої духовність виступає наскрізним мотивом, провідною ідеєю, першоосновою буття. Попри всі виклики долі, безглуздість і жорстокість тоталітарного режиму, письменниця зуміла не лише протистояти йому, а й активно пропагувати національну ідею та світло християнської віри.

Знання духовних, національно-культурних особливостей, історії, звичаїв і традицій рідного народу неможливе без опанування української фразеології. У повісті «Ноїв ковчег» фразеологізми виступають важливим компонентом вербалізації концепту «духовність». Нами виявлено 19 фразеологічних одиниць, з-поміж яких – 14 фразеологізмів і 5 синтаксем – номінації на позначення різдвяно-новорічної календарної обрядовості. Джерелами виявлених нами фразеологізмів виступають:

- вислови біблійного походження: «*Ноїв ковчег*» [1, с. 44] – «надійний притулок» [7, с. 257], «*Як Бог дасть...*» [1, с. 35] – «як складуться обставини» [7, с. 63], «*несли важкий хрест бідного життя*» [1, с. 72] – «терпеливо переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чістому-небудь житті» [7, с. 587];

- вислови із виробничо-побутового життя: «*Обійдеться циганське весілля без марципанів*» [1, с. 31], «*Поміняли шило на швайку*» [1, с. 47], «... стояла така погода, ... що добрий господар собаку надвір не вижене» [1, с. 55], «... було вже темно, хоч в око стрель» [1, с. 56], «*Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте*» [1, с. 70];

- вислови з дотепного народного мовлення, що відображають психологічний стан персонажів твору: «*нерви псувати*» [1, с. 58], «*перемивати кісточки*» [1, с. 63], «*брало за серце*» [1, с. 68], «*не бачити б ..., як власних вушок*» [1, с. 70 – 71], «*мовчимо, наче води в рот набрали*» [1, с. 93], «*не беріть дурного в голову, а важкого в руки*» [1, с. 138].

Як бачимо, художній текст повісті багатий на фразеологізми, що надають йому особливого стилістичного забарвлення. Ці вислови виконують емоційно-оцінну та художньо-образну функції. Вони дозволяють читачеві зрозуміти внутрішній стан, переживання героїв; виступають засобом візуалізації подій, зображення характерів тощо. Та найбільшої семантико-стилістичної значущості у творі, безперечно, набуває фразеологізм-заголовок «*Ноїв ковчег*». Саме таким надійним прихистком, як у Біблійній оповіді, для людей різного віку та не однакових етнічно (адже були тут не лише українці, а й лях-пан, москаліха-пані, циганка), різних за соціальним статусом (священники, селяни, наймити, вояки УПА) є будинок отця Іларія.

У повісті авторкою також відтворено елементи національної культури українців, яскравими прикладами яких є номінації на позначення різдвяно-новорічної календарної обрядовості. Наприклад: «Бо була тут *Коза* – давній тотем українців, символ родючості і життєрадісності». «Був вимазаний сажею *Чорт* із вилами – уособлення, може, не стільки злої, як пустотливої сили» [1, с. 138]; фрагменти колядок: «*Нова радість стала, Яка не бувала, Над вертепом ...*» [1, с. 138], «*Небо і земля нині торжествують*» [1, с. 139], «*А в Вифлеємі весела новина, Пречиста Діва породила Сина*» [1, с. 139]. Ці засоби виконують функцію контекстуалізації культури, звичаїв і традицій нашого народу.

Як відомо, основним способом передання духовного досвіду народу є релігійні тексти, молитви. Мова у них набуває сакрального значення. У творі «*Ноїв ковчег*» нами виявлено близько 100 одиниць-номінацій на позначення релігійних понять. З-поміж них виокремлюємо такі підгрупи:

1.1. Теоніми – найменування Бога, святих: *Ісус, Бог, Господь, Христос, Всевишній, Пресвята Діва, Матінка Пресвята, Пречиста Діва, Матінка Божа, Георгій Побідоносець, святий Миколай*.

1.2. Найменування релігійних книг, текстів: *Євангеліє, молитовник, Святе письмо*.

1.3. Геортоніми – найменування свят: *Різдво Христове (Святвечір, Вілія, Різдвяна ніч), Покрова, день святого Миколая*.

1.4. Найменування предметів релігійного культу: *церква, храм, Царські врата, іконостас, свічка, ікони, кадило, віттар, дзвін, ладан, парафія, крилос, облачення*.

1.5. Назви релігійних понять: *Божа милість, Божа могутність, найсвятіший омофор, Бог послав, вірила в Бога і виконувала Його заповіді, побожний лад, Боже сонечко, гріх, грішна людина, предстояти, перед Божим ликом, душі парафіян /*

прихожан, праведно, таїнство, благодать, ангели небесні, хор, амінь (співати), в благочинії, німб, не висповідавшись, не причастившись, похрестити, непростені гріхи.

1.6. Номінації церковних служб і їх складників: *Різдвяна служба, служба Божа, утренняя, вечірня молитва, проповідь, Літургія / Свята Літургія.*

1.7. Номінації духовних осіб, їхніх звань і посад: *попівський стан, отець (Іларій, Володимир, Леонід, Федір), матушка, благочинний отець, благочинна матушка, митрополит (Дионисій), батюшка, попадя, дяк, православне духовенство, пастир людського стада.*

З-поміж теонімів найбільш уживаними в повісті є лексеми *Бог, Господь / Господь Бог, Божа Матінка*. Ці лексичні одиниці часто виконують апелятивну функцію, оскільки входять до складу звертань: «Прости мене, *Господи*, не уберіг я цієї овечки, не доглянув...» [1, с. 32]; «*Господи!* ... І за що ти мене покарав...» [1, с. 70]; «*Господи Божечку*, та за що ж на нас така кара? ...» [1, с. 79]; «Ой, *Боже, Боже*, пошли ж ти кару на тих німців, нехай їх грім поб'є ...» [1, с. 79]; «*Матінко Божа*, пошли ти дощ, залий той пожар...» [1, с. 79]. Наведені словесні формули засвідчують глибоку віру, шану і відданість православних християн Господу («... *всемогутній, всевідучий і всеблагий Господь Бог*» [1, с. 75]), Святому Духові та Божій Матері, яка у християнській традиції вважається посередницею між Богом і людьми. Такі звертання водночас виступають компонентами молитов («*Ще і ще в мирі Господу помолімося...*» [1, с. 73], «*Прийдіте, поклонімося і припадім до Христа...*» [1, с. 74], «*Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа...*» [1, с. 28]), проханням про допомогу, прощення чи благословення, а також символом визнання безмежної Божої благодаті («*Господи, помилуй! Заступи, помилуй, охорони нас, Боже, Твоєю благодаттю...*» [1, с. 73], «*Бо милостивий і чоловіколюбчець Бог єси, і Тобі славу возсилаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині і повсякчас і навіки віків!*» [1, с. 75]).

Геортоніми (найменування свят): *Різдво Христове (Святвечір, Вілія, Різдвяна ніч), Покрова, день святого Миколая* – виступають, насамперед, своєрідними маркерами часового континууму, адже події, описані Г. Гордасевич у творі, відбуваються в осінньо-зимовий період; підкреслюють моменти перетину минулого і сьогодення, духовного зв'язку між поколіннями. Водночас вони виконують символічну функцію: кожне з цих свят є символом надії, спасіння та відродження, родинного єднання і духовного очищення. Авторка подає детальний опис підготовки до Святвечора напередодні Різдва, що допомагає розкрити національну ідентичність персонажів твору, ознайомлює зі звичаями і традиціями українців. «Після молитви всілися за стіл, освячений заради такого свята аж двома гасовими лампами – по одній на кожному кінці столу, розговорілися кутею і почали вечеряти. Спочатку холодні страви: вінегрет, мариновані гриби, риба в томаті, потім борщ із вушками, потім вареники з картоплею і смажена риба, нарешті, пили узвар і вже досхочу їли кутю, смачну, з медом, із горіхами і сушеними без кісточок вишнями замість родзинок. Хоч ішов уже третій рік важкої війни, – а може, навіть слід рахувати, що п'ятий...» [1, с. 135].

Окрім проаналізованих груп конфесійної лексики, фразеологічних одиниць, маркерами історичної епохи у повісті «Ноїв ковчег» також виступає суспільно-політична лексика. Попри незначну кількість (нами виявлено 12 номенів цієї групи: *за самотійну Україну* [1, с. 38], *повстанці* [1, с. 38], *совети* [1, с. 40], *ненька Україна* [1, с. 44], *більшовицька Росія* [1, с. 45], *Береза Картузька* [1, сс. 46, 93], *УПА* [1, с. 47], *польські або советські партизани* [1, с. 49], «*Пласт*» [1, с. 51], «... *більшовики мало*

не відправили на Соловки» [1, с. 93], історія Руси-України [1, с. 138], «За кров, за муки, за руїну Верни нам, Боже Україну!» [1, с. 138]), ці мовні одиниці є частиною загальної стилістичної палітри твору. Вони додають йому особливого колориту, допомагають встановити зв'язок між різними сюжетними лініями, а також підкреслюють символічний зміст. Ці лексеми є елементами відображення тогочасних соціально-політичних реалій. Письменниця через використання суспільно-політичної лексики акцентує увагу на соціально-економічних, ідеологічних і політичних проблемах. А заклик учасника вистави, хлопця у формі вояка УПА, «За кров, за муки, за руїну Верни нам, Боже Україну!» – неабияк суголосний із сучасними подіями, що відбуваються в Україні.

Юрій Климець – постать маловідома та малодосліджена в українському письменстві XX–XXI ст., але разом із тим – постать неординарна, незвично талановита, а його поетичний стиль – «прозорий, читабельний, виважений» [3, с. 5]. Вірші поета – митця, відданого рідному краю, справжнього майстра слова, який самовіддано любив людей і природу, глибоко шанував невтомну працю хлібороба і батьків – наскрізно пронизує мотив правдолюбства, торжества любові та добра. Автор настільки стурбований «вічним боргом правди» [4, с. 40], що у багатьох його поезіях вимальовується індивідуально авторський ліричний образ *правди*. Прийом антитези, який автор застосовує у вірші «Рондель», підкреслює крик душі поета: «Душа до Господа волає: – Чом справедливості немає, Лише крутість на землі? Лиш кривда в місті і селі Чортополохом процвітає.» [4, с. 42].

За допомогою ґенітивної метафори поет звертається до своїх «слів-карликів»: «Як виростити, виплекати вас, Щоб ви не гнулись під ворожим карканням, Під зливами неправди і образ?» [4, с. 44]. Автор свято вірить у торжество правди, мудрості та любові: «... І згине ніч безглузда і стара, І непогасним буде вічне огниво Людської мудрості, любові і добра» [4, с. 45]; «Хоч і незграбно, але правда, А правду мовити не гріх!» [4, с. 46].

З особливою любов'ю Ю. Климцем змальовано образи поля та рідної землі. Для їхнього зображення слугують такі художньо-образні засоби, як різні види метафор, епітети, порівняння, метонімія. Так, найчастотнішою, за нашими підрахунками, є метафора-уособлення та ґенітивна метафора. Наприклад, «Ріка дороги в берегах пшениць Текла аж ген до голубого обрію... Кругом – гусарів-колоськів полки... Пливають над шляхом хмари і віки – Землі і неба неземна симфонія.» («У полі»), «На тебе, рідна, на твої шляхи Кладу своїх надій найкращі ритми», «Свою любов, яснішу від яси, Я коло тебе ставлю на сторожі...» («До рідної землі»), «Ти устами століть промовляєш до мене І підносиш до сонця величне чоло, Не поникли в ганьбі твої горді рамена, Коли душу топтали і кривда, і зло... Коцюбинському ти дарував свою силу, І Шевченкові рястом дорогу стелив, Творчим вітром напнув їх душевні вітрила, І Словацького світові ти народив.» («Кременцеві»), «Плуги, плуги суремних журавлів Укотре небо рідне переорюють...» («Сковорода у Кременці»), «Йду землею батьків. Йду до рідної хати в гостину, Де чекає наймиліший у світі поріг» («Додому»), «Та все ж я, світе, добре розумію, Чому зітхає ввечері земля...» («Пам'ять»), «Між тополями білою ланею Прудконогий ранок полями пробіг.» («Сніг іскриться») та ін.

У змалюванні пейзажів автор часто застосовує порівняння: «Як матері, замислились тополі...» («Зелені ниви...»), «То ж не дивно, що прагну всякчас я

душею Бути гідним Вітчизни високих небес, Наче дощ, всеочисним і ніжним, як промінь, Та багатим піснями, мов поле і ліс.» («Під знаменом блакитного рідного неба»), «Душа – як небо» («Тарас Шевченко»), «А сосни, мов смарагдові списи...» («Зеленим гомоном...»), «Он журиться криниця, наче мати...» («Цвітіння липи»), «...повінь в даль пливе безкраю, Мов часу невсипуща течія.» («Повідь»), «Розбурхана ріка, немов уява... весна цвістиме, немов моя закохана душа.» («Березневе»), «Земля, мов жінка у печалі, сива Почула серцем синові слова, І в юне тіло, як вода жива, Заструменіла материнська сила.» («Пам'ять»), «А по щоці, мов хліборобський піт, Сльоза текла тяжка, гірка, солонна.» («Кривда»), «Трудитися щоднини, як бджола, Заради тебе, земле-мамо, мушу», «...любов, яснішу від яси» («До рідної землі») і под.

Дещо рідше знаходимо приклади метонімії перенесень: «Спить осіннє село...» («Додому»), «Зеленим гомоном вітаються ліси...» («Зеленим гомоном...»), «Де колись гриміли хори...» [4, с. 40] тощо.

З-поміж лексичних художніх засобів у цих віршах переважають також метафори-уособлення та епітети, рідше метафори орудного відмінка та розкриті метафори. Наприклад: «І солодку несла в тілі юному втому», «Брав у руки зірки росянисті – суніці, Усміхалося сонце із маминих віч...» («Материнські суніці»); «Її журбу не випили літа, І вітер буйний в полі не розвіяв», «За вами плачуть росами лани, Вночі зітхають втомлені дороги», «Пливуть у вирій лебеді-літа, Землею козакують юні мрії...» («Мати-чайка»). Образ матері-чайки з однойменного вірша, символ її страждань підкреслює розкрита метафора: «Чаїні сльози падають в жита – Осколки материнської надії...».

Висновки з проведеного дослідження. Отже, формування соціокультурної компетентності школярів на уроках української мови в ЗЗСО доречно здійснювати шляхом реалізації міжпредметних зв'язків, зокрема, з українською літературою. Адже саме засоби художнього слова сприяють розвитку естетичних смаків учнів, вихованню любові до Батьківщини, природи, плекають загальнолюдські моральні якості, утверджують гуманістичну мораль як базову основу громадянського суспільства; формують знання культурних особливостей носіїв мови, їхніх звичок, традицій і норм поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордасевич Г. Твори. Т.2 Проза. Львів, 2007. 326 с.
2. Іващенко О. В. Формування соціальної компетентності учнів на уроках української мови та літератури на засадах між предметних зв'язків: методичний посібник. Кривий Ріг, 2018.
3. Климець Ю. Вино життя. Кременець: Просвіта, 2005. 83 с.
4. Климець Ю. Недоспівана пісня, недочитана книга, недожите життя : методичні матеріали / упор. О. В. Васишин, І. О. Волянук. Кременець, 2016. 68 с.
5. Концепція мовної освіти в Україні. URL: <https://gymnasiya2.org.ua/doc/Зконсерсія%20movosviti.pdf> (дата звернення: 02.05.2025).
6. Українська мова. Програма для 5-9 класів ЗНЗ. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56134/> (дата звернення: 03.05.2025).
7. Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В., Немировська Н. Г. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків, 2009. 640 с.

УДК 82.02 + 821.1/.2

д. філол. н., професор Олександр Глозов

ПРО ЗМІНИ У СТРУКТУРІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: КОРПУС МАТЕРІАЛІВ

До культурної карти країни невід'ємною частиною входять національні літератури. Комплекс філологічної освіти включає декілька складових елементів, але там нема місця для національних літератур, які існували на українській території та впливали на менталітет корінного населення. Значна частина текстів, створених мовами національних меншин України, заслуговують на увагу та читацьку прихильність, оскільки надають можливість пізнати специфічний погляд на різноманітні явища соціального життя очима сусідів українців по державі.

Ключові слова: *моноетнічна держава, національна меншина, література народів України*

National literatures are an integral part of the cultural map of a country. The complex of philological education includes several components, but there is no place for national literatures that existed on the Ukrainian territory and influenced the mentality of the indigenous population. Many texts written in the languages of Ukraine's national minorities deserve attention and readership, as they provide an opportunity to learn a specific view of various phenomena of social life through the eyes of Ukrainians' neighbours in the country.

Keywords: *monoethnic state, national minority, literature of nationalities of Ukraine*

Усі соціальні та політичні процеси в Україні часів незалежності проходили під егідою двох ключових питань: «Чия в країні влада?» і «Якою мовою ця влада говоритиме?». За владу борються економічні та політичні еліти різного походження, четверо з шести президентів України навчилися української після інавгурації. Переважна більшість населення інших пострадянських держав досі не диференціює у своїй свідомості росіян та українців, вважаючи останніх регіональним («южнорусским») ізводом перших. А найпарадоксальніше те, що доволі велика частина населення України вважає так само.

Єдиний наразі перепис населення України 2001 року продемонстрував несподівані та неприємні для прихильників тої точки зору факти: «За даними перепису населення 2001 р., 37,5 млн. осіб (77,8 % від загалу) є українцями і 8,3 млн. (17,3 %) – росіянами» [11]; «У національному складі населення України переважна більшість українців, чисельність яких становить 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення... Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 4,8 відсоткових пункти і складала 17,3%» [29].

На перший погляд ці цифри ні про що не говорять. Однак у них прихований глибинний конститутивний сенс. Тому що у міжнародному контексті є вихідна позиція, згідно з якою «визначаємо країни, в яких понад дві третини населення належать до

однієї етнічної групи, як моноетнічні, а ті, в яких таких двох третин немає, як поліетнічні" [12, с.3-16]. А дві третини – це 75 відсотків. Українців за переписом – 77,8 відсотків. Тобто, говорити про те, що ця держава є багатонаціональною, поліетнічною – немає підстав. Тим більше, що та ж міжнародна інституція, яка дала визначення національному статусу держав, продовжила це таким постулатом: «Моноетнічна країна має вдвічі більше шансів бути вільною, ніж багатоетнічна». Красномовний висновок.

Отже тепер, у синхронії, у державі Україна живуть автохтонний народ «українці» («Український народ і його предки були від найдавніших часів автохтонами на території сучасної України» [7, с. 34], корінні народи України – кримські татари, караїми і кримчаки, та національні меншини [9, 10], яких у різних пропорціях є понад 120. Найбільш суттєвою відмінністю національної меншини від корінних народів прийнято вважати те, що у переважаючій більшості випадків етноси, що належать до національних меншин України, мають за межами України однойменну державність, тобто: поляки – Польщу, росіяни – Росію, вірмени – Вірменію тощо. Можуть сказати, що гагаузи, яких в Україні є 20 тисяч, своєї країни не мають, але існує така Гагаузія, автономний район в Молдові. Найбільше проблем виникло з провідною за кількістю національною меншиною, яка вперто не хотіла бути меншиною, а претендувала на статус автохтонного народу, з усіма належними специфікаціями, притаманними автохтону: мова освіти, діловодства тощо.

У радянські часи студентам філологічних спеціальностей українських університетів читали курс «Література народів СРСР». Зрозуміло, що дисципліна ця була наскрізь ідеологізована, у ній усі ці народи виглядали такими, що тільки й мріяли про те, як опинитися у «нерушимому союзі республік». Відомо також, що надзавданням цієї частини навчального плану було формування свідомості так званої «радянської людини», «національної за формою, соціалістичною за змістом».

Але майбутні філологи між тим все ж набували інформацію про грузинського «Витязя у тигровій шкурі» («Вепхісткаосані») Шота Руставелі, вірменського «Давида Сасунського» у викладі Ованеса Туманяна, білоруську лірику Якуба Коласа та Янки Купали, прозу Василя Бикова та інших письменників, про яких у шкільному курсі літератури, української, російської чи зарубіжної, не було ані слова, бо вони не підходили під жодне з цих визначень. Певний когнітивний сенс у цьому, безумовно, був, будь-яке знання є корисним, тим більше – знання про культуру держави, громадянином якої ти є.

Мета дослідження. Актуальний культурний ареал України, по-перше, активно формується у чітко сформульованому українському напрямку, тобто – головними явищами культури України є літературно-мистецькі феномени, створені саме українськими митцями: письменниками, музикантами, художниками, кінематографістами тощо.

Більше того, саме український акцент є історично необхідним, оскільки попередні епохи української культури проходили під насильницьким гнітом інших домінуючих культур, під державною егідою яких перебували частини українського народу. Тому національна свідомість значної кількості українців є мішаною, такою, що складається з фрагментів культур-домінінтів, без усвідомлення їхньої соціальної та історичної ролі. Тож очевидно є неминучість створення саме українського історично-мистецького фундаменту національного менталітету: українською мовою,

літературою, музикою, фільмами тощо. Однак твердження, що українська культура (у синхронії чи діахронії) має або мала на території України монополію, навряд чи буде повністю достовірним. Власне, хоча б з того міркування, що різні частини країни адміністративно належали до різних державних, а значить – і культурних структур. Крім того, до етнічного складу населення України завжди і системно входили і входять не-українські етноси, які мають свою національну культуру [28].

Визначення національної приналежності певної постаті у літературному процесі не завжди було однозначним, найчастіше доводиться обмежуватися фіксацією мови, якою написані твори (або більшість творів, або найбільш відомі твори) автора як показника приналежності до певної національної літератури.

Добір національних літератур відбувався як за ознакою присутності національності у результатах перепису населення України 2001 року, так і за наявністю власне фактів літературного життя цією мовою.

Відразу зазначу, що ми зі світоглядних міркувань не будемо ані наводити приклади, ані аналізувати одну не-українську етнічну структуру, а саме – російську. Це не означає, що дослідники-літературознавці не будуть вивчати процеси, які відбуваються у рамках цієї теми, але ці дослідження набудуть статусу «закритих розробок», не для загалу, а для фахівців. Це стосується також і білоруської культури, яка фатальним чином у ХХІ столітті опинилася у фарватері культури свого східного сусіда, який політично і соціально майже поглинув усі автохтонні ознаки етносу: мову, традиції, літературу. Натомість польська література України слугуватиме матеріалом для окремого дослідження.

– Є всі підстави зважати на наявність на території сучасної України такого культурного явища як **кримськотатарська література**, яка створена корінним народом України (475 000 носіїв мови), що нараховує декілька десятків діючих письменників, що має свій літературний часопис (Йылдыз), твори якої неодноразово перекладені на українську [22], яка ретельно досліджується [14] і вивчається як спеціальність в українських ЗВО [23]. Звісно, під кутом зору історії кримські татари, Кримське ханство виглядали як одвічні вороги українців, про це написані десятки гостросюжетних романів, складено сотні лірико-драматичних пісень, і це не може не впливати на сприйняття українцями кримськотатарської культури. Однак об'єктивно маємо усі підстави говорити про те, що у гіпотетичній навчально-науковій дисципліні «Література народів України» кримськотатарська література займатиме своє законне місце.

– Історія **євреїв** в Україні почалася біля двох тисяч років тому [8], практично безперервно триває досі, мала різноманітні, часом досить суперечливі аспекти співіснування з корінним населенням. Але, враховуючи те, що до виникнення держави Ізраїль 1948 року євреї не мали своєї автономної державності, то євреїв цілком природно можна було вважати корінним народом України. Єврейська література України (переважно – мовою їдиш), ґрунтуючись на єврейській культурі та українському ландшафті може похвалитися неабиякими досягненнями у творах Шолом-Алейхема, Шмуеля Йосефа Агнона, Переца Маркіша, Лейби Квітка, автора гімну Ізраїлю Нафталі Імбера, Аврама Абчука, Петра Альтмана, Риви Балясної та багатьох інших. Дещо зі здобутків цієї літератури перекладено на українську [2]. Дехто з єврейських літераторів застосовував мову іврит, дехто переходив на російську, а навіть – на українську, але вони залишалися єврейськими

письменниками. І без єврейського компонента історія культури України, історія літератури України буде, очевидно, неповною.

– Історія **угорців** у Європі від 9 століття до наших днів є надзвичайно суперечливою, переселенці з Уралу зі своєю фіно-угорською мовою почувалися і сприймалися серед індоєвропейських племен чужинцями. За право говорити своєю мовою угорцям доводилося відчайдушно боротися, завойовувати своє місце, часом навіть шляхом революцій, у складі різних держав. Тому досі угорці, де б вони не жили, виборюють природні пріоритети, які можуть здаватися комусь і надмірними. У сучасному Закарпатті вільно існують повністю угорськомовні села з угорськомовними школами [27], а навіть єдиний в Україні національний заклад вищої освіти – Закарпатський угорський інститут імені невідомого нікому у «великій Україні» Ференца Ракоці II, князя Семигороддя 17-18 століття. Стоять пам'ятники угорському поету Шандору Петефі. Половина угорців Закарпаття мають угорські паспорти, науковці захищають дисертації в Будапешті. За наявності політичної волі оголосити Угорську Народну республіку і відійти у сепаратизм, прикрившись західним сусідом, який тільки на те й чекає – справа декількох тижнів [19].

Звичайно, навчаючись угорською мовою, місцеві школярі вивчають класичну та сучасну (Петер Естергазі, Антал Гідаш) угорську літературу, особливо – творчість таких авторів, які писали про історію і культуру України, наприклад, Мор Йокаї або Адам Бодор. Крім того, є письменники, які або народилися, або мешкали у закарпатських населених пунктах: дитяча поетеса Ержебет Ошват, шахіст і поет Дьозо Віктор Екснер, поетеса Пірошка Рейхард, поет і новеліст Ласло Балла, його син поет Карой Балла, поет і критик Ласло Фабіан. Їхня творчість безумовно насичена реаліями Закарпаття і є невід'ємною часткою культурної свідомості уродженців цього краю. Більше того, виявляється «В Україні живе класик угорської літератури» [16] – Золтан Мігаль Нодь, поет і романіст. Угорські літератори Закарпаття мають свій альманах «Együtt» (Разом), який багато років продукує письменник та історик Дьордь Дупка.

– Існують етноси, які ніколи не мали своєї державності. Ба більше, серед них є такі, які й не претендують на набуття державності, наприклад – цигани, або більш політкоректно – **роми**. Цей народ, історично проживаючи на теренах багатьох країн Європи, усюди зберігав свою культурну ідентичність, наповнюючи нею культуру народів країни перебування. Наприклад, густо насичена ромською складовою література та музика Іспанії, Росії, Угорщини. Репутація кочового народу часто є двозначною, далеко не всі готові визнавати право інших бути іншими [15]. Ромська мова, будучи індоєвропейською за походженням, на території України має декілька різних діалектів, але не має версії літературної [5]. В Європі добре відоме ім'я ромської поетеси Папуші (Броніслави Вайс), в Україні знають поетів та перекладачів української літератури на ромську Лексу Мануша (Олександр Белугін) та Михайла Козимиренка. Безумовно, вивчення та аналіз ромської літератури потребує значних додаткових зусиль, але відкидати факт наявності цієї гілки культури та літератури України було би недоцільним.

– Тривалий час досить значна частина території України перебувала у складі Австро-Угорської імперії (Буковина, Галичина), у якій державною мовою була **німецька**. Цей факт не міг не відбитися на загальному стані культури цього регіону: і на мові навчання, і на мові літератури.

Тому Йосип Федькович і Ольга Кобилянська починали свій творчий шлях як німецькомовні автори. Тому зв'язки німецької та української культур є значними і виразними [6], аж до легенд про німецьке походження Івана Франка. Тому час від часу виникає питання про те, що німецькомовні письменники Галичини та Буковини «забуті Україною» [18]. А серед них є дійсно велети духу і культури, такі, як народжений у Львові і вихований у Винниках Леопольд фон Захер-Мазох, який написав про рідну Галичину чимало якісних текстів. Визнаний одним з провідних європейських поетів чернівчанин Пауль Целан. Містечко Броди на Львівщині пишається тим, що у ньому народився видатний прозаїк ХХ століття Йозеф Рот, герої романів якого час від часу говорять українською. Вшанований, нагороджений багатьма літературними преміями у Німеччині уродженець Снятинщини прозаїк Манес Шпербер, для України особливо цінний автобіографічною трилогією «Всі прожиті дні». Карла-Еміля Францоza вчила у тернопільському Чорткові української мови няня-русинок, тому у його романах і повістях так часто йдеться про життя українців. Видатна чернівчанка Роза Ауслендер захопила своїми віршами душі європейських читачів.

– Мало хто чув, але є в Україні такий етнос – **румеї**, приазовські греки, які говорять і пишуть своєю румейською мовою, румеку глоса. Це архаїчна ще візантійських часів грецька мова, яку сучасні греки з Греції геть не розуміють [24].

А румеї не тільки розмовляють, але й пишуть літературні твори. Починаючи з Георгія Костоправа, якого вважають засновником сучасної румейської літератури, його учня Антона Шапурми, який у свою чергу теж мав учня – Василя Бахтарова. До когорти «розстріляного покоління» потрапив поет і перекладач Василь Галла. Учень Костоправа був і Леонтій Кір'яков, який активно розповсюджував румейську мову. Автором «Гімну греків України» став Донат Патрича. Популярним поетом-піснярем був Сергій Биков.

– На півдні України розповсюджені поселення **болгар** різних історичних періодів [25]. Станом на сьогодні відновлено діяльність культурних болгарських товариств, вивчення болгарської мови та літератури у закладах вищої освіти, видання книг, підручників, періодичних видань [17]. Болгарська література України не може похвалитися численністю [3], але тому були об'єктивні причини, як, наприклад, у випадку творчості Івана Мавроді, який починав як болгарський прозаїк, але через те, що у Другій світовій війні Болгарія була не союзником СРСР, його змусили поміняти мову. Натомість Віталій Бошков – письменник-полілінгв, який писав і гагаузькою, і болгарською мовами, не рахуючи й української. Дмитро Пейчев, художник і поет, чиї книжки були видані, на жаль, не в Україні, а в Болгарії. Народилися, жили в Україні й писали про неї менш зазначені на шпальтах популярних медіа, але своєрідні та талановиті письменники: М. Бочваров-Бондар [20], П. Бурлак-Волканов [26], А. Жечева, В. Калоянов [4], А. Кострова-Терзівець, Н. Стоянов [30], Т. Стоянов, М. Чепразова. Трагічно за умов історичного буревію завершилася доля Мішо Хаджійського [21]. Під жорна сталінських репресій потрапив не тільки сам письменник, мешканець легендарного харківського будинку «Слово» Микола Фуклев, але й його твори. Наші сучасники пишуть болгарською про сьогодення [13].

– Після того, як у Декларації про незалежність Республіки Молдова [1] офіційною мовою цієї держави було проголошено **румунську**, різницю між

румунськими та **молдавськими** письменниками можна трактувати як регіональну, а не етнічну.

Молдавська культура, особливо музична, ще з радянських часів в Україні була досить популярною, завдяки пісням гурту «Норок», Софії Ротару, пізніше – Дана Балана. У 1940 році, коли Королівство Румунія зробило «жест доброї волі» і віддало Радянському Союзу Бессарабію, завдяки чому Молдова зі складу УРСР вийшла і стала окремою республікою, академік М. С. Державін опублікував у журналі «Советская наука» статтю «Происхождение молдавского народа», де неспростовно, у світлі вчення М. Марра, довів, що молдаване – це переважно слов'яни.

Здавна на тій молдовсько-румунсько-українській смузі фронтиру нуртували феномени, які важко відокремити одне від одного за соціо-психологічними ознаками, які й складають національний менталітет. Класик румунської літератури Міхай Емінеску юнацькі роки провів у Чернівцях, достатньо перекладений на українську. Про українсько-румунські відносини козацької доби писав свої романи Міхаїл Садовяну. Міжнародною зіркою світового масштабу на румунському небосхилі був літератор леонардівського калібру Мірча Еліаде. З молдовських авторів добре відомі в Україні імена Єміліана Букова, Андрія Лупана, Іона Друце. З Буковини родом були Георгі Асакі, Іон Ватаману, Альфред Маргул-Шпербер та Сіміон Гочу, з Одещини – Ністор Кабак.

Перші кроки з впровадження до системи української освіти елементів «Літератури народів України» вже зроблені: до шкільного курсу «Українська література» внесено декілька кримськотатарських письменників, у курсі «Світової літератури» є твори єврейських авторів. Однак відсутня методологічна база та структура дисципліни. Пропонуємо зрушити з місця та систематизувати цей конгломерат з тим, щоби він набув прозорого та дидактично зрозумілого вигляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Declaration of Independence of the Republic of Moldova. *Moldova.org*. URL : <https://web.archive.org/web/20130830060305/http://www.moldova.org/page/declaration-of-independence-of-the-republic-of-moldova-487-eng.html> (дата звернення: 10.03.2025)
2. Антологія єврейської поезії: Українські переклади з їдишу. Київ, 2011. 704 с.
3. Болгарські письменники в Україні. URL : <http://abuodes.org.ua/literatura/pisatelivukrajna/> (дата звернення: 12.03.2025).
4. Владимир Калоянов. *Литературен свят*. URL : <https://literaturesviat.com/?p=5802> (дата звернення: 13.10.2024).
5. Данілкин О. Культура циган України: минуле й сучасність (за матеріалами єдиної в Україні державної циганської колекції, зібраної автором книги). Київ, 2001.
6. Дорошенко В. Зв'язки української літератури з німецькою. *Збруч*. URL : <https://zbruc.eu/node/68078> (дата звернення: 13.02.2025).
7. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж-Нью-Йорк, 1995. Кн. 2, [т. 11].
8. «Жиди» / *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Париж-Нью-Йорк, 1955-1995.
9. Закон України «Про корінні народи України». Ст.1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-IX#Text> (дата звернення: 23.03.2025).

10. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 15.02.2025).

11. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики єдності в Україні» / *Національна академія наук України. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи* URL : <https://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/32953.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

12. Каратницький А. A Good Year for Freedom / *Freedom in the World The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties 1998-1999*. New York, 1999.

13. Ковальова Г. Про війну, історію та вірність присязі: письменники Болграда Максим Мединський, Іван Нєнов, Валерій Азманов. *Махала*. URL : <https://mahala.com.ua/novyny/pro-viynu-istoriiu-ta-virnist-prysyazi-pysmennyku-bolhrada-maksym-medynskyy-ivan-nienov-valeriy-azmanov/> (дата звернення: 28.02.2025).

14. Кримсько-татарська література. Сімферополь, 2005.

15. Любка А. “Варто поборювати власні стереотипи і вчитися мислити критично” *Міжнародний фонд Відродження*. 10 грудня 2015 р. https://www.irf.ua/andriy_lyubka_varto_poboryuvati_vlasni_stereotipi_i_vchitisya_misliti_kritichno/?fbclid=IwY2xjawHrFCVleHRuA2FibQIxMAABHdnTJbhcfNQzc7J-xlvubM_QJVHPawC4DCTTfu6FNC22aZQAEP0aW4ylaw_aem_Mb8MUAG5WzUWvDF2J_gkgw (дата звернення: 28.02.2025).

16. Любка А. В Україні живе класик угорської літератури. Чули про нього? *Infopost*. 10 вересня 2021 року. URL : <https://infopost.media/v-ukrayini-zhyve-klassyk-ugorskoyi-literatury-chuly-pro-nogo> (дата звернення: 28.02.2025).

17. Малаш О. В. Болгарська література/ *Велика українська енциклопедія*. URL : https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0#.D0.91.D0.BE.D0.BB.D0.B3.D0.B0.D1.80.D1.81.D1.8C.D0.BA.D0.B0_.D0.BB.D1.96.D1.82.D0.B5.D1.80.D0.B0.D1.82.D1.83.D1.80.D0.B0_.D1.82.D0.B0_.D0.A3.D0.BA.D1.80.D0.B0.D1.97.D0.BD.D0.B0. (дата звернення: 24.03.2025).

18. Мельник Л. Забуті Україною. *Німецька хвиля (Deutsche Welle)*. 22.12.2006. URL : <https://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%96-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D1%8E-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%96-%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/a-2479899>. (дата звернення: 28.02.2025).

19. Мельник Р. Майже всі угорськомовні медіа на Закарпатті підконтрольні Орбану і поширюють проросійські наративи. *Детектор медіа*. URL : <https://detector.media/infospace/article/221391/2024-01-05-mayzhe-vsi-ugorskomovni-media-na-zakarpatti-pidkontrolni-orbanu-i-poshyruuyut-prorosiyiski-naratyvy-doslidzhennya/> (дата звернення: 08.03.2025).

20. Михайло Бачваров-Бондар – бессерабський мандрівний поет. URL : https://www.bgsleda.com/lichnosti/mihail_bachvarov-bondar/ (дата звернення: 18.02.2025).

21. Мишо Хаджийски. *Вікіпедія*. URL : https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%88%D0%BE_%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8 (дата звернення: 28.02.2025).

22. "На нашій, не своїй землі": антологія різномовної поезії України. Київ, 1995. 413 с.; Сучасна кримськотатарська поезія. Вінниця, 2019. 75 с.

23. Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка URL : <https://philology.knu.ua/osvitni-prohramy/bak-opysy-op-ta-proh-nd/035-02-b-k/> (дата звернення: 29.03.2025).; Навчально-науковий інститут філології та журналістики Таврійського національного університету ім. В. Вернадського URL : <https://tnu.edu.ua/struktura/navcalno-naukovii-institut-filologii-ta-zurnalistiki-0/> (дата звернення: 17.02.2025).

24. Нацменшини на лінії розмежування: греки Приазов'я. *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/greeks-of-the-azov-sea/28989654.html> (дата звернення: 28.02.2025).

25. Павленко В.В. Болгари в Україні/ *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В К., 2003. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Bolhary_Ukraini. (дата звернення: 30.02.2025).

26. Петар Бурлак-Вулканов – поет бессарабських болгар. URL : https://www.bgsleda.com/lichnosti/petar_burlak/ URL : (дата звернення: 30.02.2025).

27. Попович О. Притисянська автономія: збереження культури чи угорський сепаратизм? *BBC News Україна*. 27 березня 2012 року. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/03/120326_zakarpattya_separatyzm_nk (дата звернення: 03.03.2025).

28. Список іншомовних письменників, народжених в Україні. / *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2,_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 09.03.2025).

29. Томенко М. Результати перепису населення / *Інститут політики*. URL : <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03> (дата звернення: 19.03.2025).

30. Чумак О. Ніко Стоянов: творчий шлях бессарабського поета, перекладача та багатогранного діяча в галузі болгарської мови. *Махала*. 14.01.2024. URL : <https://mahala.com.ua/aktualne/niko-stoianov-tvorchyy-shliakh-bessarabsko-ho-poeta-perekladacha-ta-bahatohrannoho-diiacha-v-haluzi-bolharskoi-movy/> (дата звернення: 16.03.2025).

УДК 821.161

д. філол. н., доцент Віталій Назарець

АДАМ МІЦКЕВИЧ І ЮЛІУШ СЛОВАЦЬКИЙ: ДВА ПОЕТИЧНИХ ГЕНІЯ, ДВА ЖИТТЄВИХ НЕПОРОЗУМІННЯ

Стаття присвячена проблематиці біографічних і творчих взаємостосунків двох визначних польських поетів – А. Міцкевича та Ю. Словацького.

Йдеться про непорозуміння між двома творчими геніями, які стосувалися життєвих обставин, що їх поєднували, а також художніх принципів, що їх вони вважали ключовими для естетичної декларації запитів і потреб польського національно-визвольного руху.

У статті простежуються основні етапи біографічних взаємостосунків поетів, творчі наслідування у мистецькій спадщині Ю. Словацького поетичних мотивів А. Міцкевича, причини та наслідки їх довголітнього творчого протистояння, а також його завершення, поетичне засвідчене Ю. Словацьким.

Ключові слова. А. Міцкевич, Ю. Словацький, романтизм, поезія, творчі мотиви, національно-визвольна боротьба.

The article is devoted to the biographical and creative relationship between two prominent Polish poets, namely Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki.

It discusses the misunderstandings between the two creative geniuses, which concerned the circumstances of their lives that united them, as well as the artistic principles that they considered essential to the aesthetic expression of the demands and needs of the Polish national liberation movement.

The article traces the main stages of the biographical relationship between two poets, the creative imitation of A. Mickiewicz's poetic motifs in J. Słowacki's artistic heritage, the causes and consequences of their long-standing creative confrontation, as well as its conclusion, poetically attested by J. Słowacki.

Keywords: A. Mickiewicz, J. Słowacki, romanticism, poetry, creative motifs, national liberation movement.

Постановка та актуальність проблеми. Серед актуальних проблем сучасного українського літературознавства важливе місце посідають питання рецепції зв'язків зарубіжної, зокрема польської і української літератури, зокрема творчості визначних її представників, їхньої художньої взаємспіввіднесеності з поетичними мотивами українських митців. У колі наголошеної проблематики особливу увагу привертає творчість двох найбільш визначних польських поетів епохи романтизму – А. Міцкевича і Ю. Словацького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетична творчість А. Міцкевича та Ю. Словацького завжди привертала увагу українських літературознавців, зокрема Г. Вервеса [1; 2; 3], В. Гуменюка [4], С. Левінської [5], Д. Павличка [6], Р. Радишевського [7] та ін. Водночас усе ще не достатньо дослідженими

залишаються окремі аспекти творчих взаємостосунків двох найбільш великих польських поетів.

Метою і завданнями статті є спроба простежити та проаналізувати життєві і мистецькі обставини творчого протистояння А. Міцкевича і Ю. Словацького, їхні причини, поетичний перебіг і завершення конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Юліуш Словацький – це найбільший після А. Міцкевича поет-романтик і один з найвизначніших польських поетів у цілому. Різниця у віці між ними не така вже й велика. Міцкевич народився у 1798 році Словацький – у 1809 (різниця 11 років). Помер Словацький у 1849, Міцкевич у 1855 (різниця 6 років).

Юліуш Словацький народився 4 вересня 1809 року в Кременці у родині викладача польської літератури, професора Кременецького ліцею Евзебіуша Словацького. Невдовзі після народження Словацького, його батька переводять у Віленський університет, але в 1814 році він помирає, і мати майбутнього поета, Саломея Словацька змушена була повернутися назад до Кременця, де жили її батьки. В 1818 році вона одружується вдруге – з Августом Бекю, професором медицини Віленського університету, після чого знову переїжджає разом з Юліушем у Вільно. Упродовж 1819 – 1825 років Словацький вчиться у Віленській гімназії.

В 1824 році його вітчим Бекю також помирає, і мати Юліуша знову повертається до Кременця. Юліуш залишається у Вільно, де з 1825 по 1828 роки вчиться на факультеті моральних та політичних наук Віленського університету. Літні канікули Словацький проводить в Кременці і там, на одному з літературних прийомів, які часто влаштовувала його мати, він вперше зустрівся з Міцкевичем, який вислухав і схвалив його перші літературні спроби. Втім, сам Словацький, тоді ще юний митець-початківець, вислухавши поетичний виступ Міцкевича, за свідченнями біографів, чи не вперше відчув заздрість до його художнього генію.

Словацького цього часу пригадують як дещо зманіжену і надзвичайно хворобливу, спадково схильну до сухот дитину, яка, проте, мала дуже розвинуту уяву, здібності до наук і начитаність.

Перші поетичні спроби Ю. Словацького – це здебільшого майстерні, але все ж стилізації під поезію А. Міцкевича, наслідування її головних мотивів.

Влітку 1827 року, в значній мірі навіть біографічно, наслідуючи Міцкевича (його знамениту кримську подорож, наслідком якої стали відомі «Кримські сонети»), Словацький здійснює мандрівку до Одеси, з метою відвідати Крим. З невідомих причин до Криму він не дістався, але зате відвідав Умань, Житомир та інші місцевості України, де дуже активно знайомився з місцевими легендами, історичними переказами, фольклорною поезією. В наступному, 1828 році, він написав першу свою поему «Шанфарі» і познайомився з відомим польським письменником Юзефом Коженювським, який на той час викладав в Кременецькому ліцеї.

Після закінчення університету Словацький близько півроку живе у Кременці, а потім, в 1829 році, переїжджає до Варшави, де йому вдається влаштуватися до Фінансової комісії Королівства Польського. Далі, зокрема після польського повстання проти російського царизму 1830–1831 років, його життєва доля буде пов'язана з еміграційними мандрами. Безпосередніми причинами цього стало те, що на повстання Словацький відгукнувся низкою патріотичних віршів, а також у ролі дипломатичного кур'єра повстанського уряду їздив до Парижу і Лондону, що стало б

підставою для політичних звинувачень і переслідувань з боку російської політичної жандармерії.

В ранній період творчості Ю. Словацький усе ще наслідує поетичні мотиви А. Міцкевича. Зокрема, такою є одна із ранніх його поем «Гуго», написана в серпні 1829 року у Варшаві під сильним впливом історичних поем Міцкевича. Вона була першим друкованим твором Словацького. Поема ця невеличка і складається усього з 3-х розділів. Головними героями поеми виступають молодий комтур, тобто командир, глава місцевої організації ордену хрестоносців – Гуго а також його кохана, монашка Бланка, яка, перевдягнувшись слугою, тікає разом з ним від хрестоносців. Вони добираються до Трокського замку, розташованого поблизу Вільно. В середині XIV ст. Трокський замок був столицею литовського князя Кейстута. В замку до Гуго приходить лицар, який представляє братство таємних хрестоносських судів і передає, що йому винесено смертний вирок. Гуго готується до бою, а тим часом його кохана Бланка, перевдягнувшись у його вбрання, приймає смерть від посланця хрестоносців, який думає що вбиває Гуго. Дізнавшись про смерть коханої, Гуго вдається до самогубства в хвилях Трокського озера. Вся поема, таким чином, є своєрідною варіацією одного з мотивів «Конрада Валленрода» А. Міцкевича, а саме – мотиву винесення і приведення в дію вироку таємного суду хрестоносців людині, яка їх зрадила. Своєрідність поеми Словацького при цьому полягає у тому, що зрадника ціною самопожертви рятує від смерті його кохана.

З інших ранніх поем Словацького рівнем своєї художньої довершеності особливо виділяється поема «Змій»(1831), написана на українському матеріалі.

В фабульну основу твору покладено, як і в багатьох ранніх творах Словацького, мотив помсти, але цього разу дистанційованої, віднесеної у часі. Зміст цього твору також можна розглядати як свого роду вільну варіацію на теми «Конрада Валленрода» Міцкевича.

В ідейно-художній організації «Змія» помітні не тільки впливи Міцкевича, але й інших творів романтиків «української школи» – А. Мальчевського, С. Гоцинського, Б. Залеського. Ці впливи позначились на яскравому українському колориті поеми Словацького, на численних її піснях і баладах, що стилізовані під український фольклор, нарешті – на образах поеми (зокрема, дуже схожий і навіть однойменний образ Ксенії знаходимо в поемі С. Гоцинського «Каневський замок»).

В перші місяці після повернення 1832 році в Париж із Лондону Словацький ненадовго зближується з еміграційними політичними колами і навіть намагається співпрацювати з ними.

Але це порозуміння тривало недовго. У квітні 1832 року в Парижі були надруковані два перших томи творів Словацького, до яких увійшли поеми та драми, написані ним ще під час перебування у Варшаві. Появу цих книг не помітив майже ніхто, крім Міцкевича, який уважно стежив за розвитком вітчизняної літератури. Міцкевич, проте, дав негативну оцінку першим літературним спробам Словацького. Він сказав, що це «поезія прекрасна... як будівля чудесної архітектури, як величний костел – але в тім костелі немає Бога...». В тому ж році Міцкевич публікує «дрезденські» «Дзяди», частину своєї епічної драми, де у непривабливому світлі був змальований вітчизняний Словацького, професор Август Бекю. На думку Міцкевича саме він активно співпрацював з російською таємною поліцією і видав їй імена політично неблагонадійних польських студентів, яких було заарештовано й засуджено. Образа,

тим більше висловлена публічно, була настільки значною, що Словацький збирався навіть викликати Міцкевича на дуель.

З цього часу і до кінця життя Словацького, стосунки між ним і Міцкевичем будуть залишатися загостреними, а майже всі великі твори Словацького матимуть полемічний підтекст, спрямований проти Міцкевича. В тому ж, 1832 році Словацький залишає посаду секретаря історико – літературного просвітницького товариства, головою якого був все той же Міцкевич, і в грудні їде з Парижу до Швейцарії, де він пробув до лютого 1836 року.

Драму «Кордіан», цікаву у контексті описуваної полеміки, Словацький розпочав писати навесні 1833 року, а через рік, в 1834 році, вона вийшла окремим виданням у Парижі. Видана анонімно, вона була сприйнята частиною читачів за новий твір А. Міцкевича. В драмі «Кордіан», якій Словацький дав ще й підзаголовок «Коронаційна змова», відтворено реальні історичні факти. «Коронаційна змова», яка служить підназвою драми Словацького, мала місце в 1829 році і була обумовлена такими історичними обставинами. Російський цар Микола I, який вступив на російський престол у грудні 1825 року, у відповідності до Конституції 1815 року, повинен був коронуватися ще й у Варшаві – польським королем, що символічно засвідчувало державну самостійність Польського королівства. Попри цю, формальну декларацію польської самостійності, Микола I не тільки неодноразово нехтував основними положеннями польської конституції, але й проводив по відношенню до поляків жорстоку репресивну політику. Його польська коронація, яка неодноразово відкладалася, остаточно була призначена на 1829 рік. Польські конспіративні патріотичні організації, на чолі яких встала «Таємна спілка», створена у грудні 1828 року у варшавській школі підхорунжих, готували збройне повстання. Його початок планувався у зв'язку з приїздом до столиці Миколи I. Під час коронації депутати польського сейму мали подати царю петицію з вимогою переглянути ті царські укази, які йшли у розріз з польською конституцією і обмежували права і свободи поляків. У разі відхилення царем цієї петиції або ж арешту депутатів, Петро Висоцький, який очолював школу підхорунжих, мав розпочати повстання. Знаком до його початку мало стати вбивство Миколи I безпосередньо під час процедури його коронації. Але замах на життя російського царя так і не відбувся. В силу нерішучості, сумнівів і політичних амбіцій більшість депутатів сейма відмовилися підписати текст петиції і, таким чином, увесь план повстання був зірваний. Відтворюючи у своїй драмі усі ці події, Словацький не обмежується ними і ставить за мету дати широкий розріз та характеристику тих політичних сил, течій та угруповань, що представляли на той історичний момент кістяк шляхетського національно-визвольного руху. В центрі проблематики драми питання про міру провини шляхти у поразці повстання 1830–1831 років, а також про сутність політики емігрантського руху, сумніви у спроможності цього руху очолити справжню боротьбу поляків за свою національну незалежність.

Ідейний задум «Кордіана» був розрахований не тільки на широкоаспектне узагальнення і підведення підсумків та історичних уроків поразки повстання 1830–1831 років. Він мав і конкретну полемічну спрямованість. Сам Словацький у листах до матері називав «Кордіана» своєю «великою справою» і зауважував, що в цьому творі він веде «боротьбу з Адамом», тобто з Міцкевичем. Безпосереднім приводом до початку цієї боротьби («Кордіан» тільки розпочинав «літературну» полеміку Словацького з Міцкевичем, яка розтягнулася на багато років) стали, по-перше, та

достатньо зневажлива оцінка, з якою Міцкевич відгукнувся на появу у Парижі двох перших томиків творів Словацького, по-друге, публікація III-ї («дрезденської») частини «Дзядів» Міцкевича, де в дуже різкій формі – як зрадник і посіпака жандарма Новосільцева – згадувався вітчизняний Словацького (в «Дзядях» – Доктор), професор медицини Віленського університету Август Бекю. Але забарвлена особистою неприязню і літературними образами, полеміка з Міцкевичем, розпочата у «Кордіані», виходить далеко за межі автобіографічного контексту і переростає в дискусію про шляхи національно-визвольної боротьби польського народу. В образно-афористичній формі вони узагальнювались двома формулами, перша з яких – «Польща – Христос народів» – була виразом містичної, месіаністичної концепції, за якою Польща, очищуючись через страждання, готує тим самим ґрунт для нової, звільненої від тиранії Європи, на чолі якої вона встане (аналогічно Христос своїми земними муками і стражданнями «врятував» людство для нового, вічного – посмертного життя). Ця концепція обумовлювала позицію філософського стоїцизму, тобто пасивно-споглядального примирення зі стражданнями свого народу, відмову (в очікуванні майбутнього, передвизначеного Богом звільнення Польщі) від рішучого, збройного спротиву, вимогу морального і духовного (в тому числі й містичного) удосконалення особистості. Саме до такої позиції й схилився на цей історичний момент Міцкевич. Кульмінацією його роздумів на цю тему стала сцена містичного видіння ксендза Петра з III-ї частини «Дзядів», яка вводила в польську літературу тему месіанізму. Словацький, навпаки, був палким прибічником іншого шляху боротьби, вираженого формулою «Польща – Вінкельрід» (Вінкельрід – це швейцарський селянин, який уславив себе в битві з Габзбургами біля містечка Земпах (1386) тим, що відважно кинувся на стіну ворожих списів і ціною власного життя прорвав, здавалося, нездоланні ряди неприятельського війська. Його ім'я стало уособленням мужності і рішучості). Концепція, яку сповідував Словацький, закликала до рішучої і бескомпромісної збройної боротьби з ворогом. Цією концепцією, заявленою у його «Кордіані», Словацький і полемізує із «Дзядями» Міцкевича, що виражають месіаністичну концепцію. Звідси й образ самого Кордіана може бути прочитаний як докір тим політичним силам, які відсторонено і покійно очікують на звільнення «зверху», але тим самим створюють таку атмосферу, яка, в кінцевому рахунку, здатна похитнути й волю справжнього патріота: потрапивши в оточення нерішучих, пасивних, патріотів на словах, а не на ділі, Кордіан таким чином просто втрачає ідеологічну опору і ґрунт під ногами, його спроба діяти в таких умовах самотужки алегорично змальовується Словацьким як безперспективна, приречена на провал. Як прозоро натякає Словацький, – поет, слухаючи якого, загине польський народ, – це А. Міцкевич з його концепцією месіаністського порятунку нації.

З 1839 року і до кінця життя Словацький живе у Парижі. Як і раніше, він не зв'язує себе участю в діяльності політичних партій польської еміграції (на відміну більшості еміграційних літераторів) і займає підкреслено «надпартійну» позицію. Це в значній мірі зумовлює те прохолодне і навіть вороже ставлення, яке ще з середини 30-х років займають по відношенню до Словацького еміграційна політична і літературна думка. Твори Словацького друкують, але справжньою популярністю вони користуються лише на батьківщині, тоді як в еміграції їх піддають систематичному цькуванню. Літературну критику особливо дратують різкі вислови, які дозволяє собі у своїх творах Словацький по відношенню до пасивного і бездіяльного, на його думку,

патріотичного руху, а також підкреслено декларована Словацьким розбіжність його політичних поглядів з поглядами Міцкевича, який вважався ідейним і літературним лідером і натхненником польської еміграції. Месіаністичним концепціям звільнення Польщі, які проповідував Міцкевич, Словацький намагався протиставити концепцію бойової, наступальної боротьби. Не визнавав Словацький і літературної зверхності Міцкевича над собою, на чому постійно наполягала критика. Словацький вважав, що ні хистом, ні своєю значущістю для розвитку польської літератури він ні в чому Міцкевичу не поступається. На початок 1841 року особисті стосунки між ним і Міцкевичем в черговий раз загострюються.

3 липня 1842 року, після зустрічі з відомим польським містиком, теоретиком власного філософсько-містичного вчення Анджеєм Товянським, Словацький входить до його містичної спілки «Коло», основою якої була віра у месіаністичне відродження Польщі. Але вже в наступному, 1843 році, Словацький розриває стосунки з «Колом» Товянського. Причинами цього розриву стали розбіжність в політичних поглядах, небажання Словацького підпорядковуватись вимогам внутрішньої, духовної і літературної цензури, яка мала місце в «Колі», і яку, знову ж таки, фактично очолював Міцкевич, що стояв в ієрархії «Коло» вище від Словацького. Нарешті, це й розбіжність в розумінні самої суті містичного вчення, яка виникла між Словацьким і Товянським. Словацький вважав, що вчення повинне підпорядковуватись реальним практичним справам і рішучим діям, спрямованим на підготовку збройного повстання, тоді як Товянський бачив мету вчення у тому, щоб впливати ним на духовну суть людини, на її внутрішнє удосконалення, а не на пробудження в ній революційного ентузіазму.

Поема Словацького «Беньовський» (1840–1841), яка вважається одним із найбільш визначних його творів, змальовує події так званої Барської конфедерації і водночас полемічно спрямована проти політичних та літературних опонентів Словацького і, в першу чергу, проти Міцкевича.

В кінці 1840-го року Словацький розпочав працювати над поемою «Беньовський», яка увійшла в число його найвизначніших творів. Поема була дописана і надрукована у наступному, 1841 році. Словацький опублікував лише перших п'ять пісень «Беньовського», хоча після смерті поета у його архіві були знайдені і наступні, але незавершені і невідредаговані, пісні поеми, з VI по XIV. В цілому ж, як вважають, обсяг поеми мав бути ще більшим. Сам Словацький жартома говорив про 44 пісні (іронічно натякаючи на III-тю частину «Дзядів» Міцкевича, де числу 44 надається певного містичного значення). Паралельно з поемою Словацький мав намір створити драму, в якій однойменний герой – Беньовський – виступив би у ролі «польського Фауста». Збереглися уривки цієї драми, в якій, подібно до того, як у Гете сатана Мефістофель спокушає Фауста, Беньовського намагається спокусити диявол на ймення Памфілус.

За початковим задумом, як гадають, форма «Беньовського» мала бути схожою на епічну поему А. Міцкевича «Пан Тадеуш», але в процесі написання жанрова форма твору Словацького відійшла від цього зразка і взяла за взірець жанрової побудови інший славетний європейський твір – ліро-епічну поему Дж. Байрона «Дон Жуан».

Основну тематику ліричної розповідної лінії твору, як вже зазначалось, складає полеміка Словацького з емігрантськими політичними та літературними колами, які

вперто відмовлялися визнавати творчий геній поета, ігнорували його право на участь у вирішенні актуальних питань, що стосувалися політичного життя польської еміграції, стратегії та тактики її діяльності. У числі основних політичних опонентів Словацького виступають прихильники тієї концепції національно-визвольної боротьби, яку поетично оформив у своїх «Дзядах» (III частина) Міцкевич і яка покладала сподівання, пов'язані із визволенням Польщі з-під царського гніту, на пасивне очікування здійснення містичних пророцтв, які обіцяли звільнення і звеличення Польщі в оновленій (тобто очищеній від монархічної тиранії) Європі. Серед літературних опонентів Словацький найбільше уваги приділяє колу католицьких літераторів, що об'єднувались навколо еміграційного часопису «Молода Польша», який особливо різко критикував твори поета і заперечував їх значущість і їх визначне місце в літературі польського романтизму.

В літературній площині полеміки виділяються численні іронічні вислови, які викликають комічні асоціації з окремими творами Міцкевича, насамперед, з «Паном Тадеушем» і «Конрадом Валленродом». Так, в 1-й пісні комічно згадується гданська горілка, оспівана в IV книзі – «Дипломатія і лови» – «Пана Тадеуша», а також «жаба, поетична на Литві» (натяк на згадані в книзі VIII – «Наїзд» – «Пана Тадеуша» співи жаб'ячих «хорів»). В 5-й пісні «Беньовського» Словацький висміює оспівану в «Пані Тадеуші» литовську кухню, зокрема – «окрасу старосвітського стола» – ботвину, яка іронічно співставляється з Іпокреною (міфологічним джерелом поетичного натхнення на горі Гелікон). В 5-й пісні міститься також іронічний випад проти типово романтичної манери розпочинати твір запитальною конструкцією. Цим стильовим прийомом користувався і Міцкевич. Поряд з А. Мальчевським і його поемою «Марія» в 2-й пісні «Беньовського» міститься також іронічно-саркастичний випад проти концепції боротьби, у свій час декларованої у «Конраді Валленроді» Міцкевича. Характеризуючи одного з героїв «Беньовського», Дзедушицького, Словацький не тільки надає поняттю «валленродизм» іншого значення (тут воно береться як теорія виправдання зрадництва, його маскування позірною патріотичною позицією), але й підбирає до нього саркастичні історичні паралелі (згадуючи, зокрема, в цьому іронічному контексті не тільки поляків-зрадників і посіпак російського царя: «литовських біскупів» (Масальського і Косаковського), Круковецького, Гуровського, але й самого генерал-фельдмаршала Паскевича, який жорстоко придушив повстання 1831 року і став царським намісником у Польщі (оскільки до цього Паскевич воював проти персів і турок, подібно до Валленрода, який також воював у лавах хрестоносців на Сході, Словацький іронічно приписує генералу таємні польські симпатії).

В 5-й пісні «Беньовського» і літературний і біографічний контексти полеміки з Міцкевичем зливаються в єдину площину. Словацький в октавах 5-ї пісні (з 61 по 72) описує історію свого поетичного двобою з Міцкевичем, окреслює його суть (як зіткнення двох коцепцій патріотизму – бойової, наступальної, якої сам притримувався, і пасивно-споглядальної, декларованої Міцкевичем), закидає (щоправда, несправедливо) Міцкевичу слов'янофільство (що, по суті, означало визнання російської зверхності), угодництво перед Римом (тобто політикою папи римського, який підтримував антипольську політику російського царя), протиставляє себе, як сонце, Міцкевичу, як місяцю, порівнює його з Гектором (воєначальником троянців в поемі Гомера «Іліада»), а себе, відповідно, з Ахіллом (який вбив Гектора і волочив його тіло навколо мурів Трої). І зрештою, завершуючи полеміку, все ж

називає Міцкевича не ворогом, а супротивником, акцентуючи при цьому поняття рівновеликості обох поетів, що, стосовно Словацького, заперечувала переважна частина польської еміграційної критики.

Висновки з даного дослідження. У статті проаналізовано причини та мотиви довголітнього протистояння двох найбільших поетичних геніїв, представників польського романтизму – А. Міцкевича та Ю. Словацького, їхні творчі взаємоперетини та конфлікти. Подальше продовження порушеної тематики вбачаємо у її поглибленні та деталізації, а також у простеженні її зв'язків із тогочасною українською поезією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вервес Г. Адам Міцкевич в українській літературі. Київ, 1955. 276 с.
2. Вервес Г. Адам Міцкевич. Життя і творчість. Київ, 1979. 140 с.
3. Вервес Г. Юліуш Словацький і Україна. Київ, 1959. 125 с.
4. Гуменюк В. Гомони і відгомони історії (До проблеми: Т. Шевченко і А. Міцкевич). *Слово і час*. 1999. №2. С. 19–22.
5. Левінська С. Юліуш Словацький. Київ, 1973. 174 с.
6. Павличко Д. Український патріотизм Ю. Словацького. *Сучасність*. 2002. № 10. С. 23–27.
7. Радишевський Р. Юліуш Словацький : Життя і творчість. Київ, 1985. 117 с.

УДК 821.161.2+821.111:316.75

Ольга Собчук

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА БРИТАНСЬКИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано, як історичний детектив стає засобом художнього осмислення національної ідентичності. Розглянуто український твір Н. Сняданко «Перше слідство імператриці» та британський роман Ф. Пуллмана «Тигр у криниці». Авторка показує, що Н. Сняданко акцентує на сучасних викликах для української ідентичності, зокрема війні з Росією, тоді як Ф. Пуллман зображує багатонаціональну Британію через взаємодію різних етнічних груп. Обидва твори поєднують історичний контекст з темами самоідентифікації та національної пам'яті.

Ключові слова: історичний детектив, національна ідентичність, самоідентифікація, культурна пам'ять, Н. Сняданко, Ф. Пуллман, Україна, Британія.

*The article analyzes how the historical detective genre serves as a means of artistic reflection on national identity. It examines the Ukrainian work *The Empress's First Investigation* by N. Sniadanko and the British novel *The Tiger in the Well* by F. Pullman. The author demonstrates that N. Sniadanko emphasizes the contemporary challenges to*

Ukrainian identity, particularly the war with Russia, while F. Pullman portrays a multicultural Britain through the interaction of various ethnic groups. Both works combine historical context with themes of self-identification and national memory.

Key words: *historical detective, national identity, self-identification, cultural memory, N. Sniadanko, F. Pullman, Ukraine, Britain.*

Національна ідентичність – це сукупність уявлень, цінностей, знаків та символів, які пов'язують людину з певною нацією. Як наголошує дослідниця О. Пойда, національна ідентичність сьогодні «становить головну форму колективної ідентифікації» і включає «широкий комплекс індивідуалізованих та неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень», що стають основою самоідентифікації людей з певною нацією. Тобто національна ідентичність формує відчуття спільності через мову, історію, культуру, традиції та історичну пам'ять. На рівні літератури національні образи виступають «своєрідними маркерами, які апелюють до національної ідентичності автора і читача» [2]. Таким чином, художній твір може як висвітлювати здобутки і символи нації, так і ставити під сумнів чи переосмислювати національні міфи.

Жанр історичного детективу поєднує детективний сюжет із минулим (історичною реальністю або міфологізованим минулим). Українська літературознавиця О. Харлан зазначає: на відміну від інших жанрів, історичний детектив «задовольняє насамперед інтелектуальний характер» читачів і пропонує «метафізичну атмосферу із детективним сюжетом, пропонуючи свій погляд на історію» [5]. Іншими словами, читач отримує задоволення від розгадки загадки в історичному контексті, а автори досліджують минуле крізь призму детективної інтриги.

Подібна думка простежується й у дослідженні О. Колесник: історичний детектив популярний тим, що додає можливість «ескапістського занурення в іншу епоху», а також «глибшого та емоційнішого пізнання власної спадщини, знаходження ідентичності в глобалізованому світі» [1]. Саме тому цей жанр приваблює авторів, які прагнуть показати, як події минулого резонують із сучасними проблемами нації.

Зокрема, С. Філоненко відзначає, що сучасні українські історичні детективи «проводять паралелі із сучасністю, шукаючи відповіді на питання консолідації нації під час нинішньої російсько-української війни, проблемою національної ідентичності» [4]. Таким чином, теоретично історичний детектив виступає формою художньої інтерпретації національної історії, що часто прив'язана до питань національного самовизначення.

«Перше слідство імператриці» Наталки Сняданко – це пригодницький історичний роман, в основі якого реальні події життя австрійської імператриці Єлизавети (Сіссі). За сюжетом, у 1853 році відбувається замах на цесаря Франца Йосифа, а імператриця Сіссі таємно розслідує цей інцидент. Паралельно роман має сучасну сюжетну лінію, що розгортається у Львові XXI століття: персонажки (музичні діячки) прибувають до Львова на фестиваль із цінною скрипкою, і на них чекають загадкові пригоди. Авторка майстерно переплітає минуле й сучасне, детектив та авантюру, ненав'язливо знайомлячи читача з реальними історичними постатями.

Важливо, що сучасний пласт твору апелює до українських реалій і національних переживань. Хоч основні події старовинної Лінії відбуваються за

межами України (у Імперії Габсбургів), локалізація другої лінії у Львові одразу наближає текст до сучасного українського контексту. У романі згадуються сучасні події – війну в Україні та боротьбу з агресією – і авторка ненав'язливо підкреслює необхідність пам'ятати, «за що бореться вся наша країна». У коментарях до видання наголошується, що такі згадки «важливі» і служать нагадуванням про національні цінності та мету боротьби [3]. Це зауваження ілюструє головну ідею – національна ідентичність постає через згуртованість перед загрозою. Іншими словами, у творі майже прямо вказано, що сучасні українці мають згуртуватися проти «російської загрози», і така нагадка постійно присутня на тлі історичного сюжету.

Окрім безпосередніх згадок про війну, роман у цілому творить відчуття національної ототожненості через мовний і культурний колорит: він написаний українською мовою і орієнтований на українського читача. Як зауважує С. Філоненко, сучасні історичні детективи (у тому числі твори Н. Сняданко) «відтворюють автентичну атмосферу минулого» і при цьому «проводять паралелі із сучасністю, звертаючись до національної ідентичності» [4]. Н. Сняданко подає саме такий приклад – історичний детектив, який заснований на документальних фактах (життя Єлизавети, політичні інтриги того часу) і водночас спонукає читача замислитися про сьогодення України. Тобто історичні реалії Габсбургів задіюються для опосередкованого зображення сучасних національних проблем.

Крім того, «Перше слідство імператриці» має виражений політичний підтекст, адже показане протистояння між Австрією та Угорщиною, інтриги австрійського двору тощо. Через це роман може розглядатися і як коментар до імперських відносин. Однак головним є те, що українська ідентичність тут виявляється не стільки історичними сюжетами, скільки реакцією на сучасні виклики. Тобто читацький досвід твору будується на паралелях між минулим і сучасним, що резонує із національними уподобаннями та прагненнями українських читачів.

Таким чином, в українському аспекті національна ідентичність в історичному детективі «Перше слідство імператриці» реалізується через поєднання історичних фактів із нагадуванням про українську боротьбу та єдність у теперішньому часі, що відповідає загальній тенденції жанру вивчати націю під час воєнних викликів [3].

Роман «Тигр у криниці» Філіпа Пуллмана – третя книга з серії про Саллі Локгарт. Події відбуваються у Лондоні осені 1881 року. Саллі – незалежна фінансистка вікторіанської епохи і розслідувачка кримінальних таємниць. У цьому історичному детективі її таємничий ворог намагається позбавити її всього: дому, статків, навіть опіки над позашлюбною донькою. Паралельно у сюжет введено тему російсько-єврейської міграції: до Лондона прибувають єврейські біженці, які втекли від погромів в Росії і зазнають утисків. Журналіст-єврей Деніел Голдберг виступає захисником цих іммігрантів і бачить за злочинами таємничу фігуру на прізвисько «Цаддік».

Отже, британський аспект твору розкривається через показ багатонаціонального Лондона і проблем іммігрантів. З одного боку, мова йде про героїню, яка є типовою британецькою пані, Саллі Локгарт, та її боротьбу в межах англійського суспільства. З іншого боку, бачимо, що у романі ключову роль відіграють неанглійські персонажі: євреї та навіть франко-угорські соціалісти (Голдберг) або китаєць («Цаддік»). Історичний детектив Ф. Пуллмана як би натякає, що британська

національна ідентичність охоплює не тільки самих «острів'ян», а й численні етнічні групи в межах імперії [6].

Так, у творі важливими є мотиви єврейського самовизначення, які бачимо, коли Голдберг і його компаньйони організують боротьбу проти антисемітизму та соціальних утисків (вони захищають безпритульних євреїв від місцевих бандитів). Єврейські іммігранти, що втікають від російських погромів, систематично обкрадаються, а Саллі, нібито «без притулку і переслідувана лондонською біднотою, долає зло разом з Голдбергом і групою місцевих гангстерів». Сюжет показує спільну боротьбу різних етносів у межах Лондона, що відображає мов би мультикультурний, «громадянський» аспект британської ідентичності.

Крім того, навіть символічний титул детективу «Тигр у криниці» є алюзією (розказаною злочинцем алегорією) на ідею долі і невинності: тигр, якого потопили в криниці, стає метафорою полонених обставин. Хоч ця історія не має прямого національного забарвлення, вона підкреслює загальний конфлікт людини і зло у світі. В цілому британський детектив Ф. Пуллмана поєднує елементи соціальної драми (боротьба іммігрантів, фольклор міського низу) з пригодницьким сюжетом, що в сукупності створює картину складної британської національної спільноти кінця XIX століття.

Таким чином, у британському аспекті національна ідентичність показана не як монолітна «традиційна Британія», а радше як багатокомпонентна конструкція, адже через долю єврейських та інших приїжджих і їх взаємодію з англійкою Саллі ми бачимо, що «національність» тут простягається на всі групи, що вписані в імперську історію.

Ф. Пуллман зображує Британію як світ, у якому переплітаються «подвійні» чи «третинні» ідентичності (англійка за походженням Саллі, угорець-єврей Голдберг, китайський «Цаддік» тощо). Усі вони приймають участь у вирішенні детективної інтриги, що показує, як сучасну британську (імперську) націю творять різні етнічні спільноти, об'єднані певними універсальними цінностями, такими як боротьба зі злом, солідарність перед переслідуванням.

Обидва твори використовують історичний детектив як платформу для розгляду національних ідентичностей. Сучасні дослідники зазначають, що особливістю історичного детективу є саме ця здатність пов'язати минуле з теперішнім і підняти проблеми національної самосвідомості. Так, і Н. Сняданко, і Ф. Пуллман вводять своїх детективів у історичний період. Наприклад, у романі Н. Сняданко українські наративи (війна та єдність нації) стають лейтмотивом, тоді як у Ф. Пуллмана – англійський наратив (солідарність мультинаціональної громади).

Цінною є розвідка О. Колесник, у котрій дослідниця зауважує, що такий жанр «уточнює співвідношення історичного, детективного та фантастичного, властивої кожному з них специфіки в художній інтерпретації історії». У цих прикладах художня інтерпретація історії адресує питання про те, ким ми є як нації і чим нас єднають минуле і сучасність.

Крім того, можемо визначити основні відмінності такі, адже український роман прямо апелює до сучасних українських реалій – війни з Росією і національної боротьби, а британський роман показує різномірну мультикультурність імперського Лондона.

Також обидва автори спільно додають інтелектуального і рефлексивного виміру детективному сюжету. Як писала О. Харлан, вони пропонують читачам не стільки гостросюжетну розвагу, скільки можливість «узяти участь у вирішенні інтелектуальної таємниці», що супроводжується роздумами про національну долю.

Як підсумовує О. Колесник, сучасний історичний детектив «користується великою популярністю», бо дає не тільки інтригуючий сюжет, а й «задоволення пізнання минулого окремого міста, країни та світу», а позитивним є «можливість більш глибокого пізнання власної спадщини і знаходження ідентичності в глобалізованому світі».

У порівняльному аспекті видно, що український роман Н. Сняданко реалізує цей принцип на національному фоні, бо авторка пропонує глибинне пізнання історичного спадку українців під час випробувань війною, тоді як детектив Ф. Пуллмана – на тлі британського імперського спадку, вказуючи на роль іммігрантів і соціальної справедливості.

Отже, загалом можна констатувати, що в історичних детективах обох країн національна ідентичність виступає як один із важливих контекстів сюжету. У «Першому слідстві імператриці» вона виділяється через зв'язок минулого з сучасним національним конфліктом; у «Тигрі у криниці» – через показ Британії, яка складається з багатьох народів і культур, що співіснують у рамках спільної детективної історії.

У випадку українського історичного детективу Наталки Сняданко ідентичність постає передусім через розуміння нації як суб'єкта, що переживає важкі історичні події (імперський контекст ХІХ ст.) і водночас бореться за свою незалежність у ХХІ столітті. У романі акцентовано «консолідацію нації» в період випробувань (російсько-української війни), що робить національні мотиви ключовими для розуміння сюжету. У британському історичному детективі Ф. Пуллмана «Тигр у криниці» національна ідентичність репрезентована по-іншому: демонструється плюралістичний характер британської (імперської) нації, яка включає різні етнічно-релігійні групи. Як результат, національна ідентичність у обох творах постає багатовимірною: український детектив прив'язує її до сучасної боротьби народу, тоді як британський – до історичних взаємодій різних спільнот у Лондоні.

Таким чином, жанр історичного детективу дозволяє авторам зворушувати тему національної ідентичності, пропонуючи читачеві зануритися в минуле і «знайти ідентичність» у світовідчутті, що поєднує історичну пам'ять і сучасність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесник О. С. Історичний детектив як літературна форма інтерпретації історії та культури. *Культура і сучасність*. 2022. № 1. С. 20–27.
2. Пойда О. А. Концепція національної ідентичності в художньому світопросторі. *Українська література: історичний досвід і перспективи*. 2024. Вип. 3. С. 31–39.
3. Сняданко Н. М. Перше слідство імператриці: роман. Львів : Старий Лев, 2021. 272 с.
4. Філоненко С. С. Простір війни в українській історико-дедетивній прозі. *Studia Methodologica*. 2024. № 57, ч. 2. С. 44–53.

5. Харлан О. Д. Жанр історичного детективу в сучасній європейській літературі: особливості функціонування. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2014. Вип. 3. С. 162–169.

6. Pullman P. *The Tiger in the Well*. New York : Alfred A. Knopf, 1990. 407 p.

УДК 82.091

к. філол. н., доцент **Наталя Янусь**

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ РОБЕРТА БЕРНСА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються особливості перекладу поетичного дискурсу Роберта Бернса українською мовою в контексті культурних та літературних впливів XIX століття. Проаналізовано перший відомий переклад балади «John Barleycorn» під назвою «Іван Ячмінь», здійснений В. Куликом. Окреслюється ймовірність опосередкованого шляху запозичення творів Бернса через німецькі, австрійські або польські джерела, що засвідчує вплив західноєвропейської культури на українське перекладацтво. Акцентується увага на творчих адаптаціях перекладача, зокрема українізації персонажів, стилістичних змінах та інтерпретаціях, що відображають національне світобачення і художні традиції доби.

Ключові слова: переклад, поетичний дискурс, Роберт Бернс, українська література, романтизм, культурні впливи, інтерпретація.

The article explores the peculiarities of translating Robert Burns's poetic discourse into Ukrainian within the cultural and literary context of the 19th century. It analyzes the first known Ukrainian translation of the ballad "John Barleycorn," titled "Ivan Yachmin," published in 1874 by V. Kulyk. The study outlines the potential indirect transmission of Burns's works to Ukraine via German, Austrian, or Polish sources, reflecting the influence of Western European culture on Ukrainian literary translation. Particular attention is paid to the translator's creative adaptations, including the Ukrainianization of characters, stylistic transformations, and interpretive shifts shaped by national worldview and artistic tradition.

Keywords: translation, poetic discourse, Robert Burns, Ukrainian literature, Romanticism, cultural influence, interpretation.

Українська література перших десятиліть XIX століття цікавиться культурою і літературою інших слов'янських народів, розвиток літературних традицій яких відбувається швидкими темпами. Завдяки цьому з'являється велика кількість перекладів, переспівів, переробок і адаптацій.

Переклади творів Роберта Бернса залишаються актуальними в Україні сьогодні, набуваючи нового значення в контексті національної ідентичності, культурного діалогу та історичних паралелей. Поезію Р. Бернса та її переклади українською мовою досліджують українські науковці Г. Дика, Н. Янусь, О. Радчук та

ін., ця тема є досить актуальною в наш час, оскільки історичні паралелі між Шотландією та Україною – зокрема боротьба за незалежність і збереження культурної самобутності – роблять поезію Р. Бернса близькою українцям.

Найбільшого розквіту в Україні романтизм досягнув завдяки працям представників «Кирило-Мефодіївського братства», до якого входили Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Гулак та інші. Основними завданнями діяльності цих поетів і письменників було політичне й національне відродження українського народу, піднесення рідної мови і культури, не як частини російської, а окремої й відмінної від неї, зі своїми глибокими коренями, які сягають слов'янської доби.

Перший літературний переклад з Р. Бернса в Україні з'явився через двадцять сім років після згадки Т. Шевченком шотландського поета. Член «Полтавської громади» В. Кулик на сторінках газети «Правда», виданої у Львові, друкує 1874 року переклад балади Р. Бернса "John Barleycorn" під назвою «Іван Ячмінь». Саме у Львові, культурному осередку Західної України, В. Кулик міг ознайомитися з німецькими чи австрійськими перекладами Р. Бернса. Ми припускаємо, що існував і західний шлях надходження творів шотландського поета на українські терени. Завдяки наміснику Австро-Угорської імперії в Галичині відбувається насадження польської мови, культури, літератури на західних землях. Не виключено, що разом з творами Гердера, Вольнея, Грімма, Гете, Гейне, Міцкевича, Махи, Канта в Україну могли потрапити і твори Р. Бернса, які були духовно близькими тогочасним суспільним настроям. Не виключаємо й австрійсько-німецького шляху, такого активного в цей історичний період. 1839 року в Німеччині було видано книгу перекладів з Р. Бернса "Gedichte von Robert Burns, verbersetzt von P. Kauffman". Відомі переклади поезії шотландського поета німецькою мовою Ф. Фрейліґрата. Низкою критичних зауважень відносно творчості Р. Бернса відгукнулись великі німецькі поети Гете і Гейне. Щодо власне самого перекладу, то український перекладач пропустив деякі важливі деталі, які свідчили про незламність народного духу. Український автор вводить у переклад і власну строфу, якої немає у Р. Бернса, але духом своїм вона є близькою шотландському поету. Переклад В. Кулика було написано переміжним чотиристопним і тристопним ямбом – традиційним для шотландських народних балад. Український перекладач українізує головного героя балади – це народний месник Іван Ячмінь. У національному дусі описується і середовище, яке оточує українського Івана. Усі ці відмінності свідчать про те, що В. Кулик міг користуватися якимось іншим перекладом і не виключено, що це міг бути переклад українського невідомого автора, або польський чи німецький варіант бернсівської балади.

Про перший український переклад пише у листі до І. Франка *від 15 падолиста 1896 року* П. Грабовський: «У нас, здається, Борнса зовсім не перекладали, по крайній мірі, відомий лишень прекрасний переклад "Івана Ячменя", зроблений Куликом» [1, с. 247].

Василь Кулик, українізуючи головного героя, наближає вірш до народного читача. Своєрідний контакт читача з героями згадуваного вірша не відрізняється від того, що оточує реципієнта у реальному житті: царі, народні герої, бунтарський дух поневоленого селянства, його нескореність і повсякчасна готовність до боротьби. Читання перекладу не викликало у реципієнта сильних почуттів, бо усе це не було для нього чимось новим, набагато більше емоцій, переживань він отримував у

буденному житті. У деяких випадках можна під час читання спостерігати сильне загострення почуттів, але це має миттєвий характер; приходиться усвідомлення переваги явищ реального світу і сильний емоційний ефект розсіюється. Однак цей процес не проходить безслідно для читача, він впливає на його особистість, погляди і тип соціальної поведінки. Інколи інтенсивне естетичне переживання призводить до тимчасового затьмарення сьогодення, але реальний життєвий досвід, невидимо бере участь у процесі рецепції.

У творчому доробку відомого українського поета В. Щурата знаходимо переклади віршів Р. Бернса «Кругом лягла осіння мгла», «Чим гарніше вона, тим ніжніше», «Житє, стражданє, смерть і прославленє преподобного Івана Ячменя. Були на сході три царі», «Моє серце не тут, моя дума не тут». Вірш українського автора «Кругом лягла осіння мгла» є перекладом з поезії Р. Бернса «Зима. Поховальна пісня», у якому шотландський автор описує настрій, нав'язаний похмурим зимовим небом, завиванням бурі, безлистими деревами, що ніби розділяють з ліричним героєм втрату батька, холодне й голодне життя, вічну боротьбу зі злиднями. Яскраве сонце і веселість природи у травні сприймається ним як образа для його жалоби. Зауважимо, що український перекладач змінює не тільки назву вірша на «Кругом лягла осіння мгла», а й саму пору року. Зима в Україні істотно відрізняється від зими в Шотландії. Ця пора в українських авторів завжди з морозом і снігом, що ніби під своїм покривом ховає всі негаразди; білий колір в Україні – колір чистоти й оновлення, а не смутку. В. Щурат, розуміючи це, замінює смуток шотландської зими на печаль української осені. Завдяки цьому перекладач дещо пом'якшує алегоричні переживання героя, спостерігається відходження від основної причини туги – смерті рідної людини; в українського автора спостерігаються любовні причини журби.

У перекладі В. Щурата «Житє, стражданє, смерть і прославленє преподобного Івана Ячменя. Були на сході три царі» замість сміливця-шотландця Джона Ячменя з'являється, як і в багатьох попередників, українських перекладачів, національний герой Іван Ячмень. Дослідниця О. Нечипорук коментує думки В. Щурата щодо перекладацького методу, які він висловив у рецензії на збірку П. Грабовського «Доля»: «На його погляд, кожний твір у перекладі чи в переспіві повинен впливати на читача так само, як і оригінал; перекладач має відтворювати думки першотвору, поетичний вислів і поетичну форму, зберігати чистоту та мелодійність мови» [4, с. 16].

Перекладач у поезії «Житє, стражданє, смерть і прославленє преподобного Івана Ячменя. Були на сході три царі» цілком дотримувався своїх вищезгаданих поглядів і не зумів (або не захотів) передати того колориту, шотландської специфіки, які було закладено в оригінал. В. Щурат у перекладах широко використовував лексичні й стилістичні особливості української мови. Переклади містять синонімічні приклади, постійні епітети, фразеологізми рідної мови перекладача.

Поряд з перекладами поезії шотландського поета В. Щурат пише власний вірш «Моє серце не тут, моя дума не тут», який перегукується з поезією Р. Бернса «My heart's in the Highlands» (дослівний переклад «Моє серце в верховинах»). В обидвох віршах описується краса рідного краю, яка переплітається з глибокими сердечними почуттями – хвилюваннями поетів. Кожен з них є сином свого краю: Р. Бернс – син шотландської Верховини, В. Щурат – українського Поділля, – і куди б не занесла їх доля, люблячі серця розриватиме туга за рідними просторами. Український поет

описує «плоттворні» подільські лани, які не тішать душу, а навівають смуток і журбу, бо українські сини й дочки «йдуть за море по хліб» [6, с. 23], їх женуть у світі голод і безпросвітні злидні, а щастя рідного краю залишається тільки далекою мрією, сном, який нескоро стане реальністю. Краса рідного Поділля в'яне від знедоленості й вічної вбогості. Сприймаючи ці твори, читач не знаходить вигадки, яку несе художня література, з'являється усвідомлення, що це реальна волаюча дійсність і внести свої корективи до вигаданого допоможе досвід проживання в тих самих умовах, які описано у вірші. Ситуації у віршах не змодельовані штучно у художній літературі і тому не буде виникати відчуття сконструйованості комунікативної системи «читач – твір» так, якби це виникало, коли український поет тільки переклав вірш Р. Бернса з описом його далекої, незнаной Шотландії. Саме цим кроком В. Щурат наблизив шотландську поезію до простого українського народу. Вважаємо цей вірш своєрідною відповіддю Р. Бернсу з використанням його сюжетної лінії.

Вагомий вклад у справу популяризації Р. Бернса на теренах України зробили Леся Українка, І. Франко, П. Грабовський і багато інших поетів і письменників, невтомних творців художнього українського слова.

Леся Українка відносила Р. Бернса до народних поетів, таких як Т. Шевченко. Р. Бернс і Т. Шевченко увійшли в оточення бомонду з простого люду, показавши красу і лад народної пісні, магічну сутність природи. У своїх творах поети звертались до речей, які оточують простого селянина: до жита, до пораненого зайця, до польової миші, ромашки, лісу і джерела. Митці померли у молодому віці, проживши нелегке життя, вічно борючись зі злиднями й хворобами, але вони не перестали бачити красу в польовій маргаритці, лісовій пташці, гірському ручаї, які мають свою душу.

Українська поетка настійно радила у листі від 8–10 грудня 1889 р. своєму брату М. Косачу включити твори шотландського поета до антології кращих зразків світової літератури, яку планувалося видати українською мовою. Твори Р. Бернса Леся Українка ставила поряд з творами Беранже, Байрона, Гете, Гейне, Гюго, Сервантеса, Міллера, Словацького і багатьох інших відомих поетів і письменників. У цьому ж листі українська поетка звертає увагу брата Михайла на те, як правильно доносити твори до українського читача: «...прозаїчні твори англійських та італійських авторів можна перекладати і з руських перекладів, але вірші треба кінчене перекладати з первотвору, бо інакше може вийти щось зовсім далеке і неподобне» [3, с. 234-235]. У другій збірці поетичних творів Лесі Українки «Думи і мрії» знаходимо поему «Роберт Брюс, король шотландський», можливо, вона була написана під враженнями від вірша Р. Бернса “Robert Bruce’s March To Bannockburn”, або ж давня балада про шотландського короля Роберта Брюса, під керівництвом якого горяни у битві біля Баннокберн отримали перемогу над військами англійського короля Едуарда II і таким чином здобули незалежність, надихнула обох авторів. Леся Українка присвятила поему своєму дядькові М. Драгоманову, який був відомим політичним діячем. В обох варіантах описується важка битва, не на життя, а на смерть, за визволення рідного краю, батьківського дому. Порівнюючи жанри творів – в обох варіантах це поеми – припускаємо, що українська авторка була знайома з твором шотландського поета. Поеми обох авторів близькі за змістом, формою, емоційним навантаженням, чітко збережена хронологія подій – це хроніка національно-визвольної війни шотландського народу. Порівняймо подібні уривки з творів Р. Бернса і Лесі Українки.

Burns: *Now's the day, and now's the hour;
See the front o' battle lour;
See approach proud Edward's power,
Chains and Slaverie.* [7]

Підрядковий переклад: Зараз день і зараз час;
Бачиш нам загрожує битва;
Бачиш, як докочується горда Едвардова сила,
Ланцюги і рабство.

Леся Українка: *По всій Шотландії йде гук
Луною голосною;
"До зброї, браття: ось іде
Король Едвард війною!"* [2, с. 289]

Як бачимо, український варіант дещо відмінний від шотландського оригіналу, проте, зауважуємо збереження провідної ідеї, схожої з тією, яку вклав у свій твір Р. Бернс.

Найбільший вклад у популяризацію Р. Бернса на українських землях зробив Іван Франко. Невтомний трудівник пера перекладав твори зарубіжних письменників, серед них найбільш вдалими є переклади віршів шотландського поета. 1896 року до сторіччя з дня смерті Р. Бернса український письменник переклав і подав до журналу «Життя і слово» (1896, кн. 2, с.143) статтю віденського вченого К. Федерна. Випустивши несуттєві деталі зі статті при перекладі й додавши розгорнуті відомості про життєвий і творчий шлях Р. Бернса, він уперше ознайомив український загал з великим представником шотландської поезії. До статті додавалися і власні переклади І.Франка – вперше побачили світ переклади українською мовою віршів Р. Бернса «Молитва святого Віллі» («О ти, що в небі там живеш») і «Чесна бідність». Є підстави вважати, що вірш І. Франка «О ти, що в небі там живеш» є перекладом з К. Федерна, адже в українського автора знаходимо лише ті строфи, які подано у статті австрійського науковця. Оригінал шотландського автора містить 102 рядки, у І. Франка їх тільки 18. У «Молитві пастора» («О ти, що в небі там живеш») І. Франко висміює самозакоханість, удаване святенництво служителів церкви. Пастор Віллі хизується своєю праведністю: *«І я тепер, не так як всі вони, великий, ясний світоч серед тьми»*. Сама назва вірша «Молитва Святого Віллі» готує читача до молитовних роздумів святого мужа. До цього спонукає горизонт очікування, який формується у реципієнта, коли він прочитає назву вірша, спираючись на попередній життєвий досвід, знайомі форми і жанри. У процесі читання горизонт очікування поступово руйнується, читач відчуває, що знайомиться з докорінно новим уявленням про вірш, у якому засуджується, викривається удаване святенництво духовенства.

У власній бібліотеці І. Франка зберігається збірка перекладів віршів з Р. Бернса німецького поета Карла Барча. Перекладаючи з Р. Бернса, український поет слугував саме цією збіркою. До таких перекладів відносимо вірші «В чийх очах є сльози співчуття» і «Трагічний уривок» [5, с. 22].

Вірш «В чийх очах є сльози співчуття» – це напис на могилі *«найліпшого мужа, друга вірного, щирого батька»*. Автор перелічує усі його чесноти: співчуття до чужого горя, любов до людей, ненависть до зла, боротьбу з насиллям і людською кривдою. Ці якості притаманні справжній людині, яка прожила життя недаремно, і

кожен, хто здатний співчувати, повинен схилити голову в пошані перед могилою справжнього чоловіка, котрий у світі ненависті і зла не зламався, не спокусився безчестями, а вистояв і зберіг за собою право називатись Людиною. У вірші «Трагічний уривок» проглядається і саме ставлення українського перекладача до простого народу, якому Господь не дав багатства, домівки, доброго роду, а тільки безпросвітні злидні. Автор дякує Всевишньому за «добрих друзів», які не дали йому впасти у «пропасть», зазнати «потали і погорди», і за ті дари, якими щедро нагородив його Бог. Оригінал вірша "Tragic Fragment" містить 20 рядків, в українського перекладача їх на три менше. Упорядковуючи збірки «Народний декламатор» і «Холопські пісні», І. Франко вміщує в них свої переклади «Чорт ухопив акцизного» і «Будь-що-будь» ("A man's a man for a'that"), які вважаються найкращими перекладами українського поета з Р. Бернса. Віршем «Чорт ухопив акцизного» шотландський автор передає настрої простого люду, спрямовані проти поборів тогочасної влади. Р. Бернс взяв ситуацію з щоденного життя селян, адже він сам і був цим акцизним. Схожа картина поборів була і на українських землях. Ми вважаємо, що І. Франкові без зайвих зусиль вдалося донести вірш Р. Бернса до українського читача. У перекладі з'являються характерні українські напої «пиво й брага», які варять люди на radoщах, що позбулися акцизника. Переклад І. Франка має жартівливіший характер, ніж у шотландського автора. В оригіналі відчувається сухий гумор Туманного Альбіону, переклад І. Франка емоційно-розмаїтий, з великою кількістю окличних речень, забарвлений національним українським колоритом. Саме завдяки І. Франку вірш шотландського поета вписався в горизонт досвіду української традиції, спочатку виникла пасивна рецепція українського поета як читача, згодом вона розвинулась в активну рецепцію його як творця, при цьому він опирався на визнані, створені Р. Бернсом естетичні норми і створив абсолютну нову естетичну одиницю (переклад).

Проаналізувавши переклади І. Франка, ми дійшли висновку, що І. Франко зважився на сильний, революційний протест. Після прочитання перекладів з Р. Бернса, виконаних І. Франком, у душі людини прокидається завзяття, мужність, рішучість змінити життя на краще, прагнення зі зброєю в руках відстоювати свої права. Кожен з віршів-перекладів українського автора містить приховане підґрунтя, яке пробуджує людську підсвідомість.

Отже, Р. Бернс може вважатися повноправним улюбленцем українського народу. Пересічний український читач сприймає поезію Р. Бернса крізь призму перекладу І. Франка, тобто зв'язуються в єдине ціле ланки автор – оригінальний твір – перекладач – переклад – читач. Кожна з цих структур має власний горизонт очікування, який інколи формує естетичну дистанцію, що визначає поетичну цінність твору, – усе це відбувається в руслі рецептивної естетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабовський Павло. Вибрані твори в двох томах. Київ : Дніпро, 1985. Т.2. 343 с.
2. Леся Українка. Твори в двох томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т.1. 434 с.
3. Леся Українка. Твори в чотирьох томах. Київ : Дніпро, 1982. Т.4. 235 с.
4. Нечипорук О. Д. Великий поет Шотландії (Роберт Бернс в українських перекладах та літературознавстві). Київ : Знання, 1973. 44 с.

5. Франко Іван. Зібрання творів в 50–ти томах. Т. 12. Київ : Наукова думка, 1978. 555 с.

6. Щурат В. Поезії. Львів : Книжково- журнальне видавництво, 1962. 23 с.

7. Robert Nurns. Poetry URL : <https://www.panmacmillan.com/blogs/literary/robert-burns-poems-scottish-auld-lang-syne> (дата звернення: 10.04.2025).

РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

УДК 378.016:37

доцент **Тетяна Балбус,**
к.пед.н. **Іванна Погонець**

ПЕРЕДАЧА КОЛЬОРУ І СВІТЛА ЗАСОБАМИ РИСУНКУ ТА ЖИВОПІСУ

У статті розглянуто основні засоби виразності рисунку та живопису (тон, напівтон, світло, власна та падаюча тіні, рефлекс, колір, основні і допоміжні кольори, кольорові гармонії). Розкрито особливості передачі кольору і світла в зображувальній діяльності. Виявлено специфіку емоційно-психологічного сприйняття кольору та особливості створення певного колориту; співвідношення світла й тіні в графічному та живописному образотворчому вирішенні.

Ключові слова: колір, світло, засоби виразності рисунку та живопису, кольорові гама, світлотінь, освітлення, сприйняття кольору.

The article examines the main means of expressiveness in drawing and painting (tone, halftone, light, proper and falling shadows, reflex, color, primary and auxiliary colors, color harmonies). The features of the transmission of color and light in pictorial activity are revealed. The specificity of the emotional and psychological perception of color and the features of creating a certain color are revealed; the ratio of light and shadow in graphic and pictorial figurative solutions.

Keywords: color, light, means of expressiveness in drawing and painting, color schemes, chiaroscuro, lighting, perception of color.

Навчання та якісна підготовка майбутніх фахівців в галузі образотворчого мистецтва значною мірою залежить від того, наскільки глибоко здобувачі освіти опановують знання і навички використання різноманітних засобів виразності рисунку та живопису. В процесі вивчення особливостей творення художнього образу, у майбутніх художників-педагогів збагачується арсенал професійних навичок, формуються вміння і свідоме ставлення до мистецтва. Розгляд теоретичних та практичних засад передачі кольору і світла в зображувальній діяльності, як основи образотворчої грамоти, на наш погляд, є особливо актуальним в системі підготовки висококваліфікованих вчителів мистецтва.

Проблема різноманітності і методів використання образотворчих засобів для передачі кольору та світла в рисунку і живописі завжди була предметом дослідження у працях відомих художників і педагогів (Леонардо да Вінчі, Йоганес Іттен, Гете та ін.). У наукових розвідках розкрито основні компоненти світлотіні (світло, полиск, тінь, півтінь, власна і падаюча тіні, рефлекс); питання диференціації

колірних систем, залежно від їх практичного застосування; особливості психологічного сприйняття кольору; створення теорій колориту тощо.

В контексті даного дослідження вартою уваги є система, яку створив Альберт Генрі Манселл, теоретик науки про колір, художник XIX століття. А. Манселл розглядав колір як фізичний простір, що складається з трьох величин – відтінку, світлоти й насиченості.

Особливості вивчення і застосування світлотіні та кольору в процесі мистецького навчання розкрито у праці Йоганнеса Іттена «Наука дизайну та форми» [5].

Окремі аспекти означеної проблеми розглянуто у публікаціях сучасних науковців: Л. Андрушко «Вплив червоного кольору на психіку та фізіологічні функції людини»; В. Перепадя «Рисунок. Проблеми творчості в навчальному процесі»; О. Перець та Т. Метель «Трансформація поняття світла в образотворчому мистецтві від середньовіччя до постмодерну» та ін.

Метою статті є теоретичний розгляд способів передачі кольору і світла засобами рисунку та живопису, оскільки практична потреба зазначеного існує в підготовці майбутніх вчителів мистецтва і образотворчої діяльності.

Одним із основних засобів зображення видимого світу в образотворчому мистецтві є рисунок (зображення предметів і явищ, виконане на площині від руки за допомогою графічних засобів: лінії, штриха, плями та їх поєднання). Практика навчання реалістичного малюнка спирається на науково обґрунтовані закони побудови об'ємної форми на площині, виявлення об'єму світлотінню, визначення засобами перспективи простору, анатомічної побудови фігури людини і тварин, передачі взаємозв'язку предметів засобами світлотіні й тону [6, с.16].

Залежно від призначення рисунок поділяють на художній, науково-пізнавальний, технічний. Художній малюнок, як основа образотворчого мистецтва, що передбачає образне і емоційне зображення об'єктів та явищ навколишньої дійсності, буває: лінійний, тоновий і навчальний [6, с.15].

Навчання здобувачів мистецьких спеціальностей художньому малюнку ґрунтується на пізнанні законів композиції, лінійної та повітряної перспективи, пластичної анатомії та оптики [6, с.15]. Відтак основними образотворчими засобами рисунку є лінія, штрих і пляма.

Передача світла при зображенні предметів навколишньої дійсності в рисунку базується на світлотіні. Зазначене поняття являє собою послідовну зміну тону (сукупність яскравості, різниці між темним і світлим) на поверхні предмета: полиск, світло, півтінь, власна тінь, рефлекс, тінь, що падає (Рисунок 1). В процесі навчання у здобувачів мистецької освіти формуються уміння аналізувати особливості освітлення поверхні зображуваних предметів за таким принципом: найбільш освітлене місце поверхні – це полиск (світло на цю частину потрапляє перпендикулярно); світло – менш освітлена частина, на яку промені потрапляють під незначним кутом; півтінь – незначна освітленість поверхні; власна тінь – це найтемніша частина предмета, на яку зовсім не потрапляють промені світла; частина, яка частково пом'якшується світлом, відбитим від розташованих поряд предметів називається рефлексом [6, с. 51–52].

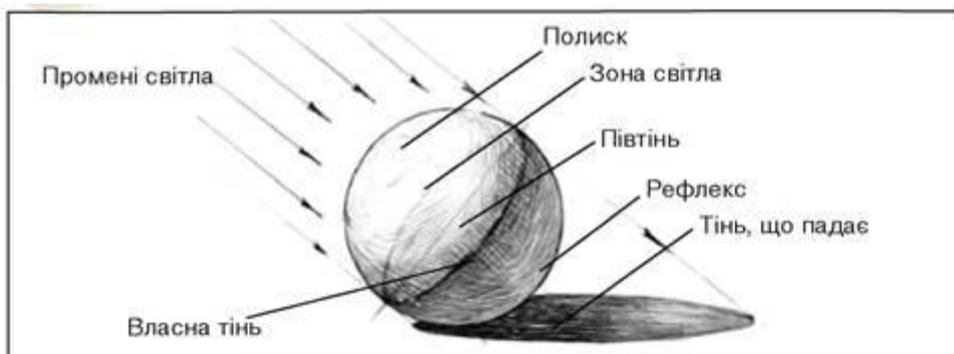

Рис. 1. Закономірності зображення світла й тіней на предметі.

Серед найважливіших завдань, у навчанні передачі світлотіні засобами рисунку, вважають розуміння контрасту світлотіні. Наприклад, Йоганнес Іттен пропонував своїм учням спочатку зображати білі і чорні об'єкти, які ставали виразними на площині паперу завдяки сірому фону; розробляти шкалу тонів; задля усвідомлення психологічних можливостей людини у вираженні відтінків корисними вважав завдання, що вимагали вільного польоту фантазії (наприклад, дерево під ліхтарем) [5, с. 16–17].

Живопис – вид образотворчого мистецтва, що передбачає передачу навколишньої дійсності на площині за допомогою фарб, а колір є його основним зображувальним і емоційним засобом [6, с. 94].

На людину психологічно й естетично діють не окремі кольори, а їх поєднання. Ступінь такої дії залежить від співвідношень кольорів: нюансів, контрастів, активності, пасивності тощо. При роботі з фарбами слід враховувати таке цікаве явище, яке називається просторовим відношенням кольорів. Встановлено, що деякі кольори в сусідстві з іншими здаються нам або виступаючими вперед, або відступаючими назад. В основному виступаючими сприймаються теплі, світлі і насичені кольори, а відступаючими – холодні, темні і ненасичені. В кожному конкретному випадку грають роль характер і величина плям, контур тощо.

Колір, у найбільш загальному розумінні, є певним забарвленням якогось об'єкта. Поняття кольору та світла тісно переплітаються. Колір і світло – це дві взаємопов'язані складові, та насправді це скоріше тотожність, оскільки саме світло уможливорює сприйняття кольору [9, с. 6]. У цьому контексті важливими є такі поняття: «відтінок» (це те, що ми звикли називати «кольором», який присутній у веселці чи у спектрі кольорів, наприклад, червоний чи зелений); «світлота» (це більш професійний термін, який вказує на світлість чи темність кольору, від найтемнішого до найсвітлішого); «насиченість» (визначає рівень чистоти кольору, позначення якого починається з нейтрального сірого).

У своїх дослідженнях А. Манселл поєднав зазначені поняття у візуальній схемі «дерева кольору», центральну вісь якого складають десять можливих значень від найтемнішого до найсвітлішого, а «гілки» відтінків (десять варіантів) та насиченості (чотирнадцять варіантів) розходяться від нього в усі боки. Художник визначив п'ять базових відтінків: жовтий, червоний, зелений, синій, фіолетовий. Кожен із цих кольорів має десять варіантів. У кодуванні спершу вказуємо відтінок, потім світлоту, і насамкінець насиченість [7, с. 13–14].

Художник Чарлі Пікард досліджував різні виміри та інтерпретації кольорової гами – якою ми її бачимо, способи її розуміння, можливості використання й те, як можна використати ці знання і в цифровому середовищі, і поєднуючи звичайні фарби [7, с. 6].

Наука про колір – кольорознавство, яка вивчає багато питань, з якими повинен бути знайомий художник. Питання кольорознавства тісно пов'язані з фізикою, фізіологією, світлотехнікою, психологією, естетикою, мистецтвознавством тощо. У кольорознавстві є свої закони, які слід знати, щоб застосовувати їх у навчанні.

Вивчення кольору відбувалось здавна, а особливо інтенсивно після відкриття, зробленого І. Ньютоном. Відомий фізик довів, що сонячне світло складається із різнокольорових променів. Розклавши його за допомогою призми на складові частини, учений отримав кольорову смугу – спектр, який став основним засобом класифікування кольорів. Однак спектральну смугу зображають у вигляді кольорового круга. Кожний колір у ньому має чітко визначене місце [2, с. 10–16].

У кольорознавстві всі кольори поділяють на хроматичні (барвисті) та ахроматичні (безбарвні). До хроматичних кольорів належать усі кольори спектру та їхні відтінки (червоний, оранжевий, жовтий та ін.), до ахроматичних – кольори, яких немає в спектрі (білий, відтінки сірого, чорний). Ахроматичні кольори відрізняються один від одного тільки ясністю, тобто один із них світліший, а інший темніший. Якщо ахроматичний колір має ледь помітний синюватий, червонуватий чи інший відтінок, він є хроматичним.

Хроматичні кольори характеризуються трьома ознаками: кольоровим тоном, ясністю і насиченістю. Всі якості кольору, які є в природі, можна визначити через ці три основні ознаки.

Кольоровий тон – відмітна ознака кольору. Всі теплі й холодні кольори та їх відтінки належать до кольорового тону (червоний, жовтий, синій, зелений, жовто-зелений тощо).

Ясність (світлота) – властивість кольору бути більш чи менш яскравим (світлим). Вона визначається ступенем наближення даного кольору до білого. Хроматичні кольори відрізняються різною ясністю один відносно одного. Наприклад, жовті кольори – найсвітліші, а сині й фіолетові серед хроматичних кольорів – найтемніші.

Насиченістю (інтенсивністю) кольору називається ступінь чистоти даного кольорового тону, тобто ступінь відмінності хроматичного кольору від ахроматичного тієї самої ясності. Максимально насичені кольори – кольори спектру. Насиченість кольору змінюється, якщо його змішують з чорною фарбою або білилом: колір втрачає свою яскравість, стає сіруватим (тьмяним).

Характеризуючи кольоровий тон, насиченість і ясність, можна правильно визначити колір будь-якого предмета, якість кольору, його зв'язок з іншими кольорами [2, с. 10–16]. Одночасне порівняння предметів за трьома ознаками кольору (кольоровим тоном, насиченістю та ясністю) є методом визначення світлотіньових і кольорових відношень.

Усе багатство кольорів та їх відтінків отримують за допомогою лише трьох основних кольорів. Похідні кольори утворюють, змішуючи фарби (механічне або оптичне змішування кольорів).

В науці відомо, що колір має здатність викликати певні почуття, настрої, асоціації. Особливості такого сприйняття індивідуальні і залежать від віку, статі, життєвого досвіду, гами емоційних почуттів людини. Але є і загальноприйняті положення щодо сприйнятті кольору: світлі кольори стимулюють, збуджують, веселять, темні – гальмують, пригнічують [2, с. 10–16].

За психологічним впливом на людину прийнято поділяти кольори на теплі і холодні. До теплих відносять ті, які пов'язані з нашим уявленням про тепло, спеку, вогонь, сонце, світло: жовті, оранжеві, червоні кольори і їх поєднання. Вони роблять активний вплив на людину: підбадьорюють, збуджують, підвищують життєвий тонус, створюють радісний настрій.

Холодні кольори (блакитний, зелений, синій, фіолетовий) викликають асоціації з льодом, небом, водою, глибинною прохолодою. Холодна кольорова гама впливає на людину пасивно: заспокоює, спонукає до відпочинку, спокою, сумних роздумів. Предмети, зафарбовані теплими кольорами, наче наближаються до нас, а забарвлені в холодні кольори – віддаляються від нас.

Деякі кольори ми можемо сприймати як легкі, інші – як важкі. До легких кольорів можна віднести прозорі холодні кольори, що асоціюються з кольором неба, далечині. До важких відносять кольори темні, мало насичені, щільні: коричневі, чорні, темно-сірі, фіолетові [2, с. 10–16].

Існує група відносно загальних вражень, які появляються внаслідок асоціацій (зв'язків, які виникають за певних умов між відчуттями і сприйняттям).

Колір або поєднання кольорів сприймається людиною залежно від просторового розміщення плями, її форми і фактури, від настрою, культурного рівня та інших факторів.

Щоб краще розуміти природу кольору, потрібно спостерігати поєднання кольорів в природі і створювати гармонійні кольорові відношення певної кольорової гами в своїх роботах [2, с.10–16].

На основі зазначеного вище, розглянемо окремі аспекти передачі світла і кольору засобами рисунку і живопису.

Закономірності розміщення світла і тіней на предметі легше помітити, якщо освітити його спрямованим збоку електричним світлом (наприклад, настільною лампою, що стоїть недалеко від предмета). Предмет з гладкою, глянцевою поверхнею дзеркально відображає джерело світла, в результаті чого на освітлених поверхнях в місцях вигину або перелому виникають світлові плями з чіткими межами – полиски.

Середовище і предмет зі світлими поверхнями відображають у всі сторони світлові промені, які попадають на модель з матовою поверхнею і підсвічують її тінюві частини, утворюючи на них світлові плями з розпливчастими межами – рефлекси.

Прямі промені світла можуть не досягти поверхонь в результаті затуляння їх (повного або часткового) іншими предметами. В цьому випадку виникає падаюча тінь. Вона виникає з протилежного від світла боку, там, де зображуваний нами предмет перешкоджає променям світла потрапити на площину, тінь ніби падає від нього. Вона здебільшого темніша за власну.

Предмети навколишньої дійсності відрізняються один від одного не тільки матеріалом, розмірами та формою, а й кольором. Отже, колір – це одна з

невід'ємних ознак будь-якого предмета і основний зображувальний та емоційний засіб живопису. За допомогою кольору, приведеного у творі в гармонійну систему, передаються краса й багатство реального світу, матеріальність предметів, їхнє природне забарвлення.

У лабораторних умовах на спектральному крузі виділяють три основних промені: червоний, жовтий, синій. Між основними променями можна побачити так звані похідні, що утворилися внаслідок злиття двох поряд розміщених основних: червоного і синього – фіолетовий, синього і жовтого – зелений, жовтого і червоного – оранжевий (Рисунок 2). Якщо спектр розділити на 12 частин, то дістанемо більше відтінків похідних кольорів, що залежать від відстані їх до основних променів.

Рис. 2. Кольоровий спектр.

Для визначення гармонійного поєднання кольорів, використовують знання кольорових гармоній. Наприклад, пари кольорів на кольоровому крузі, які взаємно доповнюють один одного (найяскравішими є контрастні поєднання теплих і холодних кольорів). Таке поєднання широко використовують там, де потрібно передати найвиразніші відношення між зображеними об'єктами, здебільшого у станковому і декоративному живописі [2, с.10–16].

Електричне світло порівняно з природним містить значно більше жовто-оранжевих променів, що помітно впливає на наше сприйняття кольорів. При цьому освітленні всі кольори набувають оранжевого відтінку: червоні стають ще більш оранжевими і насиченими, холодні – фіолетові і голубі – втрачають насиченість, сіріють, темніють. Жовті кольори світліють, здаються більш блідими. Внаслідок цього живописні роботи, виконані при електричному світлі, вдень можуть здаватися надто жовтими.

Кольори змінюються при яскравому і слабкому освітленні. При яскравому денному світлі всі кольори стають менш насиченими, жовтуватими або білуватими. При поступовому ослабленні світла ми перестаємо розрізняти кольори, починаючи з червоних і закінчуючи синіми, які залишаються видимими найдовше. При

поступовому посиленні світла, наприклад, на світанку, все відбувається навпаки: найшвидше стають видимими сині кольори, найпізніше – червоні. У присмерку все здається безколірним. Різними кольори бачимо і за світлістю. При денному світлі найсвітлішими є жовті кольори, а в присмерку – блакитні.

Також потрібно враховувати основні властивості кольору (світлість, насиченість, тон), вплив кольору на емоційний стан людини. Зміна елементів композиції за кольором, тоном, фактурою, формою, величиною створює враження безперервного ритмічного руху по діагоналі і в глибину.

Кольори та кольорові поєднання допомагають художникові передати у своїх роботах природне різнобарв'я та якомога точніше відтворити певні художні образи.

Відомо, що колір докільця змінюється не лише внаслідок зміни пори року, але й часу доби (вранці, вдень чи ввечері). Так, вода в річці, ставку чи морі змінює свій колір, як і небо; вона то блакитна, як небо, вдень у тиху погоду, то темно-синя з різноманітними відтінками – у вітряну, то золотисто-червона у вечірній час [2, с. 10–16].

Один і той самий за кольором предмет може сприйматися нашим зором також по-різному – залежно від його положення в просторі, освітлення, оточення та ін. Справжній колір предмета залежно від його просторового розташування (віддалення), сили освітлення та навколишнього середовища змінюється за ясністю, кольоровим тоном та насиченістю. В живописі потрібно передавати не справжній колір предмета, а видимий. З віддаленням предмета від глядача змінюється не лише видима величина його, а й колір, оскільки змінюється кількісний і якісний характер світлового потоку, що відбивається цим предметом. Так, дерева, однакові за величиною і кольором (зелені), сприймаються нами з віддаленням меншими і здаються сірими, голубими чи злегка фіолетовими. Зміна тону, ясності й насиченості кольору предметів залежить від кількості та величини частинок вологи й пилу в повітрі, які утруднюють проходження кольорових променів і впливають на зміну кольору.

Важливо враховувати і закони контрасту (поєднання світлого і темного, хроматичних і ахроматичних кольорів) і нюансу. Світлі чисті та насичені кольори стають виразнішими на темному тлі, а темні кольори – на світлому [2, с.10–16]. Контраст кольорів, форм і тла особливо важливий в роботі над натюрмортами з квітами, фруктами та різними предметами. Витонченості й неповторності природним формам надає ніжне забарвлення, а також безліч нюансів одного кольору.

Дослідження основних засобів виразності рисунку та живопису, та особливостей їх використання у передачі світла і кольору в образотворчій діяльності поглиблює практику застосування розглянутих виражальних засобів у навчальному процесі здобувачами мистецьких спеціальностей. У результаті вивчення даних матеріалів, студенти можуть наблизитися до розуміння світла і кольору як особливої мови художньої виразності та застосовувати теоретичні відомості на практичних заняттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балбус Т. А. Рисунок: навчально-методичний посібник для студентів 1 курсу з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, за спеціальністю 014 Середня освіта (Мистецтво. Образотворче мистецтво), за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Образотворче мистецтво). Дизайн освітнього середовища

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Кременець. 2024. 85 с.

2. Балбус Т. А., Гуменюк Б. О. Живопис : навчально-методичний посібник для студентів 1-4 курсів галузі знань 01 Освіта, спеціальності 014.12 Середня освіта (Образотворче мистецтво) Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Кременець, 2019. 243 с.

3. Білодід Ю. М., Поліщук О. П. Основи дизайну: Навч. посіб. Київ : ПАРАПАН, 2004. 240 с.

4. Гілязова Н. Рисунок. Живопис : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 112 с.

5. Іттен Й. Наука дизайну та форми. Вступний курс, який я викладав у Баугаузі та інших школах. Пер. із нім. Сергій Святенко. Київ : ArtHuss, 2021. 136 с.

6. Кириченко М., Кириченко І. Основи образотворчої грамоти: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге. перероб. і допов. Київ : Вища школа, 2002. 190 с.

7. Опанашук М., Опанашук О. Емоційна природа рисунку : навчальний посібник. Львів, 2013. 114 с.

8. Перепадя В. Рисунок. Проблеми творчості в навчальному процесі. Львів : «Палітра друку», 2003. 288 с.

9. Пікард Ч., Кнопф Дж., Гувейз, Фокус Н. Колір і світло. Київ : Art Huss. Серія «Від майстрів мистецтва». 2024. 384 с.

УДК 78 (477) (092)

к. мист., доцент **Світлана Гуральна**

КОМПОЗИТОРСЬКА ТА ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВІТЛАНИ ОСТРОВОЇ В РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Стаття присвячена дослідженню творчості відомої композиторки, педагога та органістки Світлани Острової. Описано її життєвий шлях, освітні здобутки, педагогічні досягнення. Подано інформацію про найважливіші різноманітні концерти, особливо на теренах заходу України. Систематизовано перелік творів композиторки. Зазначено особливості творчого письма та основні риси творчості Світлани Острової.

Ключові слова: *Світлана Острова, композитор, освіта, творчість, орган, концерт.*

The article is devoted to the study of the work of the famous composer, teacher, and organist Svitlana Ostrova. The author describes her life, educational achievements, and pedagogical achievements. Information is provided on the most important various concerts, especially in western Ukraine. The list of the composer's works is systematized.

The peculiarities of creative writing and the main features of Svitlana Ostrova's work are noted.

Keywords: Svitlana Ostrova, composer, education, creativity, organ, concert.

Українська музична культура в своєму історичному розвитку містить низку визначних імен композиторів та виконавців. Серед них на особливу увагу заслуговує діяльність Світлани Василівни Острової. До вивчення окремих фрагментів її творчого шляху зверталися Валерій Поліщук, Ольга Кушнірук [4; 5], Алла Багірова, Микола Голуб [2], Галина Степанченко [12;13], Тетяна Гусарчук [3], Віра Назарчук [8] та інші.

Мета статті – висвітлити композиторську та виконавську діяльність Світлани Острової в регіональному контексті.

Світлана Острова – відома українська композиторка, педагог, автор нотних видань і науково-методичних праць, музичний керівник, концертуюча органістка, хормейстер, лауреат вокально-педагогічних конкурсів імені І. Козловського і К. Стеценка, лауреат всеукраїнських та міжнародних конкурсів композиторів та виконавців, Заслужений діяч мистецтв України (2019) член Національної спілки композиторів України (з 1999 р.).

Народилася 28 лютого 1961 року у Києві. Раннє дитинство пройшло на Полтавщині у селищі Глобине, де жили її предки. Батько мисткині – знаменитий фотохудожник України Василь Островий, справу якого продовжує донька. Мати – Лідія Федорівна, викладач німецької мови в Художній академії. Перші музичні враження у дівчинки сформувалися на Полтавщині, в оточенні музично обдарованих бабусі й дідуся. З дитинства Світлана співала у різних хорових колективах. У чотирирічному віці почала грати на іграшковому роялі та відчула потяг до музичної імпровізації, підбирала одноступієві мелодії. «Бабусю, дідусю, я чую музику!» – вночі вигукувала дівчинка і підходила до піаніно. У 8 років їй купили фортепіано для занять музикою. Композиторка признається: «Вже не відійшла від інструменту». З того часу почала писати дитячий альбом, до якого увійшло 24 п'єси, створені від 8 до 12 років [10].

Першим її вчителем з фортепіано та сольфеджіо (приватно) був доцент Київської консерваторії Мільман Лазар Миронович. Саме йому Світлана показала свої перші музичні твори, які склала з 8 до 10 років. З ініціативи вчителя ці твори були виконані в малому залі консерваторії на учнівському концерті.

В 10 років Світлана вперше торкнулася дивовижного музичного інструмента органа в малому залі консерваторії (зараз Національна музична академія ім. П. І. Чайковського). Відтак, у віці 10 років, з'явилися її перші органні п'єси для органу і хору, а також бажання бути професійним музикантом, органісткою.

В 11 років її привели на кафедру композиції до Київської консерваторії. Викладачам було представлено її дві органні меси: Меса мі-мінор та Меса ре-мінор, а також Концертно для фортепіано. Вже тоді педагоги пророкували авторці композиторське майбутнє.

Після переїзду вчителя Л. Мільмана, життєві негаразди, проблеми із здоров'ям відкинули заняття музикою на декілька років. Світлана продовжувала займатися самостійно. Вона важко ішла до заповітної мрії і все таки в 13 років її зарахували одразу до 5 класу фортепіанного відділу Київської дитячої музичної школи №32, яку вона закінчила за 1.5 року. Далі навчання продовжувалося в школі-студії при консерваторії на фортепіанному відділі.

Ще до навчання в училищі здобула кваліфікацію архітектурного кресляра (також з відзнакою), що в подальшому перейшло в захоплення фотомистецтвом.

Спеціальну музичну освіту здобула на диригентсько-хоровому відділі у Київському державному вищому музичному училищі імені Рейнгольда Морисовича Глієра (1979-1983) в класі Заслуженого працівника культури Володимира Конощенка, де отримала диплом з відзнакою [9]. Першим викладачем з музичної композиції та гармонії (у 19 років) був теоретик та композитор Роман Верещагін, потім доцент Валентин Кучеров. Ще будучи студенткою, сформувала камерний хор духовної музики (20 учасників), з якими піднімала твори композиторів «золотої доби».

У цей період самостійно навчилася грати на акордеоні та сопілці. Співала в церковних хорах, диригувала ними, співала у вокальних ансамблях.

Паралельно з навчанням в училищі розпочала свою педагогічну діяльність в музичній школі в с. Мар'янівка як викладач спеціального фортепіано, стала керівником та співачкою професійного вокального ансамблю хормайстрів «Щедрівочка». Також тут познайомилася із українським співаком Іваном Козловським. Спільні виступи, концертні поїздки до Москви і творчі контакти з видатним майстром, залишили незабутні враження на юну Світлану. Саме за його підтримки хор «Щедрівочка» виступав у Великому театрі в Москві на ювілеї маєстро, у Московській консерваторії, Центральному домі працівників мистецтв, Кремлівському палаці з'їздів, де Світлана Острова диригувала власними творами.

Паралельно із музичним училищем і педагогічною роботою навчалася у Народній консерваторії на спеціальності композиція у класі доцента Валентина Кучерова та хоровий клас під керівництвом професора Віталія Лисенка.

Впродовж 1987-1992 років Світлана Острова навчалася в Київській державній консерваторії (нині академія) імені Петра Ілліча Чайковського по класу композиції у доцента, композитора Якова Лапинського та по класу органа у Заслуженого діяча мистецтв України, органістки Галини Булибенко [6]. Заклад закінчила з відзнакою. Серед педагогів Світлани Острової також були: колишній декан композиторського факультету Олександра Малозьомова, викладачі з фахових дисциплін Юлія Федякіна, теоретики Віктор Золочевський, Геннадій Ляшенко, композитори Мирослав Скорик, Анатолій Коломієць, Микола Дремлюга та інші.

Одночасно продовжувала працювати в музичних школах та школах мистецтв і займалася концертною діяльністю. Педагогічною діяльністю активно займається з 1980-х років. Після закінчення консерваторії очолила єдиний в Україні спеціалізований відділ композиторської творчості та імпровізації (в сфері

довузівської підготовки) ДМШ №3 імені В. С. Косенка (м. Київ), яким завідувала 10 років. Працювала старшим викладачем композиції та імпровізації, диригування, інструментовки і читання партитур на кафедрі старовинної музики Національного університету культури і мистецтв (1994-1999). На посаді старшого викладача вела й іноземних студентів з Ірану. Її випускники Масуд Ібрагімі і Фарзад Гударзі сьогодні працюють по фаху в Ірані.

У 2000-і роки співала у київському камерному хорі «Дзвони Подолу» (художній керівник Тарас Миронюк). Колектив виступав з духовною музикою. Ними також записано аудіодиск з Літургією Григорія Китастого.

Викладала клас органу на фортепіанній кафедрі в Черкаському музичному училищі ім. С. С. Гулака-Артемівського (2007-2008). І вже 6 лютого 2008 року відбувся концерт Світлани Острової в Черкасах на бароковому інструменті. Програму склали твори для органа Г. Генделя, Й. Баха, М. Шуха, В. Ронжина та власні, обробки народних пісень Е. Арро. У заході взяли участь викладачі училища: трубачі А. Оношко, А. Прибильський та сопрано В. Савопуло [2]. Незважаючи на успіх, з технічних причин навчання в закладі призупинилося.

Впродовж 2016–2017 рр. С. Острова працювала на музичному факультеті Чернівецького теологічного інституту. Викладала: «Музична композиція та імпровізація», «Спеціальне фортепіано», «Основи хорового письма», «Читання та аналіз хорових партитур». Заклад працював у формі стаціонарної системи з відривом від навчання.

Як педагог вона підготувала багато лауреатів Всеукраїнських та Міжнародних конкурсів композиторів та виконавців. Нагороджена міжнародним дипломом «Gradus ad Parnassum» за високий професійний рівень у підготовці молодого покоління композиторів.

У 2003–2011 рр. працювала на посаді старшого викладача Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (кафедра хорового диригування). У цей час С. Острова написала навчальний посібник для органістів-початківців середніх і вищих музичних навчальних закладів (2012). В цілому предметна система викладання включає такі навчальні дисципліни: «Музична імпровізація», «Композиторська творчість», «Орган», **«Органна імпровізація» (автор єдиної в Україні програми)**, «Органне аранжування», «Ансамбль за участю органа», «Фортепіано», «Інструментовка», «Аранжування», «Диригування (хорове та симфонічне)», «Хорове сольфеджіо», «Поліфонія», «Сольний спів», «Хор», «Основи хорового письма», «Читання партитур», «Аналіз партитур», «Практика роботи з хором», «Музикування».

З 2010 року і до сьогодні – викладач класу музичної композиції, фортепіано, вокалу, інструментовки, гармонії та органного класу й імпровізації (з 2020 р.) у Великоолександрівській школі мистецтв і ремесл імені Народного артиста України Олександра Дмитровича Зюзькіна. Паралельно з 2010 р. артистка академічної хорової капели імені Павла Чубинського, учасниця міжнародних фестивалів [12].

Засновниця і художній керівник фестивалю української органної музики 2020, присвяченому 50-річному ювілею органної школи України та 110 річниці її засновника А. Котляревського та Міжнародного фестивалю української органної музики 2025, присвяченому 55-річному ювілею органної школи України та 115 річниці її засновника А. Котляревського. Брала участь в журі фестивалів-

конкурсів духовної музики у виконанні вокально-хорових колективів «Аскольдів глас», «Вишгородська Покрова» (2008, 2009), журі Міждержавного конкурсу молодих композиторів ім. Л. Ревуцького (в квітні 2010 р.). Авторка низки творів для органа, навчально-методичної літератури, видавець відео та аудіо-дисків, авторка сучасних музичних проєктів (як от «Й. С. Бах і його творча династія», «Під Твою милість прибігаємо», «Милосердя двері відкрий нам, Господи», «Радій Всесвіт» та ін.), здійснює **антологію українських органів** у регіональному та історичному аспектах [11]. Концертує на органі як солістка (переважно на заході України) і в складі ансамблів, а також як артистка академічного хору.

Для Світлани Острової характерна інтенсивна та різнопланова **концертна діяльність**. Отож як хормейстер та співачка вокального ансамблю концертну діяльність розпочала з 1981 року у знаменитій Мар'янівській дитячій музичній школі імені Івана Семеновича Козловського (1986-1993).

У 1990-х роках брала участь у концертах серії «Вечори серед художніх скарбів», тематичних вечорах «Колегіуму» з ансамблем духовної музики «Осанна», де виконувала партію фортепіано та була художнім керівником.

Виступи С. Острової на органі розпочалися в студентські роки з 1990 року. В 1995 році виступила у Київському будинку органної та камерної музики з власним органним твором на 25-річному ювілеї органної школи в Україні.

В 1996 році відбулися два творчі вечори Світлани Острової: 22 березня в малому залі консерваторії і 1 листопада в концертному залі Київського університету культури і мистецтв. На першому вечорі вона виступила як композитор, диригент-хормейстер, співачка у вокальному ансамблі, органістка, піаністка. На другому – як педагог [7].

В січні 1999 р. брала участь в масштабному різдвяному концерті в Львівському будинку органної та камерної музики, де сольо виконала твори на органі та партію рояля з симфонічним оркестром під керівництвом професора з Нью-Йорка Стіва Бенхама (США) власний твір «Різдвяну оду».

3-го травня 2005 року в будинку актора відбувся наступний творчий вечір композиторки. 26 лютого 2011 року в Лютеранській церкві св. Катерини пройшов авторський органний концерт в канун ювілею Світлани Острової. На заході пролунали її твори, ансамблеве аранжування класичної музики (Й. С. Бах), вокальні твори в супроводі органу С. Франка, Дж. Верді, Ф. Шуберта, а також в її органному аранжуванні – музика відомих сучасних українських композиторів Богдани Фільц і Віталія Кирейка. Особливим номером була вільна органна імпровізація в дуєті з флюорою – колоритним карпатським народним духовим інструментом.

4 грудня 2010 року в тій самій аудиторії відбувся концерт, присвячений 110-й річниці І. Козловського, в рамках якого Світлана виступила з органними фольклорними імпровізаціями, акомпануючи юним співакам та вокальним ансамблям з музичної школи, яка тепер носить прославлене ім'я співака.

В січні 2010 р. Світлана гастролювала у Львові з Київським патріаршим хором собору Воскресіння Христового (худ. кер. Т. Стефанишин), де брала участь в XI Міжнародному фестивалі «Велика коляда» як диригент, органістка і композитор.

В квітні 2011 року виступала в костелі св. Олександра з дитячим хором з кантатою «Stabat Mater» Дж. Перголезі.

Перший сольний концерт виконавиці в західній Україні відбувся 7 листопада 2010 року в Івано-Франківську у костелі Христа Царя [12]. Тоді у програму заходу за участю вокалістки Оксани Шкурат ввійшли: Л. Бетховен «Як славлять Бога небесні сили», Й. С. Бах «У Господа Євангеліє», «Господь Бог Отець у вічності» (хоральна прелюдія), «Маленькі гармонічні лабіринти», С. Франк «Panis angelicus», В. Моцарт «Lacrimosa» з «Реквієму», Ф. Шуберт «Agnus Dei» з Меси соль мажор, Д. Перголезі дві арії сопрано з кантати «Stabat Mater», Д. Верді «Ave Maria», Ф. Куперен «Мелодія», С. Острова «Laudate Domine», «Vox Celeste» («Голос неба»), «Перед розп'яттям стою», В. Сильвестров «Вдячність», В. Кирейко «Прелюдія», М. Скорик «Мелодія».

В червні 2011 р. відбулася цікава поїздка на захід України із скрипальною Галиною Савченко, співачками Оксаною Шкурат і Тетяною Стефанишин та дівочим камерним хором Київської дитячої музичної школи № 23 «Ангельорус», де проводились концерти вокально-хорової, скрипкової та органної музики, які набули широкого резонансу (Івано-Франківськ–Стрий–Самбір). В їх репертуарі були: українська музика XVIII ст. (М. Березовський), твори сучасних українських композиторів (в т. ч. С. Острової), старовинна і класична музика (А. Солер, Й. Венцль, Г. Ф. Гендель, Й. С. Бах, Дж. Каччіні, В. Любек, Л. Бьольман), твір сучасного американського композитора Р. Мануеля в ансамблевому аранжуванні С. Острової (скрипка, вокал, орган), класична імпровізація в дуєті (скрипка і орган) на тему хорала.

З-поміж низки концертів в регіоні згадаймо, що 21 червня 2011 р. відбувся концерт Світлани Острової у костелі Народження Діви Марії м. Стрий. На імпрезі виконувалися такі твори: А. Солер «Фанфари», Фелікс Мендельсон «Ранок воскресіння для хору і органу», Й. С. Бах частина з «Партити» мі мінор для скрипки соло, арія з ораторії «Страсті за Матвієм», Дж. Перголезі фрагменти з кантати «Stabat Mater» (чч. 1, 3, 4, 5, 6, 12), Б. Фільц «Нехай Господь помилує нас» (Псалом 67, аранжування для органу С. Острової), Л. Бьольман «Інтродукція-хорал» з «Готичної сюїти» для органа, М. Березовський Соната 1 ч., В. А. Моцарт «Алилуя», Дж. Каччіні «Ave Maria», Р. Мануель «Alleluja» в аранжуванні для голосу, скрипки та органу С. Острової, С. Острова «Лірницький кант», Великодні і величальні псалми: «Ясне світло вічної слави», «Він воскрес», «Роздуми про божу велич».

14 жовтня 2011 р. НСКУ та НМАУ ім. П. І. Чайковського організували ювілейний творчий вечір композиторки, який пройшов в Національній музичній академії із залученням провідних виконавських колективів і солістів. С. Острова також виконувала власні органні композиції, демонструвала органну імпровізацію. На цьому вечорі Галина Степанченко провела презентацію нотних видань, аудіо та відео дисків авторки. Подія пройшла з великим успіхом [14].

Концерти С. Острової вже відбулися в багатьох містах України, у Національному будинку органної та камерної музики (м. Київ), в Національній музичній академії ім. П. І. Чайковського, в Лютеранській євангелістській церкві св. Катерини, в костелі св. Олександра, у Чернівецькій, Луцькій, Харківській філармоніях, в Черкаському, Дніпропетровському та Самбірському органних залах та у безлічі храмів Самбора, Івано-Франківська, Кам'янця-Подільського, Чернівців та інших міст. Також успішно пройшли в Словенії, Німеччині, Данії, Італії та в країнах СНГ.

Під час війни на сході України Світлана 29 травня 2014 року організувала творчий проєкт «Концерт-реквієм пам'яті Небесної сотні» у Київській Євангелістській Лютеранській церкві св. Катерини в рамках Міжнародного музичного фестивалю «Музичні прем'єри сезону». Для цього заходу за участі співаків та сольних музичних інструментів була підібрана музика драматичного змісту західноєвропейських, українських сучасних композиторів та авторські твори.

26 квітня 2015 р. за авторським проєктом Світлани Острової в Київській Лютеранській церкві пройшов великий концерт, присвячений 330-річчю з дня народження Й. С. Баха, на якому звучала вокальна та інструментальна музика п'яти Бахів: Й. С. Баха, Й. М. Баха, Й. Х. Баха, В. Ф. Баха, Ф. Е. Баха, органні композиції у виконанні С. Острової, її камерні аранжування у виконанні солістів та ансамблів.

На заході країни 24 травня 2015 року у катедральному соборі св. Петра і Павла у м. Кам'янець-Подільський відбувся концерт органної та вокальної музики з творів українських і зарубіжних композиторів XVI – XXI ст. на тему: «Милосердя двері відкрий нам, Господи» за участю Світлани Острової (орган), Олега Чернощокова (бас-баритон) та Оксани Шкурат (сопрано). У програму концерту ввійшли: В. Любек «Adagio» з сонати, Ф. Тості «Ave Maria», Й. С. Бах «Арія сопрано» з кантати №21 «В мене було багато смутку», «Мистецтво фуги» для органа, Речетатив баса з кантати №56 «Моя хода по землі», завершальний розділ з пасіону «Страсті за Матвієм» (камерний варіант), С. Бичковський «Душе моя, втішайся в Бозі» (аранжування С. Острової для баритона, сопрано та органа), музика польських органних табулятур XVI ст. (Анонім 1548 р. з краківського монастиря, Ян Подбельський Прелюдія), Р. Купчинський «Засумуй, трембіто» (аранжування С. Острової для баритона та органа), К. Монтеверді «Плач Адріадни» з опери «Адріадна», С. Острова дві органні обробки французьких хоралів – пісень Тезе «Темрява не темна перед Тобою», «Тільки в Господі моя радість», п'єса «За сонцем хмаронька пливе», Й. М. Бах дві органні хоральні обробки «Не хочу бути залишеним Богом», «О Господи Боже, Отець у вічності», Ф. Шуберт «Agnus Dei», В. Сильвестров «Вдячність», В. Кирейко «Сумний наспів» (аранжування С. Острової).

2 червня 2016 р. у Національній Спілці Композиторів України відбувся наступний творчий вечір композиторки. Національний ансамбль солістів «Камерата» (художній керівник Валерій Матюхін) разом із дівочим вокальним ансамблем «Ангельорус» (керівник Тетяна Стефанишин) виконав «Реквієм» на латинські тексти та слова Л. Костенко у 5 частинах, «Євхаристію для струнного оркестру», київський академічний хор «Хрещатик» виконав «Хоровий концерт пам'яті А. Веделя», 1 частину концерту «Катарсис» (обидва на слова Г. Сковороди), «Милосердя двері відкрий нам, Господи» та хоровий твір «Laudate Dominum» С. Острової. Патріарший хор патріаршого собору Воскресіння Христового в Києві (художній керівник Роман Рудницький) виконували візантійський наспів IV ст. в обробці авторки. Чоловічий хор Київської Трьохсвятительської духовної семінарії виконував хоровий твір невеликої форми «Не давнина, а вічність» на слова О. Кулінської. Також жіночий вокальний ансамбль викладачів «Мальви» (художній керівник Марія Луценко) співали обробки українських народних пісень. Під час концерту було продемонстровано на спеціальному екрані відео з авторським виконанням органних творів композиторки.

21 квітня 2024 р у костелі св. Шарбеля у с. Байківці біля Тернополя відбувся Великодній органний концерт Світлани Острової з допомогою органного асистента та музикознавиці Світлани Гуральної. У програмі прозвучали: грецький наспів «Христос воскрес» в гармонізації Вольпунке, Ж. Дандріє Magnificat (частини I та IV), А. Клаусман «Карільйон», З. Паліашвілі інтродукція до опери «Абесалом і Естері» (органне аранжування С. Острової), С. Острова «Старовинний наспів забутого пілігрима», «Симфонія творіння» (Ч.I Початок Всесвіту, Ч.IV Мерехтливі світила, Ч.V Голоси стародавніх), Дж. Селітто «Фуга Сі бемоль Мажор», Й. Брамс хоральна обробка «Schmücke dich, o liebe Seele» («Прекрась себе, о дорога душе»), Віталій Кирейко «Гаї шумлять» (органна версія Світлани Острової), Й. С. Бах «Хоральна прелюдія №12», Д. Бортнянський «Соната Сі бемоль Мажор», Г. Форе Sanctus (ч. II) і Benedictus (ч.III) з Малої меси.

Загалом, на заході України С. Острова виступала у Львові (2010, 2014), Івано-Франківську (2010, 2011, 2012, 2019, 2022), Чернівцях (2011, 2013, 2017, 2018), Самборі (2012, 2017), Мостиську (2012, 2014), Кременці (2012, 2024), Жовкві (2013, 2014, 2018, 2020), Стрию (2011, 2013, 2016, 2018, 2019), в Усті-Чорній (2014, 2020), Моршині (2016, 2018), Гнівні (2015), Летичеві (2016), Кам'янці-Подільському (2015, 2017, 2023), Хмельницьку (2017), Луцьку (2019), Ковелі (2021), Мукачеві (2021), у с. Підлісний Мукарів (2023), Дунаївцях (2024), Байківцях (2024). В цілому по західній Україні відбулося біля 50 концертів.

Отож в основі виконання С. Острової музикальність, пошук цікавої тембральної палітри, одухотвореність, глибоке входження в художній образ. Вона майстерно володіє прийомами гри на органі і в репертуарі звертається до різних виконавських сфер. Діапазон виконуваних творів від Середньовіччя до XXI ст. [15]. Особливу увагу приділяє виконанню української органної музики.

Творчість С. Острової різноманітна за жанрами [12]. У всіх музичних творах присутній критерій духовності, розкриття в музичних образах теми Добра і Милосердя. Вокально-хорові, оркестрові, органні, фортепіанні твори, обробки народних пісень Світлани Острової органічно ввійшли в сучасний світ музики.

Хорова та вокально-інструментальна музика:

Пісні, хори а саррелла та з музичним супроводом (орган, фортепіано), 3 вокальні балади, «Віночок веснянок», «Віночок щедрівок», 2 ораторії на духовний сюжет (За об'явленням Йоана Богослова» 1999 року, «Слався Боже Всемогутній» 1997 року), 2 хорових концерти (а саррелла) на сл. Г. Сковороди: «Пам'яті А. Веделя» і «Катарсис» (1990-91 рр.), 3 хори на слова біблійних текстів «Псалми Давида» (написані 2000 р.);

«Реквієм» (в 5 частинах) три версії: I (1992-93 рр.) – жіночий хор і орган, латинські канонічні тексти; II (1993 р.) – жіночий хор і камерний оркестр – сл. Л. Костенко; III (2003) – жіночий хор, орган, трубчаті дзвони і струнний оркестр, латинські канонічні тексти і слова Л. Костенко;

«Різдвяна ода» для мішаного хору та симфонічного оркестру на народні слова (1996, II варіант – 1998);

«Різдвяна концертна композиція» (1997-1998 рр.) — для солістів, хорового ансамблю, фортепіано та спеціального інструментарію на біблійні та народні слова (7 частин);

«Ой стуманились та дніпряні води» – дума в обробці для баса у супроводі фортепіано (II варіант – з оркестром народних інструментів), написана 1995 р.;

«Осінній вінок» – цикл з 5-ти солоспівів для сопрано і ф-но на сл. З. Дикої (2000-01 рр.);

«Шевченківські акварелі» – 7 творів для дівочого хору і вокального тріо а cappella на слова Т. Г. Шевченка;

«Ave, Maria» для жіночого хору, солістів і струнного оркестру;

«Небесна рапсодія» для вокального ансамблю, фортепіано і органа;

«Галицька рапсодія» для голосу, скрипки, валдайських дзвоників і органа;

«Весняні етюди» для вокального ансамблю (сопрано, альти, тенори) і органа (триптих);

Кантата «Безсмертя» на слова М. Боровка в 7 частинах для мішаного хору і симфонічного оркестру (2017-2018);

Солоспіви на слова М. Боровка, «Пам'ять» – вокальна поема для баритона та фортепіано на слова М. Боровка (2019);

Два солоспіви на слова Василя Пономаренка «Гаї багрянцем зайнялись» для баритона (2003), «Пам'яті сина» (2003).

Органна музика:

П'єси: Арія – присвята Й. С. Баху, «Фуга-жартинка», «Туман над озером» (за одноіменною фотокартиною В. Острового), «Поетична замальовка», «За сонцем хмаронька пливе» (за Т. Г. Шевченком), «Лице свое скриває день» (за М. Ломоносовим), «Лірницький кант», «Псалом надії», «Візантійський наспів», «Перед розп'яттям стою», «Laudate Domine», «Vox Celeste», поліфонічні п'єси і етюди для педалі соло та ін.;

циклічні форми: «Диптих» (I ч. «Голгофа», II ч. «Євхаристія»), «Данина старовині» (цикл прелюдій);

великі форми: «Чакона», «Пасакалія пам'яті старовинних майстрів», «Весна» (поема), «Симфонія творіння» (в 5-ти частинах);

хоральні обробки та варіації.

Фортепіанна музика:

П'єси, варіації, фортепіанні цикли: «Голоси природи», «Звукописи». Фуги в різних стильових ключах, «Фантазія», «Соната», 2 українські рапсодії.

Оркестрові твори:

Кілька п'єс, концертне рондо («Скоморохи»), «Купальські сцени» (для симфонічного оркестру, 1991-92 рр.), інший варіант «Купальські сцени» – балет-ораторія на слова С. Єсеніна, «Євхаристія (для струнного оркестру).

Музика для дітей:

Фортепіанні твори: «Дитячий альбом»; п'єси для фортепіано «Прелюд», «Спить земля», «Зійшла зоря», «Експромт», «Осінній дощик»; варіації та ін.;

Органні твори: програмні і не програмні п'єси, «Поліфонічна мозаїка», фольклорні обробки, варіації, педальні мелодії (із збірки «Органна музика для дітей та молоді»);

Пісні, хори;

Кілька оркестрових п'єс.

Обробки українських народних пісень:

для різних виконавських складів (хорові, ансамблеві, інструментальні, в тому числі органні)

Нотні видання:

Осанна» – збірка авторських духовних творів для дитячих хорів у супроводі органу, фортепіано та без музичного супроводу (1998 рік);

Альбом 1 «Вокально-хорові твори» з серії «Світлана Острова та її виховані – коні і колос композитори» (2000 рік);

Альбом II «Інструментальна музика» з серії «Світлана Острова та її вихованці – юні і молоді композитори» (2000 рік);

«Перед Твоїм престолом» – збірка авторських духовних хорових творів у супроводі органу, фортепіано та а саррелла до 2000-річного ювілею християнства (2000 рік);

«Від серця – до серця» збірка ліричних пісень та обробок українських народних пісень диригента та композитора В. Конощенка (2002 рік, посмертне видання);

«Українська сучасна духовна музика для хорів а саррелла» (2007 рік);

«Музика для органа» збірка I (авторські твори, 2007 рік);

«Нотний альбом в стилі популярної музики або музика для душі», «11 п'єс з «Дитячого альбому» – юним піаністам та їх викладачам (авторські твори, 2011р.).

Науково-методичні праці та навчально-методична література:

«Основи композиції та імпровізації» – авторський спецкурс для навчання студентів музичних вузів (1999 р., факультет українського музичного мистецтва Національного Університету культури та мистецтв);

«Основи композиції та імпровізації» – факультативний курс (аналогічно);

Авторська навчальна програма з основ музичної композиції для шкіл естетичного виховання (1999р., Міністерство культури та мистецтв України);

«Хорове сольфеджіо» для 5-7 класів ДМШ (триголосся) – навчальний посібник на вокально-теоретичній основі (2000 р., Головне управління культури м. Києва);

Авторські навчальні програми для учнів спеціалізованого відділу композиторської творчості: «Основи хорового письма», «Гармонія», «Інструментовка», «Аранжування»;

«Читання партитур» (2005 р.);

«Читання партитур» для студентів диригентсько-хорових факультетів музичних вузів (2006 р., НМАУ ім. П. І. Чайковського);

«Основи хорового письма» (2006 р., НМАУ ім. П. І. Чайковського);

«Практичний курс музичної імпровізації» для виконавських факультетів музичних вузів, (2006 р. НМАУ ім. П. І. Чайковського);

«Імпровізація вокальна та фортепіанна для вокальних і диригентсько-хорових факультетів вузів» 2006 р. НМАУ ім. П. І. Чайковського);

«Органна імпровізація для студентів органних класів вузів, (2008 р. НМАУ ім. П. І. Чайковського);

«Органна музика для дітей та молоді» – нотна авторська збірка, навчальний посібник для органістів-початківців середніх і вищих музичних учбових закладів (м. Київ 2012 р., НМАУ ім. П. І. Чайковського).

Отож, основні творчі сфери композитора – органна і вокально-хорова музика [13]. Значна частина творчого доробку пов'язана з улюбленим

інструментом – органом. Музика авторки вирізняється емоційністю, глибокою духовністю, проникливістю. Вона вражає щирістю, природністю та тонким психологізмом.

У своїй творчості С. Острова спирається на традиції епохи бароко, європейської музики, глибинні витoki української народної та професійної музики, тонко відчуває її мелос. Це і стародавня архаїка, і знаменний розспів, і дума, і традиції народної імпровізації, і хорова творчість А. Веделя, М. Березовського, поєднані із елементами сучасного композиторського мислення та рисами неокласицизму. І все це в поєднанні із сучасною композиторською технікою дає своєрідний стильовий сплав власного відчуття світу. Автор досконало володіє ладом, гармонією і поліфонією. Нотна палітра творів С. Острової збагачена модальністю, народно-колоритними барвами, архаїкою, класико-романтичною основою, політональними гармоніями, багатоладовими структурами.

У студентські роки був написаний «Хоровий концерт пам'яті А. Веделя» (1988). У цьому творі С. Острова подає фрагменти текстів Г. Сковороди про дріб'язковість людських прагнень. Для цього вона цілком природньо обирає сонатну форму, завдяки темам якої відбувається полілог Г. Сковороди та А. Веделя. Цей твір являється зразком акумуляції елементів народного багатоголосся, церковної монодії, духовної пісні та класичного духовного концерту. Є також моменти, суголосні із творчим письмом М. Лисенка та С. Гулака-Артемівського, Й. Баха та Д. Шостаковича [3].

Впродовж 2017–2018 рр. створювалася кантата «Безсмертя» для мішаного хору та симфонічного оркестру, яка була видана у 2019 році [5]. Твір написано на слова сучасного поета Миколи Боровка, присячений пам'яті Народного артиста України Олександра Зьюзкіна. Кантата складається з 7 частин: I «Всевишній обирає нам дорогу», II «Ремісникам і геніям», III «Містичність», IV «Фантоми», V «Sol Est» (Сонце), VI «Lactea Via» (Чумацький шлях), VII «Доповнить Час Творець Народ». У композиції цього масштабного музичного полотна важливу роль відіграють інтонаційно-тематичні зв'язки між частинами, які відображають, за словами композиторки, три художні ідеї: невмирущість людської душі, вічність музики як унікального виду мистецтва, безсмертя митця, який здійснив великий внесок у культуру.

«Симфонія творіння для органу», що написана 1994 року, складається з 5 частин із назвами відповідними до Книги Буття. Автор використовує модальну техніку, працюючи із ладовими лейтмодусами, лейтгармоніями, звуковою симетрією та комплексними акордами. Перша та друга частини («Початок Всесвіту», «Земля безвидна і пуста») – експозиційні та асоціюються з прозорими, пастельними тонами французької музики. Наступні частини – розробкові. Третя частина «Клеочуча безодня» – символізує таємничу енергію життя. В цій частині композитор оригінально використовує техніку гри на органі. Четверта «Мерехтливі світила» медитативна та п'ята частина «Голоси древніх» несподіваний, але органічний педальний фінал, який має архаїчне коріння. Реприза відсутня: смисл полягає в тому, що світ є неповторним. Твір закінчується консонансом, як свідчення, що Всесвіт створено в гармонії, а не в хаосі.

Зауважмо, що музика С. Острової використовується в педагогічній практиці навчальних закладів, входить до фондів записів українського радіо, звучить в

Україні та за її межами в авторському виконанні та у виконанні інших колективів і митців.

У своїй творчості С. В. Острова гідно репрезентує сучасну композиторську та органну виконавські школи України. Її ґрунтовна освіта дозволила забезпечити навчальні заклади відповідними робочими програмами, покращити професійну освіту музикантів, органістів та втілити найкращі мистецькі здобутки епохи у власних композиторських творах, гідно репрезентуючи національну музику на світовій арені.

Зважаючи на обсяг статті, запропоноване дослідження лише демонструє багатогранність таланту С. Острової, а тому її творчість має перспективи подальших наукових розвідок музикознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильченко П. *Світлана Острова: Біографія, твор. екскурс*. Кам'янець-Подільський, 1999. 10 с.
2. Голуб М. Киянка Світлана Острова озвучила черкаський орган. *Місто*. 6 лютого, 2008. №6 (676). С. 20.
3. Гусарчук Т. В. Діалог століть у «Хоровому концерті пам'яті А. Веделя» Світлани Острової на тексти Г. Сковороди. *Молодий вчений: науковий журнал*. 2018. №3 (55). Березень. С.14–19.
4. Кушнірук О. Фестиваль української органної музики: у форматі online. *Музика: науково-популярний журнал*. Київ, 2021. №1-2. С. 9–11.
5. Кушнірук О. Острова Світлана Василівна. *Слова Миколи Боровка, музика Світлани Острової «Безсмертя» кантата для мішаного хору, солістів та камерного оркестру: партитура*. Київ : Фенікс, 2019. С. 54–55.
6. Кучеров В. М. Ще одне творче амплуа Світлани Острової. *Хрещатик*. 1996. 19 листопада. С. 4.
7. Кучеров В. Концерт композитора Светланы Островой. *Киевские ведомости*. 1996. 20 мая. С. 10.
8. Назарчук В. Духовна музика сучасних композиторів. *Україна духовна: книга для читання з християнської етики*. Київ : Томіріс-Н, 2006. С. 247–248.
9. Острова С. *Українська музична енциклопедія* / Ред. колегія Г. Скрипник, А. Калиниченко, І. Сікорська. Київ : в-во ІМФЕ, 2016. Т.IV. С. 544–545.
10. Полякова М. Несколько слов о молодом композиторе. *Граффити: Киевский культурно-информационный весник*. 1997. №5 (11). С. 15.
11. Руденко Л. Органні та хорові проекти Світлани Острової 2007–2022 років. *Музика: науково-популярний журнал*. Київ, 2023. №1-4. С. 86–93.
12. Світлана Острова. *Творчий екскурс*: ювіл. буклет. Київ : НСКУ, 2011. 18 с.
13. Сорокопут І. Знайомтесь: композитор Світлана Острова. *Зоря Придніпров'я*. Глобине Полтавської обл., 2012. Липень. С. 2.
14. Степанченко Г. Музичний всесвіт Світлани Острової. *Українська музична газета*. жовт.–груд, 2011. №4 (82). С. 3.
15. Степанченко Г. Світ музики Світлани Острової. *З надією в серці: збірник статей*. Київ : «Софія», 2015. С. 119–121.

УДК 37.854

д. пед. н., професор **Олександр Дем'янчук**

МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті доведено, що музичний фольклор – один із засобів розвитку особистості дитини. Автор зазначає, що в музично-фольклорному середовищі школярів, мають виступати такі умови: створення засобами українського фольклору повноцінного соціального середовища для природного музично-творчого розвитку школярів; сприяння взаємодії між однолітками та спілкування з дорослими; збалансованість спільної та індивідуальної діяльності дітей шляхом організації різних видів музичної діяльності.

Ключові слова: музичний фольклор, особистість, школяр, українська народна пісня.

На сучасному етапі розвитку освіти, в час становлення національної свідомості українського народу великої ваги набуває питання освоєння своєї культурної спадщини. Воно може бути вирішене лише через виховання підростаючого покоління в дусі поваги до своєї мови, традиційної культури і її складової – музичного фольклору.

Осмислення проблеми музичного виховання засобами народної музики як однієї з найактуальніших проблем національної освіти в Україні, здійснено в наукових працях вітчизняних (А. Авдієвський, І. Бех, А. Болгарський, В. Верховинець, І. Зязюн, А. Іваницький, А. Кречківський, О. Коваль, О. Кононко, О. Лобова, Л. Масол, С. Науменко, Т. Науменко, Г. Падалка, Е. Печерська, О. Ростовський, О. Рудницька, С. Русова, Т. Танько, Н. Фоломєєва, В. Шацька, А. Шевчук) та зарубіжних (А. Арісменді, Е. Жак-Далькрос, З. Кодай, М. Монтессорі, К. Орф, Ш. Судзуки, Б. Трічков) вчених-педагогів.

Так, музика є невід'ємною складовою народної творчості і відображає духовність, традиції, та історію народу. Вивчення фольклору допомагає краще зрозуміти культурні особливості певного народу, його менталітет, вірування, історію та спосіб життя.

Справді, пісенний спадок українського народу є надзвичайно цінним та має глибокий історичний та культурний зв'язок з життям і долею нації. Українська народна пісня відображає різноманітні аспекти життя українського народу, його традиції, звичаї, а також відображає національну драму та боротьбу за свободу та незалежність.

Важливо, також, враховувати, що українська народна пісня не лише відображає позитивні аспекти життя та характеру українського народу, але й відкриває його проблеми та недоліки. Вона є своєрідним дзеркалом українського суспільства, що дозволяє розуміти та аналізувати його стан, а також шукати шляхи до подальшого розвитку та самовдосконалення. Таким чином, пропаганда та вивчення української народної пісні має велике значення для збереження культурної

спадщини, формування національної свідомості та сприяє підвищенню морального духу нації.

Видатний український композитор Ю. Ступак зазначав: «На перлах багатої народної української творчості, на її думках та піснях повинні перш за все виховувати себе вчителі української школи; збірники цієї народної творчості повинні бути в них під руками, щоб на їхній вічно прекрасній красі будувати виховання дітей... Дайте в українській народній школі якомога більше місця українській народній пісні» [6, с. 6].

Досліджуючи проблеми репрезентації фольклору, С. Грица пише: «Друкована література неспроможна відтворити найголовнішого – «виконавської аури», голосових тембрів, агогіки, виконавського нюансування, без чого сам текст пісні, інструментального драматичного твору стає обезкриленим, позбавляється струму душі. Автентика фольклорного зразка означає більшу відповідальність способу мислення середовища, його світоглядним, мовним, ментальним, структурно-семантичним ознакам» [1, с. 7].

Відомо, що сучасна людина гостро потребує спілкування. Особливостями спілкування дітей між собою у музично-фольклорному середовищі є те, що у процесі спільної музичної діяльності вони набувають здатності узгоджувати свої дії, проявляється характер взаємодії. Досвід показує, що існують деякі переваги, пов'язані з вихованням дітей у музично-фольклорному середовищі.

По-перше, створене на матеріалі українського музичного фольклору музично-фольклорне середовище дає підґрунтя для активного спілкування та ефективної взаємодії дітей, які відбуваються без навіть окремих проявів зверхності один до одного, недобррозичливості, агресивності тощо.

По-друге, залучення до музично-фольклорного середовища викликає у вихованців позитивні емоції, підвищує рівень пізнавальної активності та якість їх навчальних досягнень, стимулює захопленість дітей музичною діяльністю, що сприяє ранній сформованості у них музичних здібностей.

По-третє, розвиток особистості у музично-фольклорному середовищі є важливим фактором виховання естетичних смаків дітей шкільного віку, здатності до емоційно-позитивного сприймання оточуючого світу, становлення інтересів, прихильності до творчості.

По-четверте, ґрунтуючись на співпраці, взаємній прихильності й симпатії, спілкування і взаємодія дітей у музично-фольклорному середовищі сприяють особистісному зростанню кожної дитини, роблять музичну діяльність ефективною для музично-естетичного й творчого розвитку вихованців, інтелектуального, а отже і загального гармонійного розвитку кожної особистості.

Найінтенсивнішим періодом в онтогенезі дитини є період предметно-маніпуляційної діяльності, в якому головними є різноманітні предметно-функціональні дії. Навчання, засноване на активному практичному оволодінні матеріалом, а не на пасивному його вивченні, є більш результативним. Саме в музично-фольклорному середовищі, засобами українського музичного фольклору, який майже весь є ігровим, дитина активно вчиться грати предметами й символами, проникаючи в предметно-операційне середовище (прикладом можуть слугувати обрядодії, пов'язані з закликаннями Сонця, Вітру, Дощу, ігри з водою з використанням різного наочного матеріалу, ритмічно-мовно-рухові дії в музичній діяльності, пов'язані з виконанням закличок, примовок, забав тощо).

Музичний фольклор допомагає школяреві швидко запам'ятати і репродукувати композиційну побудову музичного твору. Спочатку – веселих пісеньок-пестушок та колискових пісень. Згодом – різноманітних жартівливих ігор, скоромовок, загадок, лічилок, небилиць, пісень-казок, дитячих ігор-пісень.

Розвиток музичних здібностей впливає на формування емоційної та інтелектуальної сфер, естетичних смаків, духовний світ, становлення інтересів та ранній розумовий розвиток дитини.

Як засіб інтелектуального зростання, український музичний фольклор має дивовижну здібність розвивати творчий підхід та виховувати творчу фантазію малюків. А музично-творчі завдання, які є активним засобом стимулювання музично-творчої діяльності, найбільш повно розкривають творчі можливості школярів, допомагають дітям самореалізуватись у музичній діяльності.

Варто наголосити, що весь дитячий фольклор, по своїй суті, ігровий, тому, коли йдеться про «дитячий музичний фольклор», майже завжди розуміється «дитячий музично-ігровий (або пісенно-ігровий) фольклор». А гра для дитини – це її життя [4, с.11].

Слід пам'ятати і про те, що мораль не дається дитині у спадок, вона виховується. Звісна річ, природні передумови до морального зростання у дітей різні. Тому виховання є загально-творчою основою морально-духовного розвитку, і саме воно задає його суспільну спрямованість. Розвиток особистості, безперечно, має бути вільним, без насильства і примусу, а це може дати українська дитяча народно-музична творчість, особливостями якої є простота, природність, прозорість, доступність і музичність мови, що спонукає дітей до творчих дій, активізує ініціативу та емоційну чутність, розвиває музичні здібності в музично-ігровій діяльності.

Українська нація вважається однією з наймузичніших у світі. А отже процес засвоєння національного музичного фольклору дітьми шкільного віку ґрунтується на наявності у них загально-музичного інстинкту, природних схильностей, що закладені генетично. Синкретичні жанри дитячого музичного фольклору створюють умови для природного формування музичних здібностей у дітей з раннього віку, позитивно впливають на підвищення інтелекту, становлення й творчу самореалізацію особистості.

Музичне виховання, засноване на використанні фольклорних здобутків, має універсальний характер, може ефективно використовуватися в роботі з дітьми різного віку та ступеню розвитку.

Фольклорний матеріал орієнтує школяра на успішність навчання та здоровий спосіб життя. Втім, зрозуміло, що виховний ефект використовуваного музичного фольклору в освітньому процесі досягається завдяки спеціальному добору музично-фольклорного навчального матеріалу, його систематизації й поданню учням через музичніобрази.

Пісні для дітей, які виконуються дорослими, мають велике значення у музично-естетичному вихованні та розвитку дитини. Вони створюють особливе музично-фольклорне середовище, що допомагає введенню дитини у світ традиційної культури з самого її народження.

Забавлянки-утішки, колискові, ігри-забави, пісні-казки, небилиці та інші пісні для дітей не лише розважають малюка, але й мають певні педагогічні цінності. Вони

сприяють розвитку музичних та мовленнєвих навичок, формуванню музичного смаку, а також сприяють розвитку уяви та творчості.

Крім того, ці пісні передають культурні цінності та традиції, які передаються з покоління в покоління. Вони допомагають дітям зрозуміти світ навколо себе, відчувати прив'язаність до рідної культури та традицій.

Музично-фольклорне середовище, створене за допомогою таких пісень, сприяє гармонійному розвитку особистості дитини, її емоційному та інтелектуальному зростанню. Важливою складовою цього процесу є активна участь батьків, педагогів та інших дорослих у виконанні цих пісень та передачі їх традицій дітям.

Отож, форми і методи роботи з народнопісенним матеріалом можуть бути різноманітними. Вчитель має використовувати в своїй роботі найефективніші з них, котрі стимулювали б у дітей інтерес до національної творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грица С. Й. Проблеми репрезентації фольклору на святі народної творчості. Народна творчість та етнографія. 1989. №5. С. 3–9.
2. Державний стандарт початкової освіти № 87-2018-п від 16.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Овчаренко Н. А. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: теорія та методологія : монографія.: Вид. Р. А. Козлов. Кривий Ріг, 2014. 400 с.
4. Осипець Р. Українська народна пісенна культура як засіб формування національної самосвідомості: Українознавство. Рідна школа. 1999. №11. С. 11–14.
5. Руда Г. С. Розвиток музичних здібностей у дітей молодшого шкільного віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 29 (39). С. 169–172
6. Ступак Ю. Виховне значення українського фольклору. Київ, 1960. 32 с.

УДК 378.02; 78

к. пед. н., доцент Ліна Ільчук

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ШКОЛЯРІВ

У статті актуалізовано проблему підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів. Запропоновано трактування понять «модель» і «педагогічне моделювання» різними науковцями. Окреслено основні етапи моделювання: організаційно-змістовий, операційно-технологічний та результативно-оцінювальний. Виділено науково-методологічні підходи, які формують змістове ядро авторської моделі. Запропоновано методи, форми та засоби, які сприятимуть ефективній підготовці майбутніх педагогів до формування ціннісних орієнтирів школярів.

Ключові слова: модель, педагогічне моделювання, вчителі музичного мистецтва, школярі, ціннісні орієнтири.

The article updates the problem of training future teachers of music to form value orientations of schoolchildren. The interpretation of the concepts of "model" and "pedagogical modeling" by various scientists is proposed. The main stages of modeling are outlined: organizational-content, operational-technological and result-evaluation. Scientific and methodological approaches that form the content core of the author's model are highlighted. Methods, forms and means that will contribute to the effective training of future teachers to form value orientations of schoolchildren are proposed.

Key words: model, pedagogical modeling, music teachers, schoolchildren, value orientations.

Сучасний етап модернізації шкільної мистецької освіти висуває нові вимоги до процесу підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Адже від основ, закладених педагогом на початковому етапі виховання, залежить те, якими виростуть майбутні громадяни України, які цінності будуть у них сформовані.

Удосконалення процесу підготовки майбутніх педагогів-музикантів розглядали у своїх працях М. Андрієвська, Т. Бодрова, О. Бузова, С. Грозан, І. Грінчук, Л. Лабінцева, Л. Масол, Н. Миропольська, Л. Москальова, Г. Падалка, О. Полатайко, Н. Сегеда, М. Ткач, В. Фрицюк та ін. Методологічні підходи до формування ціннісної парадигми в освіті, системи ціннісних орієнтацій особистості сформульовані І. Бехом, М. Богуславським, О. Бондаревською, А. Булиним, О. Вишневським, О. Мацук, В. Огнев'юком, Л. Хомич, Л. Хоружою й ін.

Актуальність порушеної проблеми наукового пошуку визначається недостатнім рівнем компетентності вчителів музичного мистецтва щодо дієвого формування ціннісних орієнтацій школярів. Це обумовлено об'єктивними і суб'єктивними причинами, оскільки все ще відсутня педагогічна модель такої підготовки. Тому, метою публікації є обґрунтування структурної моделі підготовки майбутніх педагогів-музикантів до формування ціннісних орієнтирів школярів.

Формування ціннісних орієнтацій підростаючої особистості тісно пов'язані з цінностями суспільства у якому вона росте і розвивається. Л. Мацук відносить до комплексу ціннісних орієнтацій почуття обов'язку, відповідальності, гідності, толерантності, громадянської самосвідомості, честі, свободи, патріотизму, діловитості та ін. [4, с. 138]. Відтак, важливою місією педагога є створення в школі такого освітнього простору, де пануватиме ієрархія цінностей, ціннісних поглядів і переконань. Зрозуміло, що для утілення зазначеного задуму в майбутнього вчителя повинен бути сформований аксіологічний світогляд, що оперує ціннісними категоріями. Це формує потребу моделювання відповідного освітнього середовища у закладах вищої педагогічної освіти.

Поняття «модель навчального процесу» в інструментальному значенні трактується науковцями як «позначення схеми або плану дій педагога під час організації освітнього процесу». У педагогіці модель (фр. Modele – зразок, від лат. modulus – зображення) – це уявна чи матеріально реалізована система, котра відображає та відтворює об'єкт дослідження (природний або соціальний) і здатна

змінювати його так, що її вивчення дає нові відомості стосовно цього об'єкта [2, с. 516].

За твердженням О. Рудницької, модель – це штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який будучи подібним досліджуваному об'єкту (чи явищу), відображає та відтворює в більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки й відношення між елементами цього об'єкта [7, с. 20–37]. У той же час О. Олійник, у контексті свого дослідження, розуміє дефініцію «модель» як графічно представлену систему підготовки, що відображає її структуру та зміст, обґрунтування педагогічних умов ефективної реалізації дидактичного процесу, розробку відповідного навчально-методичного супроводу й контрольної-діагностичної інструментарію [6, с. 111].

На думку С. Сисоєвої, модель – це об'єкт, який відповідає іншому об'єкту (оригіналу), замінює його при пізнанні і дає інформацію про нього або його частини. Моделі найчастіше бувають у вигляді малюнків, схем, таблиць, символів або описуються у вигляді текстів і в найзагальнішому виді її визначають як систему елементів, що відтворює певні частини, зв'язки, функції досліджуваного предмета [8, с. 100].

Одним із видів моделювання є педагогічне моделювання. Аналіз наукових досліджень у галузі педагогіки показав, що С. Гончаренко розуміє це поняття як: «науково обґрунтоване конструювання, яке відповідає заданим вимогам і наміченій побудові майбутньої моделі досліджуваного педагогічного процесу, враховуючи властивості які вивчаються в ході педагогічного експерименту» [1, с. 213]. Український науковець Є. Лодатко переконаний, що «моделювання у педагогіці, – порівняно з багатьма іншими галузями людського знання, – має особливості, природа яких криється у складності педагогічних процесів, зумовлених їх багатоланковою структурою та неможливістю відтворення в часі педагогічних явищ за попередніх умов» [3, с. 3].

Ураховуючи подані вище трактування дослідниками понять «модель» і «педагогічне моделювання» запропонуємо власне розуміння цих дефініцій. Отже, ми визначили, що *педагогічна модель підготовки майбутніх педагогів-музикантів до формування ціннісних орієнтирів школярів – це цілісна структура освітнього процесу, яка містить його мету спроектовану в завданнях, закономірностях і принципах навчально-виховного впливу*. В загальному ціллі педагогічного моделювання є виявлення можливостей удосконалення освітнього процесу, пошуку резервів підвищення його ефективності і якості на основі аналізу структурних частин моделі.

Описана нижче модель містить мету, завдання, закономірності, принципи та педагогічні умови, які реалізуються через зміст, методи, форми і засоби навчання, що сприяють досягненню окресленої мети й виховних взаємозв'язків між ними. Така структурна модель розроблена на основі відображення сутнісних характеристик професійної діяльності педагога у його взаємодії з особистістю школяра (рис. 1).

Структурна модель підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів включає три компоненти: організаційно-змістовий, операційно-технологічний та результативно-оцінювальний.

Перший, організаційно-змістовий компонент моделі логічно поєднує мету, науково-методологічні підходи, принципи, що визначають зміст професійно-педагогічного становлення вчителя музичного мистецтва, а також три групи організаційно-педагогічних умови, які забезпечують його реалізацію.

Мета: створення умов для всебічного розвитку підростаючої особистості, її морально-духовного, естетичного, поліхудожнього, виховання засобами мистецтв

Завдання:

- формування національної самоідентичності, розвиток інтересу до українського фортепіанного мистецтва;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до фортепіанної спадщини свого народу;
- прищеплення шанобливого ставлення до фортепіанної музики;
- виховання духовної культури особистості, зміцнення її духовного здоров'я, створення умов для вибору світоглядних орієнтирів.

Закономірності:

- 1) неподільний зв'язок із суспільними потребами (вимогами) й умовами виховання;
- 2) вплив різноманітних чинників на виховання підростаючої особистості, зокрема, фортепіанної музики;
- 3) залежність результатів виховання від внутрішніх та зовнішніх факторів, його духовність (формування поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери);
- 4) ефективність виховання засобами мистецтва залежить від компетентності педагога.

Принципи:

- гармонійності родинного і суспільного виховання;
- цілеспрямованості виховання;
- єдності навчання і виховання;
- активності, самодіяльності, творчої ініціативності;
- культуровідповідності;
- естетичного скерування
- зв'язку виховання з реальним життям.

Педагогічні умови

- 1) створення у закладі вищої педагогічної освіти такого освітнього середовища, що впливатиме на формування в студентів цінностей;
- 2) розвиток методичної компетентності майбутніх педагогів-музикантів у сфері формування ціннісних орієнтирів школярів;
- 3) стимулювання мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до використання «Кодексу цінностей сучасного українського виховання» у професійній діяльності.

Критерії

- а) аксіологічно-мотиваційний;
- б) когнітивно-змістовий;
- в) діяльнісно-операційний;
- г) рефлексивно-оцінювальний.

Рівні

високий
середній
низький

Зміст:

- збагачення контенту освітніх компонентів;
- урізноманітнення форм позааудиторної роботи.

Форми:

- лекційні заняття;
- позааудиторна робота;
- практика.

Засоби:

- виховний потенціал різних мистецьких творів, їхнє музично-естетичне значення;
- підручники, посібники.

Результат: особистість зі сформованими високими морально-духовними цінностями, естетичними ідеалами і переконаннями.

Рис. 1. Структурна модель підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів

Відтак, метою педагогічної моделі визначили організацію якісного процесу професійної готовності учителя музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів. Прогнозована мета має досягатися через розв'язання наступних завдань:

1) формування національної самоідентичності, розвиток інтересу до української культури;

2) забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до мистецької спадщини свого народу;

3) прищеплення шанобливого ставлення до музичного та інших видів мистецтва;

4) виховання духовної культури особистості, зміцнення її духовного здоров'я, створення умов для вибору світоглядних орієнтирів.

Згідно педагогічних орієнтирів будь-який процес має бути закономірним і послідовним, а також ґрунтуватися на певних принципах. Таким чином, визначили наступні закономірності освітнього процесу:

1) неподільний зв'язок із суспільними потребами (вимогами) й умовами виховання; 2) вплив різноманітних чинників на виховання підростаючої особистості, зокрема, музичного мистецтва; 3) залежність результатів виховання від внутрішніх та зовнішніх факторів, його духовність (формування поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери); 4) ефективність виховання засобами різних видів мистецтв залежить від компетентності педагога.

Вихідними положеннями (науковими принципами), що визначають логічний і послідовний взаємозв'язок освітньої діяльності та прогнозують результат навчання є наступні: принцип систематичності і послідовності, формування творчого потенціалу, вмотивованості, взаємозв'язку інновацій з традицією, аксіологічний принцип, самоосвіти і самовиховання та принцип культуровідповідності.

Науково-методологічні підходи, використані для дослідження процесу підготовки майбутніх педагогів-музикантів до формування ціннісних орієнтирів школярів, взаємопов'язані між собою та формують змістове ядро авторської моделі. Серед них: особистісно орієнтований, культурологічний, діяльнісний, системний, аксіологічний та етнопедагогічний підхід.

Педагогічні засади готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів сформулювали як спеціально створені умови, що убезпечать таку підготовку із застосуванням певних методів, форм і засобів навчання. Педагогічними умовами визначено: 1) створення у закладі вищої педагогічної освіти такого освітнього середовища, що впливатиме на формування в студентів цінностей; 2) розвиток методичної компетентності майбутніх педагогів-музикантів у сфері формування ціннісних орієнтирів школярів; 3) стимулювання мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до використання «Кодексу цінностей сучасного українського виховання» у професійній діяльності.

Другий компонент структурної моделі – операційно-технологічний, конкретизує оптимальні методи та організаційні форми навчання, що передбачають набуття сукупності знань, умінь і навичок, формування компетентностей майбутніх педагогів щодо розвитку ціннісних орієнтирів школярів.

Серед методів виховання ціннісних орієнтирів виділяємо такі: організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання і мотивації; контролю і

самоконтролю. Сюди відносимо: словесні методи (бесіда, лекція, роз'яснення, розповідь), за допомогою яких формуються нові знання і поглиблюються, уточнюються вже існуючі; метод позитивного прикладу, в основі застосування якого лежить прагнення дитини до наслідування оточуючих; методи створення виховуючих ситуацій, які забезпечують формування поведінкових умінь і навичок на основі певних знань; методи заохочення та покарання, серед яких особливу увагу доцільно приділити методу використання природних наслідків. Реалізуються означені методи у таких формах навчання: лекції, семінари, презентації, педагогічна практика, самостійна робота та позааудиторна діяльність.

Необхідною умовою успішного створення ціннісного середовища, що стимулюватиме формування ціннісних орієнтирів педагогів є єдність освітнього процесу та позааудиторної роботи. Через зміст навчальних дисциплін реалізуються різні напрямки виховання, що сприяє формуванню та засвоєнню найважливіших загальнолюдських моральних цінностей. У позааудиторній роботі мають значення різні форми діяльності студентів, як от: заняття у мистецьких гуртках, створення стінгазет, організація різноманітних конкурсів, участь у фестивалях тощо. Позааудиторна діяльність майбутніх педагогів репрезентується також екскурсійною роботою, відвідуванням концертів, виставок, пленерів, участю у пластунських організаціях та ін.

На останньому, результативно-оцінювальному, етапі впровадження розробленої моделі стала перевірка рівня готовності студентів до формування ціннісних орієнтирів у школярів. Тут ми визначили систему критеріїв і показників, які дають можливість враховувати зміст і характер даної підготовки. Критеріями готовності виступають аксіологічно-мотиваційний, когнітивно-змістовий, діяльнісно-операційний та рефлексивно оцінювальний.

Ефективній підготовці майбутніх педагогів-музикантів до формування ціннісних орієнтирів школярів сприятиме моделювання педагогічного процесу з використанням певних методів, форм і засобів навчання. Результатом моделювання має стати високий рівень сформованості аксіологічних переконань учителів музичного мистецтва. Всі компоненти авторської моделі взаємопов'язані між собою і сприяють підвищенню ефективності професійної підготовки студентів мистецьких спеціальностей.

Отже, результатом упровадження в освітній процес структурної моделі ефективного підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до формування ціннісних орієнтирів школярів ми отримуємо особистість зі сформованими високими морально-духовними якостями, системою знань про різні мистецтва, ідеалів, думок, цінностей, з розвиненими естетичними ідеалами і переконаннями. Розроблена модель може стати основою методичних рекомендацій та методичного забезпечення з метою кращої підготовки майбутніх педагогів-музикантів до професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге доповнене і виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юріком Інтер, 2008. 1040 с.

3. Лодатко Є. О. Педагогічне моделювання: монографія. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2022. 206 с.

4. Мацук Л. О. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в умовах сьогодення: теорія і практика. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ, 2017. № 9. С. 137–140.

5. Олексюк О. М., Тушева В. В. Методологія наукових досліджень у галузі мистецтвознавства та музичної педагогіки : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 176 с.

6. Олійник О. О. Модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування конструктивних умінь молодших школярів. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. Серія : Педагогіка. Тернопіль, 2017. № 1. С. 196–202.

7. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навч. посіб. Київ : Навч. книга «Богдан», 2005. 360 с.

8. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

УДК 78.07: 785:7.035

к. мист., доцент **Оксана Легкун**

ФОРТЕПІАННА ТВОРЧІСТЬ МИКОЛИ ЛИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Стаття присвячена дослідженню фортепіанної творчості Миколи Лисенка – фундатора національної композиторської школи. З'ясовано, що фортепіанний доробок композитора є частиною європейської музичної культури епохи романтизму. Наголошено на створенні М. Лисенком національної фортепіанної школи та визначено роль впливу європейських романтичних традицій на її формування. Доведено, що романтизм в українській музиці ґрунтується на основі взаємодії національного та європейського стилю.

Ключові слова: *Микола Лисенко, фортепіанна творчість, романтизм, жанр, фольклор.*

The article is devoted to the study of the piano works of Mykola Lysenko, the founder of the national school of composition. It has been found that the composer's piano works are part of the European musical culture of the Romantic era. It is emphasized that Mykola Lysenko created a national piano school and the role of the influence of European romantic traditions on its formation is determined. It is proved that romanticism in Ukrainian music is based on the interaction of national and European styles.

Key words: *Mykola Lysenko, piano works, romanticism, genre, folklore.*

Микола Лисенко – фундатор національної композиторської школи, блискучий концертуючий піаніст, хоровий диригент та фольклорист, педагог та громадський діяч, який підняв українську музику на високохудожній та професійний рівень.

На думку С. Людкевича, М. Лисенко є «типовим українським національним романтиком у музиці», [7, с. 292] про що свідчать емоційна виразність, індивідуалізована лірика, звернення до історичної тематики, жанрове та образне різноманіття, створення композитором національної музичної мови з опорою на український фольклор.

Музична спадщина М. Лисенка нараховує більше 20-ти музично-драматичних творів, серед яких 10 опер, камерно-вокальні твори, понад 40 хорових творів, більше 500 аранжувань народних пісень, симфонічні та інструментальні твори.

Проте, найяскравіше композиторський талант М. Лисенка розкрився у камерно-вокальній, хоровій, оперній та фортепіанній музиці.

Дослідження фортепіанної спадщини М. Лисенка здійснено у численних музикознавчих та культурологічних напрямках: Л. Корній та Б. Сjuta розглянули роль творчості композитора у розвитку української музичної культури; І. Беренбейн досліджувала камерні тенденції фортепіанної творчості М. Лисенка в контексті національного романтичного феномену. С. Бондар розглянула фортепіанну творчість М. Лисенка у поєднанні національної та європейської традиції крізь призму музичних QR-кодів. Ю. Тарчинська акцентувала на особливостях стилевідповідного звукоутворення у фортепіанній спадщині М. Лисенка. І. Зінків розглянула фортепіанні твори М. Лисенка у контексті формування модерністичних тенденцій в українській музиці. Р. Ніколенко здійснила композиційно-драматургічний аналіз Концертних полонезів ор. 5 і ор. 7 М. Лисенка та виявила специфіку їхньої виконавської інтерпретації.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті – дослідити фортепіанну творчість М. Лисенка в контексті європейського романтизму.

Романтизм як художній напрямок у музичному мистецтві розвинувся на початку ХІХ ст. під впливом раннього німецького літературно-філософського романтизму, різних течій живопису і театру.

Романтизм збагатив мистецтво лірико-психологічними образами, відображенням внутрішнього світу людини, розкриттям індивідуального світу особистості. З'являються дослідження фольклору, давньої літератури, зростає інтерес до вивчення історичного минулого. Саме у ХІХ ст. у музичному мистецтві відбувся розквіт національних шкіл: польської (Ф. Шопен, С. Монюшко), чеської (Б. Сметана, А. Дворжак), угорської (Ф. Ліст), норвезької (Е. Гріг).

Для композиторів-романтиків на перший план виступає мініатюра: коротка п'єса стає замальовкою настрою, пейзажу, характерного образу. У музичній культурі встановлюється система малих жанрів – прелюдія, скерцо, експромт, ноктюрн, елегія, що одержала загальну назву – мініатюра.

Найважливішу роль у створенні романтичного стилю відіграє фортепіанна музика. Розквіт сольного інструментального виконавства відбувається завдяки діяльності видатних віртуозів Ф. Шопена та Ф. Ліста.

Розвиток української фортепіанної музики припадає на час виконавської, педагогічної та композиторської діяльності М. Лисенка. Формування світогляду та власної музичної мови композитора відбулося під впливом європейського музичного

романтизму ще під час навчання у Лейпцизькій консерваторії по класу фортепіано та композиції.

Досліджуючи специфіку музичної поетики та формотворення різножанрової фортепіанної творчості М. Лисенка, І. Зінків наголошує на помітному впливі стилістики європейських романтиків: Ф. Шуберта (Рондо ор. 23), Ф. Мендельсона (Елегія, Романс, Баркарола), Р. Шумана (Мрія «На солодкім меду», Інтермеццо), Ф. Шопена (Меланхолійний вальс, Прелюд).

Авторка наголошує також на «впливи німецького бідермеєра, своєрідного відгалуження романтичного стилю, позначеного зміною масштабів романтичної образності, стриманістю вирування емоцій, погамованістю пристрастей (властивих, приміром, драматичним образам Шумана, Шопена, Ліста), пануванням лірико-елегійних, меланхолічних станів, образів поетичного смутку. Впливи бідермеєра помітні в таких мініатюрах, як Мрія «На солодкім меду», Романс [2, с. 72].

Досліджуючи стильові ознаки творчості М. Лисенка, С. Людкевич зазначає, що «в інструментальній сфері він обертається переважно у формах романтиків: рапсодіях, піснях і танцях, і в їх техніці, як в мотивах, вельми часто чути відгуки Ліста, Шопена. Проте було б дуже нерозумно відмовляти фортепіанним творам Лисенка значення як позбавленим «народного колориту» і національного напрямку... особливу увагу звертає сюїта соль мінор на теми народних пісень, в якій окремі народні мотиви, влучно підібрані і зручно опрацьовані у формі старовинних танців в поліфонічному стилі, становлять гарні й оригінальні зразки стародавніх класичних форм, оживлених новим народним змістом. Але і в усіх інших «космополітичних» формах, як елегії, пісні без слів, навіть в чужих, як полонези, Лисенко, при всіх явних слідах чужих впливів, зберігає все таки стільки своїх індивідуальних і національних ознак у мелодиці, що чуючи їх, не скажеш, що це «чистий» Шопен або Ліст, а що це таки Лисенко» [7, с. 289].

Фортепіанні твори Лисенка демонструють значну технічну віртуозність, що вимагає високого рівня майстерності при їхньому виконанні. Стиль композитора, «доповнений національним фольклорним мелосом, геніально поєднував обидві європейські тенденції, де елегійність, витонченість, шляхетність, довірливість інтонаційного висловлювання співіснували з техніцизмом найвищого ґатунку [8, с. 123].

Творче переосмислення музичних жанрів та їхнє збагачення національною лексикою із використанням характерних інтонаційних, ладових і гармонічних засобів, варіаційного та поліфонічного розвитку визначають засади композиторського стилю М. Лисенка.

О. Рєзнік та М. Стасюк доводять, що фортепіанне мислення композитора відбувається «на макрорівні – камерність, формати жанрової палітри, образно-інтонаційна сфера, поетична лірика; на мікрорівні – синтез вокального й інструментального начал, полімелодизація, підголоскова поліфонія, колористична гармонія натуральних ладів [9, с. 919].

Стиль великих концертних композицій, на думку Л. Корній, засвідчує асимілювання західноєвропейських традицій класичної (Л. Бетховена) та ранньоромантичної (Р. Шуберта та Ф. Мендельсона) фортепіанної сонати; перевтілення думного епосу рапсодій в епіко-драматичну музичну образність із

наповненням новим змістом, новою образністю й українським національним колоритом [5, с. 452].

Музична творчість М. Лисенка стала кульмінаційним етапом розвитку українського музичного романтизму; у ній остаточно сформувалася національна модель романтичного стилю [5, с. 275], у якій виділяються дві лінії: народна – з домінуванням інтонацій фольклору (Без тебе, Олесю, Баркарола (Пливе човен), Ескізи в дорійському ладі, у двох рапсодіях на українській народні теми). Друга лінія – лірико-психологічна, у якій переважає індивідуальний авторський стиль.

Фортепіанна спадщина М. Лисенка переважає характерними для європейської романтичної музики мініатюрами: пісні без слів, ноктюрни, баркарола, елегія, романс, ескізи, рондо, написання танців: вальси, мазурка, полонези.

Серед творів великої форми найяскравіші та національно самобутні дві Українські рапсодії (gis-moll та a-moll). Жанр рапсодії сформувався у зарубіжній романтичній музиці, і його розквіт пов'язаний із творчістю видатного угорського композитора і піаніста Ф. Ліста. Його знамениті «Угорські рапсодії» стали взірцем цього жанру, демонструючи вільну форму, імпровізаційність та використання народних мелодій.

М. Лисенко творчо переосмислив жанр рапсодії Ліста, наповнивши його українським національно-народним змістом. У своїх двох рапсодіях на українські народні теми (1875 р. та 1877 р. «Думка-Шумка») Лисенко використав характерні мелодії українських дум та шумів, надавши їм яскравого романтичного забарвлення та віртуозного фортепіанного викладу. Власне, традиції кобзарів, як втілення національного епосу, стали основою глибокого музичного натхнення для композитора.

М. Лисенко, опираючись на жанр «пісні без слів» з використанням образів, композиції та стилістичних ознак жанрової моделі Ф. Мендельсона, поєднував європейський традиційний стиль з українським фольклором.

На стилістику жанру полонезу М. Лисенка вплинула творчість Ф. Шопена, до якого композитор звернувся ще у ранній період творчості, однак характерною особливістю цих творів виявлено опору на український народний мелос.

М. Лисенко об'єднує дві або три фортепіанні п'єси у невеликі циклічні композиції: Дві пісні без слів ор. 10, Альбом літа 1900 року, ор. 37 (Признання, Пісня кохання, Серенада), Альбом особистий ор. 40, Дві п'єси (Момент розпачу, Момент розчарування), Три п'єси (Знемога і дождання, Враження від радісного дня, Елегія). Цикл «Три українські народні пісні», створений на основі українських народних пісень міського походження (Без тебе, Олесю; Пливе човен, води повен; Ой зрада, карі очі, зрада) [2, с. 72].

Частині своїх п'єс М. Лисенко дає програмні заголовки, які передають настрої людини («Момент розпачу», «Момент зачарування», «Знемога та дождання», «Враження від радісного дня». Притаманні для епохи романтизму та української лірики елегійні настрої: «Журба», «Розлука», «Сумний спів», Елегія, Меланхолійний вальс» тощо [3, с. 270].

І. Беренбейн, досліджуючи особливості індивідуально-стильового мислення М. Лисенка в аспекті романтичної естетики, розглядає фортепіанну мініатюру М. Лисенка як «типову для європейського романтизму форму світосприйняття і водночас специфічну для українського стильового канону модель камерного

інтимного вислову». На думку авторки, вальс функціонував в європейській музичній культурі та творчості М. Лисенка не тільки як жанр, а й «уособлював ідеальний ностальгійний психотип, що дозволило йому стати одним з концептів романтичної епохи. Шість вальсів для фортепіано, написаних в різні періоди (вальс e-moll (1868), Меланхолійний та Концертний вальси, op.17 (1874), Великий концертний вальс d-moll (1875), вальс d-moll, op. 35 (1894), вальс «Розлука» c-moll з «Альбому літа 1901», op. 39) – це блискучі, забарвлені етнонаціональним колоритом зразки аристократичного стилю епохи, одним з репрезентантів якого і був М. Лисенко» [1, с. 56].

Яскраві образи знаходимо у творах М. Лисенка «Кубанський марш», «Запорізький марш», «Обозний марш».

Висновки з даного дослідження. М. Лисенко заклав підвалини професійної композиторської творчості як невід'ємної частини європейської музичної культури, яка поєднала романтичні традиції та український фольклор. У багатьох творах Лисенка «відзначаємо вельми винахідливе сполучення стильових і жанрових елементів найрізноманітнішого походження, стилів і епох з національними звукообразами» [4, с. 168].

Творчість М. Лисенка пов'язана із характерними для епохи романтизму розвитку національної музичної мови, втіленням народної образності, опорою із використанням народно-пісенних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беренбейн І. Камерні тенденції фортепіанної творчості М. Лисенка як вияв національного романтичного феномену. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Т. 1. С. 54–57.
2. Зінків І. Фортепіанні твори Миколи Лисенка у контексті формування модерністичних тенденцій в українській музиці. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. 2015. №1. Вип. 33. С. 66–74.
3. Іліницька Н. Європейські традиції романтизму у фортепіанній творчості М. Лисенка. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8. Ч. 1. С. 267–271.
4. Кияновська Л. Лисенко як європейський романтик і його рецепція в українському суспільстві. *Микола Лисенко та національні школи європейського романтизму* : монографія / гол. ред. І. Пилатюк. Львів : ГАЛИЧ-ПРЕС, 2024. С. 154–174.
5. Корній Л. П. Історія української музики: підручник для вищих музичних навчальних закладів. Ч. 3. ХІХ ст.; Національна музична академія України. Київ ; Харків ; Нью Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2001. 480 с. : ноти. С. 275.
6. Лігус О. М. Стильовий поступ романтизму в українській фортепіанній музиці ХІХ – початку ХХ ст. *Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 34. С. 94–103.
7. Людкевич С. П. Микола Віталійович Лисенко як творець української національної музики. Людкевич С. П. Дослідження, статті, рецензії виступи : у 2 т. / упорядкування, ред., пер., вступ. ст. З. Штундер. Т. 1. Львів : Вид. М. Коць, 1999. С. 287–293.
8. Ніколаї Г. Українська фортепіанна музика як феномен культури ХХ століття. *Ars inter Culturas*. 2010. №. 1. Р. 121–132.

9. Рєзнік О., Стасюк М. Музикознавчі відзиви, оцінки і рецензії фортепіанної спадщини Миколи Лисенка. *Perspectives of contemporary science : theory and practice* : proceedings of XI International Scientific and Practical Conference. (December 9-11, 2024). Lviv, Ukraine, 2024. P. 913–920.

УДК 378.091.3:373.5.011.3-051

Юлія Мельник

ФОРТЕПІАННІ ТВОРИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА

Окреслено основні проблеми впровадження творів сучасних українських композиторів у фахову підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва. Вперше у музично-педагогічній практиці проаналізовано збірку фортепіанних мініатюр М. Куртаніч «НЕ чорно-білі історії», обґрунтовано її національно-виховне значення та професійно-освітню цінність.

Ключові слова: сучасний педагогічний репертуар, мистецький тезаурус, художній образ, засоби музичної виразності.

The main problems of introducing works by contemporary Ukrainian composers into the professional training of future music teachers are outlined. The collection of piano miniatures by M. Kurtanich 'Not Black and White Stories' is analyzed for the first time in music pedagogical practice, its national and educational significance and professional and educational value are substantiated.

Keywords: modern pedagogical repertoire, artistic thesaurus, artistic image, means of musical expression.

Сучасна мистецька освіта в Україні перебуває в активній фазі оновлення та переосмислення методів професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва. Важливим чинником професійного становлення майбутнього вчителя мистецтва є досконала інструментальна підготовка, завдання якої постають у розширенні художнього тезаурусу студентів (О. Олексюк), формування умінь «герменевтичного» тлумачення твору (Л. Кондрацька), розвитку розуміння особливостей музичної мови різних епох, жанрів та стилів (С. Шип, О. Козаренко), формуванні здатності до творчої самореалізації в процесі виконання музики (Г. Падалка, О. Рудницька). Фортепіанне виконавство відіграє визначальну роль у формуванні професійної компетентності студентів мистецьких спеціальностей. Особливого значення в цьому процесі набуває використання творів сучасних українських композиторів, що поєднують національні традиції з новаторськими підходами.

Відомо, що фортепіанні твори українських композиторів мають потужний естетико-виховний потенціал, який криється у високій духовності та гуманістичній

спрямованості їх художніх образів. Професійна творчість вітчизняних авторів активно впливає на художню свідомість студентів. Специфічним змістом української музики мистецтвознавці називають надчутливість, рефлексійність, ліризацію світу (Л. Корній), лірично-отеплену, інтимно-побутову інтонацію образного строю (І. Ляшенко), елегійно-замрійливу експресивність (Л. Архімович) тощо.

Фортепіанна спадщина українських композиторів сучасності розглядається у працях Н. Герасимової-Персидської, Л. Кияновської, Л. Корній, І. Полякової, О. Фрайт, М. Черкашиної-Губаренко, О. Цалай-Якименко та ін. Проблему використання українських фортепіанних творів у професійній підготовці майбутніх учителів мистецтва досліджували І. Гринчук, О. Реброва, А. Скопич, Н. Кашкадамова, Л. Кияновська І. Новосядла. Так, І. Гринчук переконує, що впровадження сучасних музичних творів вирішує важливе «надзавдання» – формування у студентів потреби у пошуку, накопиченні, осмисленні нової музичної інформації, виконавського репертуару, у їх творчому використанні, що забезпечує позитивне мотиваційно-ціннісне ставлення студента до себе як до суб'єкта професійної діяльності [3, с. 38].

С. Глушкова та Г. Пужай у своїй науковій праці акцентують увагу на національно-виховному значенні, професійно-освітній та дидактичній цінності фортепіанної спадщини сучасних митців. Дослідницями висвітлено вагомі творчі здобутки та потужну просвітницьку діяльність визначних українських композиторів сучасності: М. Кармінського, В. Птушкіна, М. Степаненка, охарактеризовано їх фортепіанну творчість для дітей і юнацтва.

У дисертаційному дослідженні А. Михалюк на тему «Формування виконавської культури майбутніх учителів музики засобами українського фортепіанного мистецтва» розкрито високу культурно-освітню значущість українського фортепіанного мистецтва та доведено його позитивний вплив на процес формування виконавської культури майбутніх учителів музичного мистецтва [4].

Г. Ніколаєва у своїх наукових розвідках наводить приклад роботи над фортепіанними мініатюрами Д. Клебанова, Г. Сасько, С. Слонімського, які привертають до себе увагу складністю музичної мови та незвичними тембровими зіставленнями [5]. На художньо-естетичній значущості сучасної фортепіанної музики наголошує А. Скопич. Поряд із цим, дослідниця констатує досить низький рівень мотивації здобувачів освіти до вивчення таких творів. Перш за все, на думку вченої, це пов'язується із досить складною музичною мовою та гармонією, яка є важкою для розуміння студентами. До факторів, що посилюють складність вивчення музичних творів, дослідниця відносить ще й слабкість музичної пам'яті, недостатньо розвинуті технічні навички, обмеженість або відсутність можливості прослуховування творів, що вивчаються. Ці фактори в цілому створюють загальний негативний фон під час вивчення творів сучасної музики. Поряд із цим, А. Скопич пропонує метод цілісного жанрово-стильового аналізу та доводить його позитивний вплив на процес формування мотивації майбутнього вчителя музичного мистецтва до вивчення сучасного репертуару [6, с. 52].

Доволі цікавою є думка дослідниць О. Верещагіної-Білявської та О. Французжан. Вони вважають, що окрему увагу в освітньому процесі у класі фортепіано варто приділяти музиці композиторів, чиє творче життя безпосередньо пов'язане з регіоном, в якому розташований заклад мистецької освіти. Фортепіанні

п'єси цих композиторів часто побудовані на народнопісенних інтонаціях, які є знайомим та доступними, що спрощує процес усвідомлення їх змісту та виконання музикантами [1, с. 147]. Традиційно, складаючи робочі програми із основного музичного інструменту, укладачі акцентували увагу на обов'язковому вивченні поліфонічного твору, сонати чи варіацій та декількох різнохарактерних п'єс, які були створені переважно у XVIII – першій половині ХХ століття. Творам українських композиторів надавалось мізерне значення. Така неспіврозмірність була здебільшого детермінована політичною ситуацією, адже все українське вважалось не вартим уваги та таким, що не мало вагомого художнього значення. Не дивно, що лише сьогодні для нас відкриваються музичні опуси Л. Ревуцького, С. Людкевича, М. Вериківського. Тому одним із першочергових завдань, які необхідно вирішувати викладачам у процесі інструментальної підготовки вчителів музичного мистецтва, є спрямування зусиль на нейтралізацію негативного ставлення до вивчення сучасної музики, формування позитивної налаштованості до діалогічного спілкування із сучасними творами. Особливо гостро повинно підійматись питання щодо оновлення та збагачення виконавського репертуару музикантів-інструменталістів.

Метою статті є окреслення важливості вивчення фортепіанних творів сучасних українських композиторів у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва на прикладі художньо-образного та виконавського аналізу збірки фортепіанних мініатюр М. Куртаніч «НЕ чорно-білі історії».

М. Куртаніч – українська композиторка, яка проживає у м. Вінниці і працює у дитячій музичній школі. Вона є авторкою багатьох хорових, вокальних та фортепіанних творів. Збірка мініатюр «НЕ чорно-білі історії» містить чотирнадцять творів для фортепіано, кожний із яких має свою програмну назву, що відображає певний настрій або сюжет, й відрізняється тематичною та технічною різноманітністю. Музичні п'єси не є занадто складними для виконання та втілюють зрозумілі для виконавців народно-сценічні образи («Різдва історія», «Ой літає соколونько»), казково-фантастичні («Пісня Офелії») та емоційно-чуттєві («Самотній ліхтар», «Спогади»). Це створює комфортну для молодих виконавців атмосферу доступності, яка позитивно впливає на вільне сомовираження під час інтерпретації.

Надзвичайно важливим є використання композиторкою українського фольклору, що сприяє формуванню національної ідентичності. Яскравим прикладом слугує твір «Весна в Карпатах» із циклу варіацій «Пори року». Темою варіацій є відома гуцульська коломийка, яка в процесі розвитку зазнає ритмічних трансформацій. У середині твору композиторка вводить ще одну відому давню українську веснянку «Шум». Цей твір відображає весняний настрій Карпат, передаючи атмосферу пробудження природи та національного колориту. Цікавим є вирішення тонального плану варіацій, адже мі-мінор наприкінці твору змінюється мі-мажором, що може символізувати перемогу весни, тепла та сонця. Важливим завданням під час інтерпретації є створення власної картинної, образної програми, яка і підкаже відповідний комплекс виразових виконавських засобів.

Ще один яскравий твір із національним колоритом – це етюд «Козацький стан». Власне назва вже вказує на образ мужності, внутрішньої сили та гідності, які притаманні українському козацтву. Активний ритм та енергійний рух восьмими нотами імітує козацький хід або бойовий танець. Цей етюд вимагає від виконавця чіткої артикуляції, правильної акцентуації, впевненості та рішучості. Поряд із цим,

через музичний образ козака твір сприяє формуванню гордості за культурну спадщину нашого народу.

Протилежною за настроєм є поетична мініатюра «Самотній ліхтар». Цей твір викликає образ нічного ліхтаря, який світить у темряві, символізуючи самотність, надію або спогади. Мінорна тональність підкреслює меланхолійний настрій твору. Виразна, з довгими фразами мелодика вимагає глибокого дихання та довгого фразування. Плавні акорди правої руки, які звучать на фоні остинатного монотонного басу, створюють ефект саморефлексії. Увагу студента необхідно звернути на тембральне диференційоване прослуховування фактури, гнучке фразування, що опирається на слухові гармонічні уявлення.

Справжня психологічна замальовка – це «Пісня Офелії». Глибокий за емоційними переживаннями ліричний твір вимагає не лише технічної майстерності, а й високого рівня емпатійного співпереживання головної героїні. Надзвичайно світла та по-дитячому наївна мелодія передає щирі почуття Офелії. Певна складність полягає у поєднанні розгорнутої романтичної фактури із елементами сучасної гармонічної мови. Під час роботи над твором ефективним є звернення до образу Офелії у шекспірівській драматургії та її візуальних інтерпретацій у живописі. Ця мініатюра слугує вдалим художнім матеріалом для розвитку інтерпретаційних навичок студентів, які повинні передати делікатний психологізм та вибудувати драматургію внутрішнього конфлікту образу героїні.

Залучення таких творів до освітнього процесу сприяє формуванню у студентів глибшого розуміння емоційного змісту музики, збагачує музичне мислення майбутніх педагогів та навчає працювати з багатошаровими структурами музичного тексту. Працюючи над інтерпретацією цього твору, студенти вчаться віднаходити найтонші нюанси фортепіанного туше, динамічні переходи, психологічні підтексти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Звернення до творчості композиторів сучасності дозволяє формувати комплексний підхід до музичного виховання. Це не лише оновлення репертуару, а й збагачення педагогічних і художніх ідей та відкриттів. Майбутній учитель музичного мистецтва повинен бути не лише технічно грамотним, а й духовно багатим, здатним надихати й формувати художній смак у своїх учнів.

Сучасна українська музика є джерелом, яке живить цю місію глибиною, національною автентичністю й сучасною емоційною мовою. Таким чином, включення фортепіанних творів українських композиторів до освітнього процесу є не лише доцільним, а й стратегічно важливим для розвитку національної музичної освіти. Подальші наукові розвідки вбачаємо у дослідженні впливу творів українських композиторів на формування естетико-виховного потенціалу майбутніх учителів музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верещагіна-Білявська О., Французжан О. Сучасна українська фортепіанна музика як складова педагогічного репертуару (на прикладі творчості композиторів Поділля). *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. 2022. Вип. 28. С. 146–154. URL : <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2022.28.20> (дата звернення: 23.03.2025).

2. Глушкова С., Пужай Г. Фортепіанні твори сучасних українських композиторів в інструментальній підготовці вчителя музичного мистецтва. *Естетика і етика педагогічної дії*. Вип. 10. 2015. С. 85–94. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2015_10_11 (дата зверення: 20.03.2025).

3. Гринчук І., Грищенко Т. Фортепіанні твори сучасних українських композиторів : виконавсько-педагогічний аспект. *Молодь і ринок*. 2017. № 6. С. 36–40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_6_9 (дата зверення: 15.03.2025).

4. Михалюк А. Формування виконавської культури майбутніх учителів музики засобами українського фортепіанного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2014. 22 с.

5. Ніколаєва Г. О. Використання фортепіанних мініатюр українських композиторів у класі основного музичного інструменту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти*. 2013. Вип. 15. С. 122–126. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2013_15_25 (дата зверення: 13.03.2025).

6. Скопич А. Формування мотивації до вивчення сучасної фортепіанної музики в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 228 с.

УДК 78(477.84)(092)

Світлана Олійник

МУЗИЧНА СПАДЩИНА КРЕМЕНЦЯ: ВИДАТНІ ПОСТАТІ

Стаття висвітлює імена видатних діячів музикознавства та виконавського мистецтва, зокрема: Неоніли Очеретовської, Василя Жданкіна та Віктора Морозова, життєвий шлях яких тісно пов'язаний із Кременцем. Коротко окреслюються їх наукові та виконавсько-композиторські досягнення, спрямовані на розвиток української музичної культури, збереження та популяризацію музичної спадщини нашої країни. Окрім цього, у статті виявляється історико-культурний зв'язок вище зазначених митців із Кременцем, що дозволяє здійснювати майбутні дослідження, присвячені цим видатним постатям, у контексті регіональної спадщини.

Ключові слова: музична спадщина Кременця; видатні постаті; Неоніла Очеретовська; Василь Жданкін; Віктор Морозов; українське музикознавство; кобзарство; батярські пісні.

The article highlights the names of prominent figures in musicology and performing arts – Neonila Ocheretovska, Vasyl Zhdankin, and Viktor Morozov – whose lives are intimately connected with the city of Kremenets. It briefly outlines their contributions, performance practices, and compositional achievements aimed at the development of Ukrainian musical culture, as well as preserving and promoting the nation's musical heritage. Moreover, the article elucidates the historical and cultural ties between these

artists and Kremenets, providing a foundation for further research into these distinguished personalities within the framework of regional heritage.

Keywords: *musical heritage of Kremenets; prominent figures; Neonila Ocheretovska; Vasyl Zhdankin; Viktor Morozov; Ukrainian musicology; kobzar tradition; batiar songs.*

Постановка та актуальність проблеми. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій гостро постає проблема збереження та відродження національної музичної спадщини. Вивчення постатей видатних діячів української музичної культури є важливою складовою нинішнього музикознавства та регіонознавства. Актуальність дослідження зумовлена потребою збереження та популяризації регіональної музичної спадщини. Вивчення науково-мистецької діяльності Н. Очеретовської, В. Жданкіна та В. Морозова у контексті зв'язку з містом Кременцем дозволяє в подальшому осмислити науковий і культурний потенціал цього регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На відміну від інших визначних митців Кременця, серед яких слід виділити М. Вериківського та І. Гіпського, життєтворчості котрих присвячена низка досліджень, про Н. Очеретовську, В. Жданкіна та В. Морозова майже не знайдемо згадок у наукових публікаціях. Тому під час написання цієї статті ми використовували відомості, розміщені на інтернет-ресурсі «Енциклопедія сучасної України» [1; 5], а також офіційних сайтах митців [2], інтерв'ю з ними у журналістських виданнях [3; 4], а також спогади про них. Водночас зазначимо, що бракує комплексних музикознавчих досліджень, які б вивчали життєтворчість вище зазначених постатей у регіональному контексті. Це визначає потребу в нових наукових підходах, які враховуватимуть історико-культурне середовище, що вплинуло на формування цих митців.

Мета статті – охарактеризувати творчо-науковий внесок видатних постатей, життєвий шлях яких тісно пов'язаний із Кременцем, у формування та розвиток української музичної культури. У відповідності з поставленою метою, передбачається вирішити наступні наукові завдання: проаналізувати основні науково-мистецькі досягнення таких постатей, як Н. Очеретовська, В. Жданкін та В. Морозов, визначити їхній вклад у розвиток українського мистецтва та науки; окреслити значення Кременця як середовища формування творчої індивідуальності зазначених діячів; визначити перспективи подальших досліджень музичної спадщини Кременецького регіону.

Виклад основного матеріалу. Кременець, як вагомий культурно-освітній осередок, виховав не одну яскраву постать у різних науково-мистецьких сферах. У галузі музичної науки та мистецтва це місто подарувало Україні **Очеретовську (Бабію) Неонілу Леонідівну** (1947 – 2024) – видатну українську музикознавицю, докторку мистецтвознавства, професорку; в різні роки – декана виконавського та музикознавчого факультету, проректора з наукової роботи, завідувачку кафедри теорії музики Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського; членкиню Національної спілки композиторів України [7].

Н. Очеретовська зробила значний внесок у розвиток українського теоретичного музикознавства, зокрема в галузі гармонії, поліфонії, музичної культурології, естетики та соціології. Багато зусиль Неоніла Леонідівна докладала

також до вивчення і популяризації традицій Харківської композиторської та музично-теоретичної шкіл. Здійснювала науково-дослідну діяльність, спираючись на засади корифеїв Харкова: музикознавців, композиторів і педагогів С. Богатирьова, Т. Кравцова та М. Тіца; композиторів і педагогів Д. Клебанова та В. Борисова; музикознавиці та педагогині Г. Тюменєвої [там само].

З основних праць Неоніли Леонідівни слід згадати посібник з поліфонії для студентів вищих спеціальних музичних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (2017), що є надзвичайно цінним внеском в музично-теоретичну педагогічну галузь. Окрім цього, музикознавиця підготувала й видала монографії, де розкриває постаті визначних українських музичних корифеїв: подільського композитора Григорія Цицалюка (1987), харківських композиторів, музикознавців та педагогів Михайла Тіца (у співавторстві з М. та П. Калашниками, 1995) і Тараса Кравцова (2002) [1].

Серед видатних випускників Н. Очеретовської назвемо потужних українських музикознавців, які віддано продовжують справу свого Вчителя та Наставника. З-поміж інших виділимо Ірину Коханик, Григорія Ганзбурга, Людмилу Шаповалову, Олену Роценко, Анну Утіну, Марію Калашник.

Василь Жданкін (1958 – 2019) – легендарний український бард, кобзар, бандурист, життя якого було міцно пов'язане з Кременцем. Хоч Василь Олександрович народився у Краснодарському краї, на Кубані, проте ще дитиною він з батьками переїхав на Кременеччину і власне ця місцевість була його домівкою впродовж усього життя. Спочатку музикант навчався в Українській сільськогосподарській академії, згодом – у Львівській консерваторії та Рівненському інституті культури. Пізніше був солістом Кременецького будинку культури, Волинського народного хору, хору Почаївської Свято-Успенської лаври, Тернопільської та Рівненської філармоній [5], а також – актором львівського театру-кабаре «Не журись!», заснованого, до речі, також кременчанином Віктором Морозовим.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. українська інтелігенція розпочала активний рух з відродження кобзарства. Поряд з видатними музикантами-кобзарями, серед яких: Георгій Ткаченко, Василь Нечепа, Едуард Драч, постановив присвятити реалізації цієї ідеї свою творчість і Василь Жданкін. Так, на першому Всеукраїнському фестивалі «Червона рута», що відбувся у 1989 році в Чернівцях, Василь Олександрович з-поміж інших композицій виконав козацький плач «Чорна рілля ізорана» та козацький пісенний марш «Гей, там на горі січ іде» [6, с. 38], і став володарем Гран-прі за авторську пісню.

Від 1998 року В. Жданкін активно концертував як кобзар і бандурист в Україні та за її межами, зокрема приїздив до української діаспори в Північній і Південній Америці та Канаді. Кременецький митець компонував власні пісні на духовні вірші давніх анонімних авторів, біблійні тексти, народні слова, вірші Т. Шевченка, І. Франка, Б.-І. Антонича, І. Малковича, Е. Драча, а також на власні слова [5].

Атмосфера «Волинських Афін» виховала ще одного видатного музиканта (й перекладача) – **Віктора Морозова** (нар. 1950). Віктор Євгенович зростав у Кременці, згодом навчався у Львівському університеті. Саме у Кременці В. Морозов вперше зміг «упіймати» на радіо хвилю з рок-музикою, послухати й захопитися новими, свіжими звучаннями [4]. У цьому місті відбувся і перший виступ юного

музиканта: на одному із свят «на честь чергової річниці комсомолу» пан Віктор попросив у вчителів дозволу заспівати пісню. Проте, ніхто й подумати не міг, що зі сцени прозвучить рок-композиція (!) «*Wild Thing*» Ч. Тейлора, що, за спогадами музиканта, викликала паніку в педагогів і захоплення в дівчат [там само].

Львів одразу вразив Віктора Євгеновича, саме тут він активно зайнявся рок- і бард-музикою: створив із друзями відомі рокові гурти «*Quo vadis*» та «Арніка», пізніше – разом з А. Панчишиним та Ю. Винничуком заснував львівський театр-кабаре «Не журись!»; взяв участь у створенні проекту «Четвертий кут» (з яким записав два компакт-диски пісень Костя Москальця) і батярського гурту «Батяр-Бенд Галичина» [3].

Театр-студія «Не журись», заснований В. Морозовим «...став відомим завдяки яскравій політичній сатирі та відродженню заборонених в СРСР пісень січових стрільців» [2]. В історії цього театру у 1989 році відбулася визначна подія – під час однієї з вистав зі сцени «...вперше був виконаний нелегальний на той час гімн ... “Ще не вмерла України...”» [там само].

Значний вклад В. Морозов здійснив і в популяризацію львівської батярської культури. За спогадами музиканта, батярством він захопився ще під час навчання в університеті. В одному з інтерв'ю Віктор Євгенович розповідав: «Я жив у гуртожитку на Погулянці. Там тоді працювали люди, які пам'ятали міжвоєнні часи. Ми разом зі студентами влаштовували посиденьки за чаркою, і приходили старі батяри, співали нам пісень та розповідали анекдоти, які почули ще від “первісних” батярів. Мене це захопило! Згодом задумався: чому ж у Львові ніхто не відтворює тієї культури та настрою? Взяв гітару і почав награвати пісні батярів, підбирати музику» [4]. Згодом таке музичне захоплення спричинило видання з «Батяр-Бендом Галичина» двох надзвичайно цінних для української музичної культури альбомів: «Тільки ві Львові» (2002) та «Серце батяра» (2010).

В. Морозов створив і низку власних композицій на вірші сучасних українських поетів: Л. Костенко, К. Москальця, Ю. Андруховича, В. Неборака, О. Лишеги та інших. Сьогодні Віктор Євгенович проживає в Америці, але продовжує активно гастролювати, зокрема й Європою, розвиває діаспорну українську культуру, часто приїздить і в Україну. Серед найголовніших своїх творчих завдань В. Морозов виділяє наступні: розширити межі української естрадної пісні, урізноманітнити її за жанром та формою; розвинути жанр «співаної поезії»; ознайомити якнайширшу аудиторію із творчими засадами бардівської культури [2].

Рішенням Вченої ради Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка від 31 серпня 2022 року (протокол №1) Віктору Морозову присвоєно звання почесного професора нашого навчального закладу [8].

Отже, підсумуємо: місто Кременець виховало цілу низку видатних діячів української музичної культури, чия творчість і наукова діяльність суттєво збагатили національний мистецький дискурс. Дослідження життя та науково-творчого доробку Н. Очеретовської, В. Жданкіна та В. Морозова виявляють глибокий зв'язок із культурно-історичним середовищем Кременця, у якому свого часу відбувалося формування кожного з них.

Неоніла Леонідівна залишила вагому спадщину у галузі теоретичного музикознавства та педагогіки. Василь Олександрович став символом відродження

кобзарства та духовної пісні. Віктор Євгенович доклав зусиль, аби відродити традиції бардівської культури та пропагувати батярську пісню.

Проте спільним для цих трьох видатних постатей залишається ще й їхній тісний зв'язок із Кременецем – тим культурним осередком, що свого часу здійснив на них потужний вплив. Отримані результати можуть бути використані для подальшого дослідження життєтворчості вище зазначених діячів у контексті регіональної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій-Очеретовська Неоніла Леонідівна. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-38628> (дата звернення: 06.03.2025).
2. Віктор Морозов. Барди України. URL: <https://www.bards.org.ua/viktor-morozov-ua> (дата звернення: 07.03.2025).
3. Віктор Морозов. *Видавництво Старого Лева*. URL: https://starylev.com.ua/old-lion/author/viktor-morozov?srsId=AfmBOoq7OC4AOzAFg_QMKPeIQDVY4pz55PIN8a2aiGpji_PX3fNNRGv5 (дата звернення: 07.03.2025).
4. Віктор Морозов: Без Львова у мене починається депресія / розм. Ю. Курій. *Інтерв'ю з України*. 2010. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2024/12/23/viktor-morozov-47/> (дата звернення: 07.03.2025).
5. Жданкін Василь Олександрович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-18915> (дата звернення: 09.03.2025).
6. Жданкіна А. Мистецтво кобзарів у системі патріотичного виховання учнівської молоді. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. Рига, 2021. № 4. 134 с. С. 35–40.
7. Очеретовська Неоніла Леонідівна. *Кафедра теорії музики ХНУМ ім. І. П. Котляревського*. URL: <https://num.kharkiv.ua/assets/img/structure/faculties/theory-of-music/Ocheretovska.pdf> (дата звернення: 06.03.2025).
8. Почесні професори академії. *Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка*. URL: <https://kogpa.edu.ua/uk/golovna/pochesni-profesory-akademii> (дата звернення: 08.03.2025).

УДК 75.049.6-028.44

К. МИСТ., доцент **Олександра Панфілова**

НАТЮРМОРТ ЯК ПРОСТІР ВІЗУАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛЬНОСТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

У статті розглянуто особливості використання засобів образотворчої граматики для передачі матеріальності предметів при виконанні навчального натюрморту. Розкрито поняття матеріальності в образотворчому мистецтві, охарактеризовано основні засоби – лінію, тон, колір, які сприяють реалістичному зображенню різних матеріалів в образотворчому мистецтві. Описано специфіку передачі різних матеріалів у натюрморті. Виокремлено практичні прийоми роботи при створенні натюрморту з урахуванням матеріальних властивостей зображуваних предметів. Дослідження питань передачі матеріальності засобами образотворчої граматики є важливим для розвитку художньої практики та методики навчання.

Ключові слова: образотворча грамота, натюрморт, матеріальність, засоби зображення, фактура, світлотінь, натура.

The article examines the features of using visual arts to convey the materiality of objects when performing an educational still life. The concept of materiality in visual arts is revealed, the main means are characterized – line, tone, color, which contribute to the realistic depiction of various materials in visual arts. The specifics of the transmission of various materials in still life are described. Practical methods of work in creating a still life are highlighted, taking into account the material properties of the depicted objects. Research into the issues of transmitting materiality by means of visual literacy is important for the development of artistic practice and teaching methods.

Key words: visual literacy, still life, materiality, means of depiction, texture, chiaroscuro, nature.

Проблема передачі матеріальності є актуальною, адже здатність передавати особливості різних поверхонь – тканини, дерева, скла, металу, дерева чи шкіри – відіграє важливу роль у сприйнятті художнього твору. Завдання відтворення матеріальності вирішується не лише у фотореалістичному мистецтві, а й у творах декоративного, стилізованого характеру, де матеріальність виступає як засіб метафоричної або символічної виразності. Основним завданням навчальних постановок у закладах освіти є не лише створення естетичного образу, але й, насамперед, опанування майстерності композивання, виконання лінійно-конструктивної побудови предметів, відточення вміння передачі характерних рис, матеріальності предметів [1, с. 48]. Особливу роль у цьому процесі відіграє навчальний натюрморт – жанр, який розвиває у студентів унікальні можливості для експериментів із формою, фактурою та допомагає опанувати реалістичне зображення предметного світу з усіма його характеристиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою передачі матеріальності в навчальному натюрморті займалися педагоги впродовж кількох останніх століть. Серед досліджень у галузі образотворчого мистецтва вагомим є наукові розвідки українських педагогів М. Кириченка, М. Резніченка, Я. Твердохлібової, М. Пічкур, І. Демченко, Л. Базильчук тощо [3, 4, 5].

Метою статті є дослідження специфіки використання засобів образотворчої грамоти для зображення матеріальності у натюрморті. Завдання полягають у визначенні поняття матеріальності в мистецтві, аналізі основних засобів образотворчої грамоти, виявленні особливостей передачі різних матеріалів, описі практичних прийомів. Матеріальність може не лише відображати фізичні властивості предметів, а й нести символічне або емоційно-асоціативне навантаження.

Під матеріальністю розуміють художнє відтворення фізичних властивостей предметів – їх фактури, текстури, прозорості, блиску чи матовості поверхні. Це передача матеріальних якостей предмета його тональними та кольоровими відношеннями, характером світлотіні, полиском та рефlekсами.

Звичайно, передача лише матеріальності натури без відтворення характерних форм чи деталей об'єктів не можлива [2, с. 20]. Саме тому все завжди починається із компонування зображення у форматі та лінійно-конструктивної побудови. Фактура – характерна особливість матеріалу, поверхні предметів та їх зображення у творах мистецтв, це характер поверхні: гладкість, шорсткість, рельєфність. Виконуючи навчальний натюрморт на стадії опрацювання деталей, студент із перших робіт стикається із проблемою виявлення фактури моделі, передачею матеріальності предметів. Уміння передавати матеріальність та фактуру предметів приходить поступово, у процесі вправ. До характерних властивостей фактури відносяться рельєфність, блиск чи матовість, прозорість та нерівності. Якісно характеризуючи властивості фактури різних матеріалів, виділяють її різні типи. Так за рельєфністю фактури матеріалів ділять на два основні типи – рівні та рельєфні, кожен із типів поділяють на гладкі та шорсткі. За ознакою блиску можна виділити – дзеркальну, глянцеvu та матову поверхні. Окрему групу складуть наступні типи фактурних матеріалів: шовковиста, бархатиста, перламутрова і т.д. Щоб передати у графіці фактуру поверхні предмета, слід урізноманітнити техніку штрихування. Олівець різної м'якості допускає різні прийоми: якщо працювати вістрям – вийдуть тонкі лінії, якщо надати олівцю сильний нахил і проводити по паперу не вістрям, а ребром графіту – він дає широкий м'який штрих. Густо покладені паралельні штрихи дають тону пляму.

До поширених способів передачі матеріальності належить відтворення поверхні зображуваного об'єкту за допомогою графічних засобів: лінії, штриху, плями. Лінійні прийоми передбачають застосування різноманітної товщини контурів, чіткість чи розмитість яких допомагають підкреслити блиск або ж матовість поверхні, їх динаміка та форма акцентують увагу на певних властивостях матеріалу. Світлотіньова модель допомагає «ліпити» форму світлом і тінню, дозволяє створити ілюзію об'єму та фактурності. У живописі відтворення матеріальності також залежить від використання колористичних прийомів – відображення колірних нюансів, переходів і рефлексів допомагає передачі різноманітних матеріалів [2, с. 18]. Інколи професійні художники використовують фактурне письмо для відтворення матеріальності. Це особливий спосіб нанесення об'ємного шару

фарби з можливим використанням продряпування непросохлої поверхні (у такий спосіб інколи відтворюють шерсть, хутро, волосся, траву тощо). Цей особливий спосіб нанесення фарби на поверхню створює візуальне та тактильне відчуття матеріалу. Серед більш нових прийом доволі популярним є імітація текстури. Це застосування декоративних ефектів для створення реальної фактури (кракле, шпаклівка, пастозне письмо, використання змішаних матеріалів, відтиску різних поверхонь).

У живописі беззаперечних генії мистецтва Рембрандта, Караваджо, Вермеєра особливої уваги заслуговують деталі, віртуозне світлотіньове моделювання, що створює ефект «осяжної» реальності. Імпресіоністи Моне, Ренуар із допомогою фактурного письма передавали мерехтіння світла та матеріальність природних об'єктів. У сучасному мистецтві активно застосовується імітація матеріалу – використання асамбляжу, колажу, нетрадиційних матеріалів, нових технологій. Художники всіх епох надавали предметам поверхневій якості, хоч і не з рівним ступенем інтенсивності. Хтось показував найтонші фактурні нюанси, а хтось обмежувався простим натяком, використовуючи мінімум образотворчих прийомів. Яким би не був підхід, ілюзія фактури може бути привабливою і для митця і для глядача, що розглядає твір.

У графіці засобів для вираження фактурності набагато менше. У малюнку доводиться часто дуже тонко помічати пластичні властивості різних матеріалів і характер їх поверхні, щоб знайти спосіб їх зображення, в досить одноманітних засобах пера, графітного олівця, вугілля чи гелевої ручки. Хутро та тканина, дерево і скло, метал, пісок тощо – усі ці матеріали вимагають якогось відображення на папері. Передати фактуру скла та гравію можна легко, але фактуру, припустимо, костюмної тканини чи шкіри зобразити – важко. Чітких правил передачі фактури немає. Шлях до успіху проходить через експериментування з техніками та графічними матеріалами, через вивчення та спостереження природи. Найбільша виразність досягається тоді, як у малюнку виникає необхідний ритм штрихів.

Треба мати на увазі, що з нашаруванням графічних засобів треба бути дуже обережним. При відтворенні дуже темного забарвлення предмета у художника виникає необхідність посилити звучання тону та кольору. Це досягається шляхом повторної накладки на вже заштриховане місце штрихування. Повторне штрихування найчастіше виконується в іншому напрямку, ніж попереднє, іноді просто поперек. Так виникає перехресне штрихування. У цьому типі штрихування створюється сітка, де дрібні проміжки між штрихами стають квадратами, ромбиками або прямокутниками різних конфігурацій. Цей вид перехресного штрихування не знищує пластико-ритмічних якостей зображення, а лише надає їм якісно нового звучання. При безлічі повторних перештриховувань тонким пером зоровий ефект можна довести до враження тонального рисунка. Одноманітне механічне штрихування може видатися доволі нудним, процес часто втомлює початківців. Перехресне штрихування краще наносити не під прямим кутом щодо нижнього ряду штрихування, тоді нівелюється динаміка штриха. Під кутом штрихувати більш красиво. Яким би насиченим не був тон, тут завжди залишається хоч невелике відчуття руху штриха, його пластичність. Прості зміни напрямку змінюють зорове сприйняття. Очевидно, дія колірних ліній від чергування чорного та білого в кожному напрямку по-своєму діє на око.

Фактура тканини – відтворення поверхні матеріалу, що сприяє досягненню образної виразності виробу. Фактура тканини визначає яким чином на ній утворюватимуться складки. Для щільних тканин характерні різкі складки. М'які, тонкі тканини тягнуться і легко піддаються зміні форми. Для передачі матеріальності драпірування потрібно враховувати 6 градацій, які надають об'єм і форму тканини: полиск, світло, півтінь, власна тінь, рефлекс, падаюча тінь – якщо грамотно зображені всі 6 градацій, то драпірування виходить правдоподібним. Зображення драпірування є основою академічного малюнка.

Метал – штучний матеріал, фактура якого буває різна – від грубої і шорсткої до блискучої, наче дзеркало. Чим більше відполірована поверхня металу, тим складніше зобразити її за допомогою гри світла та тіні. Наприклад, полірований срібний чайник перетворюється на криве дзеркало. Як правило, на увігнутих поверхнях відображення стискаються, а на опуклих збільшуються і розтягуються. Щоб показати металеву поверхню, потрібно приділити особливу увагу відтінкам, рефлексам, напівтіням, відбитому світлу та полиску.

Дерево має унікальну фактуру – складну, нерівну, з волокнами та сучками. На дерев'яній поверхні немає полиску – це характерна властивість цього матеріалу. Зобразити на папері текстуру дерева становить певну складність. Заплутаність рисунка текстури залежить від будови дерева, особливості породи, волокон, сучків, завитків, тріщин.

Скло – теж доволі складний для зображення матеріал. Малюючи прозоре скло, слід пам'ятати про зображення полірованого металу. Неможливо зобразити скло саме по собі, воно завжди відбиває навколишнє середовище. Окрім того, через скло можна побачити інші предмети. Оскільки поверхня скла дуже гладка, відображення в ньому виходять чіткими, як на поверхні металу. Полиск на предметах із прозорого скла буває дуже яскравими, його слід зображати чистим білим кольором. Зображення скляних предметів вимагає спостережливості – велика кількість відблисків, рефлексів, тіней і напівтіней робить їх зображення одним із найскладніших процесів.

Загалом, начальний натюрморт не лише зображує різноманітні за формою, кольором, тоном та фактурою предмета й навколишнє середовище, а й через відношення висловлює внутрішній зміст цього середовища покликаний викликати в глядача певні думки і почуття.

Висновки з даного дослідження. Передача матеріальності є складним творчим завданням, що вимагає професійної майстерності, це синтез спостережливості художника та володіння технічними засобами образотворчої мови. Ефективність досягається комплексним гармонійним застосуванням світлотіні, кольору, фактурного письма та лінеарних засобів. Знання особливостей різних матеріалів та експерименти з технічними прийомами сприяють більш глибокому художньому розкриттю образу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінтаєв Д. Ю., Вінтаєва Н. С. Малюнок як засіб дослідження навколишнього середовища. *Комунальне господарство міст*. Серія «Технічні науки та архітектура»: наук.-техн. збірник. Харків, 2017. №. 135. С. 46–49.

2. Галькун Т. Д., Панфілова О. Г. Живопис натюрморту аквареллю: методичні вказівки. Кременець: Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2022. 28 с.

3. Кириченко М. А. Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти : навч. посіб. для вузів. Київ : Вища школа, 2002. 190 с.

4. Пічкур М. О., Демченко І. І. Базильчук Л. В. Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота: Навчальний посібник. Умань : Алмі, 2010. 264 с.

5. Резніченко М. І., Твердохлібова Я. М. Художня графіка. Змістові модулі 1, 2: навчально-методичний посібник для студентів художньо-графічних факультетів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 272 с.

УДК 378.01843:[37.011.3-051:78]

к. пед. н., доцент **Інна Ратинська**,
к. пед. н. **Мар'яна Томашівська**

ДИСТАНЦІЙНЕ КЕРУВАННЯ ХОРОМ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОНЛАЙН-РЕПЕТИЦІЙ

У роботі аналізуються особливості дистанційного керування хоровим колективом в умовах воєнного стану в Україні. В умовах викликів онлайн-формати стали не просто вимушеним кроком, а й новим засобом для забезпечення й емоційної підтримки хорового колективу. Водночас розкриваються й перспективи: залучення учасників з різних регіонів і навіть країн, нові моделі навчання, гнучкість у графіку та використання цифрових інструментів для індивідуальної роботи.

Ключові слова: онлайн-хор, дистанційне керування, війна, репетиції, технічні виклики.

The paper analyzes the features of remote control of a choral group under martial law in Ukraine. In challenging conditions, online formats have become not just a forced step, but also a new means of providing emotional support to the choral group. At the same time, prospects are revealed: involvement of participants from different regions and even countries, new learning models, flexibility in schedules and the use of digital tools for individual work.

Key words: online choir, remote control, war, rehearsals, technical challenges.

Світова пандемія внесла свої корективи в організацію освітнього процесу. Сьогодні вже не підлягає сумніву розвиток дистанційного навчання. Люди різних вікових категорій з усього світу прагнуть отримати вищу освіту онлайн (як додаткову, так і основну). З кожним днем зростає кількість освітніх центрів і мережевих платформ, які пропонують навчальні курси, підвищення кваліфікації в різних галузях освіти. Університети повністю переорієнтували свою діяльність на дистанційний навчальний процес, адаптувавши програми та індивідуальні плани, організувавши

контроль за якістю надаваних освітніх послуг. Прагнення закладів вищої освіти відповідати європейським освітнім стандартам спонукає використовувати інноваційні й динамічні форми навчання, до яких відноситься дистанційне навчання, яке довело свою ефективність у процесі підготовки спеціалістів різних галузей, у тому числі й представників творчих професій [2, с. 104-109].

Аспекти дистанційного навчання досліджуються багатьма вченими (Д. Андерсон, Ч. Ведемєєр, В. Бондаренко, Р. Деллінг, З. Дубовий, В. Кухаренко та ін.). Дослідниками вивчаються психологічні, правові, методичні, технічні проблеми дистанційного онлайн-викладання музичних дисциплін, комунікативні властивості й можливості Internet, перспективи застосування мультимедійних технологій навчання, обґрунтовано засади використання дистанційних технологій для мистецьких дисциплін (Ю. Волощук, І. Гайдєнко, В. Дудчак, В. Замороцька, М. Сімонсон, Р. Чао-Фернандес, С. Роман-Гарсія, В. Штепа та ін.). У Положенні про дистанційне навчання вказується, що метою дистанційного навчання є «надання освітніх послуг шляхом застосування в навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу в заклади освіти, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників» [4].

Дослідники В. Кухаренко та В. Бондаренко зазначають, що «планування онлайн-навчання включає в себе не тільки визначення змісту, яке необхідно охопити, але й ретельне відстеження того, як ви збираєтеся підтримувати різні типи взаємодій, що є важливим для процесу навчання. Цей підхід визнає навчання соціальним і пізнавальним процесом, а не просто питанням передачі інформації» [3, с. 409]. Для нашого дослідження це слушна думка, адже ми вважаємо, що викладач повинен контролювати освітній процес здобувача, бути на постійному зв'язку з ним – ця методика має ефективніший результат, ніж просте надання інформації.

Мета статті – на основі аналізу проблем та переваг дистанційної освіти обґрунтувати доцільність використання технологій навчання в процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях з дисципліни «хорове диригування».

Завдання статті – висвітлити виклики дистанційного керування хором та окреслити перспективи онлайн-репетицій.

Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва, здатного розширювати свої компетенції в умовах постійних соціокультурних і науково-технічних змін сучасного суспільства, підлаштовуватись до складних, нестандартних ситуацій, обумовлює можливість його особистісної та професійної самореалізації. До здобувачів пред'являються нові вимоги щодо професійних якостей, а саме: наявність інформаційних компетентностей, рівень яких визначається теоретичними знаннями, практичними навичками роботи з інформаційними технологіями, потребою в комунікації, досвідом творчості і дослідницькими вміннями. На часі актуальним є питання, пов'язане з удосконаленням підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до самоосвіти в цифровому просторі за допомогою сучасних інформаційних технологій. Однак, у силу специфіки музичного мистецтва як мистецтва організації музичних звуків, передусім у часовій (ритмічній), звуковисотній і тембровій шкалі, а музичних дисциплін як дисциплін практичного спрямування,

можливість повного переходу здобувачів-музикантів на дистанційну освіту в закладах вищої освіти є складним і неоднозначним, оскільки переваги дистанційного навчання – мобільність, доступність – втрачають такі його сторони, як відсутність безпосереднього спілкування викладача та студента, орієнтованого в першу чергу на практичну діяльність. З іншого – у викладачів з'являється можливість експериментувати, випробувати нові форми освіти, допомагати здобувачам їх опанувати, що привчає майбутніх учителів музичного мистецтва до більшої самостійності, а викладачу допомагає проявити свою креативність [1, с. 48-58].

Цілком можливе успішне дистанційне освоєння здобувачами практичних дисциплін музичного циклу, які містять практичну складову (музичний інструмент, сольний спів, диригування та ін.) при дотриманні певних умов, одна з яких – якість дистанційного освітнього курсу, що виконаний з урахуванням специфіки музичної творчості. Виникає питання: чи можна навчити студента володіти елементами диригентської техніки, формувати у майбутніх учителів музичного мистецтва засвоєння теоретичних основ диригентського виконавства, методики роботи з хоровим колективом на індивідуальних заняттях у процесі віртуального спілкування на різних інтернет-платформах?

Досвід свідчить, що технічні можливості мережі Інтернет та програмного забезпечення не дозволяють домогтися синхронного співу і живої взаємодії викладача, концертмейстера, студента-диригента, а затримка при передаванні інформації через Інтернет негативно впливає на формування музичного смаку молоді. Іншою важливою відмінністю індивідуальних занять є той факт, що викладач повинен звертати увагу не тільки на кінцевий результат – звучання музичного твору, виконуваного студентом, але й контролювати діяльність усієї опорно-рухової системи під час музикування, адже як відомо, неправильна постава диригентського апарату до якого входить в тій чи іншій мірі вся постать диригента (голова, плечі, корпус, ноги, руки) може негативно позначитись як на якості оволодіння технікою диригування (виразність), вплинути на загальний естетичний вигляд диригента, що зі свого боку справляє певне враження на хоровий колектив і слухачів, так і на художню інтерпретацію твору. Поєднання традиційного підходу до навчання та використання інтерактивних й проблемних методів і прийомів сприяють виконанню освітньої мети дистанційних занять та досягненню необхідного результату – засвоєння здобувачем диригентських знань, оволодіння технічними вміннями і навичками [5, с. 42].

Отже, освітня діяльність під час дистанційних індивідуальних занять з диригування потребує високого рівня самоорганізації здобувача, що свідчить про необхідність посилення контролю й використання таких технологій навчання, які можуть мотивувати його до успішного засвоєння матеріалу, а саме: технологія особистісного підходу – орієнтування на індивідуалізацію кожного здобувача з урахуванням принципу партнерства, здатність вибудовувати музично-освітній процес з урахуванням індивідуально- психологічних особливостей учнів різних вікових груп при їх підготовці до роботи з дитячим хоровим колективом; технологія інтеграційних форм теоретичної та практичної підготовки студентів до майбутньої роботи з хоровим колективом, а саме:

- використання в різних інтеграційних формах теоретичної підготовки здобувачів та їх активності і самостійності в практичній діяльності (визначати форму,

жанр, стиль і напрямок музичного твору, організувати сприйняття хорових творів учнями в процесі музичної освіти, аналізувати вокально-хоровий твір, організувати вокально-хорову роботу);

- технологія діалогу, яка потребує розвитку особистості і формування індивідуального досвіду здобувача в процесі роботи диригента, використання самостійності в ході підготовки до роботи з дитячим хоровим колективом, їх ініціативи;

- технологія критичного мислення: наявність рефлексивного осмислення своєї організаторської та хормейстерської діяльності – розвиток професійного мислення, формування комунікативних здібностей, вироблення вмінь самостійної роботи з хоровим колективом;

- технологія творчого саморозвитку особистості: свідомо якісна зміна самого себе і власної діяльності, освоєння нового рівня професійної компетентності, професійної майстерності, мотивація навчання, творча самостійність, творче мислення, творча фантазія в теоретичних і практичних підходах до роботи з дитячим хоровим колективом;

- технологія принципу варіативності: використання можливостей для усвідомленого цілеспрямованого змісту і засобів здобуття оброблених і традиційно використовуваних педагогічних технологій в роботі з дитячим хоровим колективом;

- технологія колективного взаємонавчання: мета даного навчання є співпраця, засвоєння знань та навичок, способів розумових дій, діяльнісно-практичної сфери особистості, комунікативних якостей керівника хорового колективу.

Організація колективного способу навчання передбачає освіту шляхом спілкування в динамічних парах, коли кожен навчає кожного (індивідуальні заняття з двома здобувачами, аналіз диригентської роботи здобувачів індивідуального класу, передача отриманих знань один одному, співпраця та взаємодопомога між студентами); технологія тренінгу: охоплення всього потенціалу студента, формування навичок аналізу на засадах толерантності, пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем. В основі технології показ викладача і повтор здобувача. У ході проведення тренінгів моделюються деякі аспекти диригентсько-хорової діяльності, спрямовані на управління дитячим хоровим колективом. Тренінги проводяться викладачами-диригентами. Тематика визначається виходячи з труднощів вирішення педагогічних завдань. Тренінги можуть бути як індивідуальні, так і групові.

У процесі професійної підготовки педагога-музиканта необхідні тренінги, спрямовані на освоєння прийомів диригування та оволодіння основами педагогічного артистизму; технологія дистанційного навчання: надання здобувачам можливості опанування освітніх програм за місцем їх проживання або тимчасового перебування на території закладу вищої освіти, отримання консультації викладача у підготовці до заняття онлайн, можливість знайти програму за своїми потребами, вивчення окремих дисциплін та ліквідація академічної заборгованості з використанням дистанційних технологій освіти, прийняття участі у віртуальному хорі; комп'ютерні технології: розширення інформаційної основи навчання диригування; для здійснення процесу успішного оволодіння диригентськими і хормейстерськими компетентностями створення спеціальних умов, що дозволяють суб'єкту освіти бачити, спостерігати і ретроспективно оцінювати свою освітню

діяльність, використання комп'ютерних програм та електронних підручників, доступних здобувачеві за допомогою глобальної і локальних комп'ютерних мереж.

На нашу думку, використання таких технологій під час дистанційного навчання сприятиме успішній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва для роботи з хором колективом, а застосування таких методів як: інформаційні (вебінари, презентації); вербальні (пояснення, бесіда, розповідь, метод вербалізації змісту художніх творів); наочні (спостереження, демонстрація, ілюстрація); інтерактивні (діалоги, спільний аналіз, вільний вибір завдання, створення ситуації успіху); мистецькі (метод вербалізації змісту художніх творів, метод створення креативного поля); практичні (ділові ігри, метод практичного показу, спів хорових партій, гра на інструменті, прослуховування аудіозаписів, перегляд відеозаписів хорових творів, моделювання проблемних педагогічних ситуацій) забезпечать ефективне формування компетентностей.

Для перевірки запропонованих технологій ми пропонуємо проведення групових вебінарів-онлайн. Наприклад, один з них: Тема: «Проведення «віртуальної репетиції». Умови участі у вебінарі: слухачам пропонується коротко (в письмовій формі) відповідати на питання викладача, висловлюючи свою думку. Ключові моменти дискусії – обговорення презентації на тему: «Методичні рекомендації планування і проведення репетиції з хором».

Питання для обговорення:

1) Основні етапи підготовки диригента до репетиційної роботи з хором.

Перечисліть, які основні етапи підготовки диригента до репетиційної роботи з хором, були позначені в презентації;

2) Вибудовування репетиційного плану роботи над хором твором.

Які з використаних диригентом способів вибудовування плану репетиції були для Вас переконливими?

3) Принципи підбору методів і прийомів при роботі над хоровою партитурою.

Які з використаних диригентом прийомів при роботі над хоровою партитурою Ви б позначили, переглянувши презентацію?

Висновки з даного дослідження. Принципи дистанційної освіти не відрізняються від принципів освіти у традиційній системі, проте реалізуються вони специфічними способами, які обумовлені особливостями дистанційного навчання та можливостями інформаційного середовища. На нашу думку, використання на дистанційних індивідуальних заняттях з диригування виділених у статті технологій (технологія особистісного підходу, технологія інтеграційних форм, технологія діалогу, технологія критичного мислення, технологія творчого саморозвитку особистості, технологія принципу варіативності, технологія колективного взаємонавчання, технологія тренінгу, технологія дистанційного навчання, комп'ютерні технології) сприятиме високому рівню самоорганізації здобувача й мотивувати його до успішного засвоєння матеріалу. Проведене дослідження створює основу щодо обґрунтування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до успішної освіти в межах дистанційної освіти й дає підстави для аналізу та вивчення віртуальної культури майбутнього хормейстера під час навчання у закладі вищої освіти, що буде відображено в наших подальших розвідках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва Л. Д. Досвід формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до використання технології дистанційного навчання. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 7. С. 48–58.
2. Кайдалова Л. Г. Викладач у системі дистанційного навчання. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наук. пр.* 2011. Вип. 32. С. 104–109.
3. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія / за ред. В. М. Кухаренка, В. В. Бондаренка. Харків, 2020. С. 409.
4. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466: станом на 23.04.2025 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 24.04.2025 р.)
5. Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003. 42 с.

УДК: 373.5.015.31:78

к. пед. н. **Олена Тарківська-Нагиналюк**

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ УКУЛЕЛЕ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗЗСО

У статті представляється досвід використання укулеле у ЗЗСО, який складається з певних етапів колективної музичної діяльності учнів у позаурочний час. Дані етапи – це попереднє знайомство та зацікавлення інструментом укулеле, проведення першого заняття, вибір репертуару, особливості розучування пісенного матеріалу та репетиційної роботи, стан психологічної та фізіологічної готовності до концертного виступу, формування навичок психологічного настроювання до виступу на публіці, концертний виступ.

Аналізуються такі поняття, як колективна музична діяльність, музична творчість, позакласна музична діяльність, розвиток музичних здібностей, формування універсальності виконавства на різних інструментах, що використовуються під час виконання пісні, захоплення музикою.

Ключові слова: *позаурочна діяльність, колективне музикування, ансамбль, гра на укулеле.*

The article presents the experience of using the ukulele in the ZZSO, which consists of certain stages of collective musical activity of students in extracurricular time.

These stages are a preliminary acquaintance with and interest in the ukulele instrument, conducting the first lesson, choosing a repertoire, features of learning song material and rehearsal work, the state of psychological and physiological readiness for a concert performance, the formation of psychological tuning skills for public speaking, and a concert performance.

Such concepts as collective musical activity, musical creativity, extracurricular musical activity, development of musical abilities, formation of versatility of performance

on various instruments used during the performance of a song, and passion for music are analyzed.

Key words: *extracurricular activities, collective music making, ensemble, playing the ukulele.*

Провідним завданням сучасної вітчизняної педагогіки є виховання та становлення свідомої та всебічно розвиненої, соціально активної та вихованої, культурно освіченої та духовної особистості, яка з повагою ставиться до загальнолюдських цінностей. З метою досягнення вищезазначених завдань педагогіки до вітчизняної системи освіти активно залучається концепція гуманістичного навчання та виховання. Дана концепція передбачає створення відповідних умов для формування та розвитку здорової та повноцінної особистості, її творчих здібностей, умінь та навичок, інтелекту, культурного рівня, моральних засад, її психоемоційної та почуттєвої сторін та передбачає взаємодію з соціумом та довкіллям.

Музичне мистецтво включено у перелік мистецьких предметів загальноосвітньої підготовки школярів. Під час ознайомлення з предметами мистецького циклу та їх вивчення відбувається художньо-естетичне виховання учнів в навчальній діяльності. Окрім музичного мистецтва до переліку дисциплін входять художня культура та образотворче мистецтво, естетика тощо. Згідно державних освітніх стандартів початкової та середньої освіти України, 4 предмети мистецького циклу «мають охоплювати всі роки навчання на засадах цілісності, наступності і неперервності» [5].

Зазвичай урочного часу, виділеного на заняття з музики у загальноосвітніх навчальних закладах, недостатньо для забезпечення якісного музично-естетичного виховання школярів. Саме тому творчий розвиток учнів здійснюється під час позакласної роботи. Основоположні засади художньо-естетичного виховання учнів під час позакласної діяльності наведено у «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» [5].

Одним із видів позакласної роботи з музики є гурткова робота, яка сприяє музично-естетичному вихованню, творчій активності, розвитку музичних навичок, а також зміцненню командного духу та поліпшенню стосунків між учнями в класному колективі. Л. Немцова, зокрема, наголошує: «Позакласна музично-виховна робота доповнює уроки музики і має на меті розширити музичний кругозір дітей, поглибити отримані ними знання, а також удосконалювати виконавчі навички і вміння» [7, с. 87].

Формою виховання у позакласній діяльності є робота у ансамблевому колективі. Види таких ансамблів різноманітні – вокальні, інструментальні, вокально-інструментальні, тощо.

Позаурочна музична діяльність учнів – це можливості реалізації педагогічного, творчого та організаційного потенціалу вчителя мистецьких дисциплін у ЗЗСО. Така діяльність передбачає можливості колективного музикування, що базуються на добровільних засадах, творчості, навчанні та вихованні і направлені на всебічний розвиток особистості школяра.

Залучення учнів до позаурочної діяльності досить складна справа. Адже для того, щоб створити гурток потрібно запропонувати цікаву ідею, «запалити вогник» у очах учнів.

В країнах Європи, Америки досить успішно використовують на уроках музики та у позаурочній діяльності інструмент укулеле.

Так дослідження науковців за рубежем дає досить розгалужені обриси наукових результатів з питань використання укулеле на уроках музики в ЗЗСО та позаурочній діяльності. Зокрема дослідження Грейса Доблера (Grace Doebler) [3], «Укулеле на уроках музики: точка зору вчителя», в якому науковець описує проведений ним експеримент щодо використання укулеле вчителями музики в трьох (сільській, приміській та міській) школах західного Нью-Йорку. Результатами дослідження стануть висновки про отримання учнями такого досвіду як: «навчання через неформальний досвід, простота використання інструменту, гнучкість, доступність та додатковий музичний розвиток, інтерес та успіх учнів» [3, с. 10].

Емма Вінстон (E.Winston) [2] у дисертації «Кожен має музичні здібності: сучасна етнографія музикування на укулеле «третьої хвилі» онлайн і офлайн» напрацьовує пласт наукового дослідження укулеле в історичному контексті, теоретичні основи використання інструменту, музикування як практичну діяльність і формування стосунків у цій діяльності, а також у етнографічній ретроспективі «третьої хвилі» популярності; переваги onlin та offlin навчання.

Гвен Мур (G. Moor) – старший викладач кафедри мистецької освіти Коледжу Непорочної Марії університету Лімерики в Ірландії у статті «Просто слухайте! Розвиток музичних і поза музичних здібностей з застосуванням методу «музичне майбутнє» в ірландських школах» [6] висвітлює педагогічні методи, які направлені на покращення музичних та поза музичних знань, розвиток навичок критичного слухання та ансамблевого виконання, захоплення музикою як предметом.

Укулеле – це інструмент, який з'являється відносно недавно (родом з Гавайських островів поч. XIX ст.). Історія виникнення укулеле пов'язана з островом Маядера (винахідником укулеле вважається португальський музикант Мануель Нуньєс).

На поч. XX ст. укулеле отримує поширення у Америці під час Панамської Тихоокеанської Міжнародної Виставки, що проходила 1915 року в Сан-Франциско.

За останнє століття укулеле завойовує популярність у Європі. В Україні популяризація інструменту відбувається завдяки використанню його зірками популярної музики, YouTube каналу, широким тиражуванням в музичних крамницях, наявністю інформації щодо навчання у мережі інтернету.

Також досить широко практикуються індивідуальні заняття задля навчання гри на укулеле. Це класи у школах мистецтв, приватних музичних школах та у приватні практики.

Разом з тим саме колективне музикування на укулеле в ЗЗСО на теренах України у сьогоднішні практикується поодинокі і знаходиться на малодослідженому рівні. Напевне прозвучить революційно але – колективне музикування на укулеле в ЗЗСО – це ноу-хау вітчизняної музичної педагогіки.

Метою статті є описання досвіду використання укулеле в позаурочній музичній діяльності школярів у ЗЗСО.

Самоідентифікація (розуміння та сприйняття себе як музиканта-виконавця) музикантів-початківців складається з певних етапів музичної діяльності:

1. Зацікавлення

Зацікавлення дитячої аудиторії виконавством на укулеле має відбуватися яскравою ілюстрацією гри на укулеле, виконанням відомої для вашої аудиторії пісні (сучасної популярної, дитячої або народної).

Важливим моментом першого знайомства під час ілюстрації буде знайома пісня, слова та мелодію якої запрошені учасники вже знають. Задіюючи запрошених до виконання пісні усім разом ви зможете забезпечити бажання до опанування інструментом та колективного музикування на укулеле.

2. Проведення першого заняття.

а) Ознайомлення з історією виникнення інструменту, його походженням.

б) Ознайомлення з будовою інструменту (назви елементів будови укулеле, якими ви буде безумовно користуватися під час навчання гри).

в) постановка лівої, правої рук.

г) вивчення струн.

3. Заняття.

Ознайомлення з будовою інструменту О. Гумінська пропонує за допомогою виконання на укулеле дидактичний пісень під назвою «Укулельна математика», де учасники заняття відразу практично засвоюють знання про порядковість струн, ладів, постановки пальців лівої руки, гри правою рукою [8, с. 13].

Одним із центральних завдань, що будуть стосуватися майбутнього успіху (швидкості та відносної легкості опанування) буде вибір репертуару для занять. Вибираючи репертуар ми пропонуємо виходити з таких основних завдань:

А) навчальні цілі (опанувавши певний твір навчилися новому, раніше не виконуваному, здобули досвід)

Б) естетичні цілі (отримали задоволення від виконуваного твору)

В) цілі набуття виконавського репертуару (вивчили музичний твір, отримали власні здобутки).

3. Початковий етап навчання має розпочинатися з розучування поспівок – дитячої пісеньки (в основі мелодії 3-4 звуки, інтервальним обсягом терція – кварта, простий ритм – четвертні, восьмі тривалості, повторюваність мелодії). Прикладом можуть слугувати такі поспівки, як «Іди, іди дощику», «Кицю, кицю де бувала?», «Сорока».

Під час розучування поспівки учасники мають навчитися виконувати мелодію на інструменті з одночасним співом:

1) співаємо поспівку відстукуючи в цей момент ритм пісні долонями;

2) співаємо по співку граючи на відкритій струні ритм мелодії;

3) граємо мелодію на інструменті співаючи поспівку словами;

4) граємо мелодію на інструменті співаючи нотами мелодію.

Таким чином відбувається навчання гри мелодії – одного з основних прийомів гри на укулеле.

Обираючи пісню для вивчення, керівник має прогнозувати можливості учасників. До таких можливостей ми відносимо фізичні - це розвиненість кисті обох рук та пальців. Витривалість – це можливості ансамблістів добре опанувати, запам'ятовувати, грати на інструменті в певних часових рамках репетиційного

процесу. Тому найсприятливішим періодом є вік 9-10 років (3-4 кл.). Також потрібно додати: можливо розпочинати навчання гри на укулеле і у молодшому віці – 7-8 років але ефективність від занять буде на досить слабшому рівні.

Також привабливо виглядає на початковому етапі опанування інструментом – це виконання акомпанементу до українських народних пісень. Звичайно, що обрати пісню потрібно ту, яка « на слуху», відома для вашої аудиторії. Така стратегія буде ефективною з огляду на часові затрати вивчення матеріалу.

Важливим елементом колективного музикування – є творчість учнів-учасників. Так, обравши ту чи іншу поспівку, дитячу пісню чи українську народну пісню керівник може запропонувати для учасників придумати додаткові музичні засоби вираження для цього твору. До таких засобів можуть відноситись елементарні музичні інструменти (кастаньєти, оркестровий трикутник, діатонічні дзвоники, металофони), bodi perkuchun (перкусія), створення «казки» - історії, що передує поспівці, доповнює її та розширює горизонт уявлюваного дійства.

Гра акомпанементу (супровід акордами) та спів пісні – це трудомістка і багатоаспектна діяльність ансамблів-початківців.

Вивчення супроводу на укулеле має розпочинатися з найпростіших та найзручніших акордів (C, Am, F), згодом добавимо Dm, G.

Найзручнішим прийомом гри буде удар правою рукою вниз та рахунок цих ударів. Так вивчаємо окремо один акорд. Потім інший.

Наступним кроком буде зміна акордів: виконуємо перший акорд на рахунок (раз, два, три, чотири) – пауза (не граємо відразу, а даємо час змінити аплікатуру на грифі для відтворення іншого акорду). Під час паузи керівник проводить теж рахунок (раз, два, три, чотири) та спостерігає за вправністю зміни акорду (у разі швидкого опанування рахунок під час паузи зменшується, наприклад до двох). Тоді граємо другий акорд теж з рахунком (раз, два, три, чотири). І знову робимо паузу, щоб повернутися до першого акорду. Вправлятися рекомендується до тих пір, коли учні-учасники зможуть зіграти два акорди поспіль без паузи на зміну акорду.

Наступним кроком в опануванні акордового виконання буде гра за записом. Тобто кожен з учасників має записати кількість ударів першого та другого акорду.

Наприклад:

Dm	Am	Dm
Раз- два-три-чотири		раз-два-три-чотири
↓ ↓ ↓ ↓	↓ ↓ ↓ ↓	

Вивчивши акордову зміну з допомогою рахунку, ми рекомендуємо перейти безпосередньо до виконання поспівки, текст якої був уже вивчений попередньо. В даному випадку запропонована послідовність акордового викладу використовувалась для супроводу дитячої пісні «Подольночка».

Іншим прийомом супроводу пісні-поспівки є виконання мелодії на інструменті та дублювання мелодії голосом.

Прикладом такої поспівки може стати твір «Іди, іди дощику».

Ця пісенька досить проста, складається з 3-х нот. Разом з тим використовується ритм коротких та довгих тривалостей нот (у співвідношенні восьмі та четвертні). Тут можуть виникати труднощі вірного відтворення ритмічних довжин, зміни струни та в деяких випадках звуковисотного інтонування. Для вирішення труднощів з ритмом потрібно скористатися плесканням, стуканням цього ритму з

одночасним декламуванням пісні. Також можна по практикувати розділивши учасників на дві групи – перша грає мелодію на укулеле – інша плескає ритмічний рисунок та співає (або декламує) слова пісні.

4. Готовність до виступу або просто гри перед аудиторією.

Першою ознакою готовності – це можливість зіграти ансамблістами 2–3 твори одночасно не перериваючись на коментарі та підказки з боку керівника.

Потрібно спостерігати та аналізувати стан готовності.

Стан неготовності – це розсіяна увага, неспроможність відтворювати тривалий час певний акомпанемент одного (двох, трьох) творів, помилки у відтворенні тексту (забування тексту – початку кожного наступного куплету або його закінчення), ритму, зміни гармонії (тобто зміни акордів).

Втомлюваність, втрата виконавської енергії, бадьорості, емоційного забарвлення того чи іншого образного стану пісні.

Таким чином бажано перше концертне виконання на аудиторію обмежити однією піснею. Бажано, щоб вона була за змістом, музичним наповненням, настільки яскравою, щоб діти відчули задоволення від свого виконання, а також захоплення публіки їхніми досягненнями.

Робота частинами над твором, тобто окремо над відображенням правильного ритмічного рисунку, або над динамікою чи одночасністю вступу на затакт. Такий вид роботи можливий за наявності високого рівня готовності учасників до виконання конкретних завдань та можливості роботи над окремими елементами. Даний рівень набувається учасниками з досвідом ансамблевої гри, репетиційних занять та публічних виступів.

На початковому етапі ансамблісти-учасники можуть працювати окремими блоками:

1. вивчення тексту;
2. вивчення акордів;
3. гра акордів з рахунком;
4. спів пісні із одночасним виконанням акомпанементу на укулеле.

Під час занять неодноразово можуть виникати ситуації відсутності тих чи інших учасників, які грали на інструменті, що не дублювався кимись з інших учасників. До таких інструментів відносилися усі ударні шумові (оркестровий трикутник, маракаси, кастаньєти) та ударні звуковисотні (діатонічні дзвоники, металофон). В таких ситуаціях знаходилися охочі учасники, які хотіли замінити цих виконавців. Ми вважаємо, що ще потрібно робити і дозволяти ансамблістам спробувати себе у грі на іншому музичному інструменті.

По перше – це розвиває здібності виконавства (прийомів, особливостей ритмічних завдань та ін.).

По друге – це дає можливість мати завжди запасного виконавця, який би зміг, у випадку відсутності основного виконавця, замінити собою.

На двох останніх репетиціях перед концертним виступом керівник має продемонструвати учасникам увесь задум концерту та хід виступу: – слова, що будуть звучати між номерами, сама послідовність номерів та ін. Це дозволить учасникам зосередитись на своїх завданнях виконавського плану та не буде розпорошувати увагу на «нову» інформацію, що звучатиме в рамках виступу.

5. Виступ – це фінальна складова занять і навіть занять-музикувань. Перед виступом дуже важливо «пройти» усі твори, які ви будете виконувати на виступі. Потрібно пам'ятати, що ви маєте справу з початківцями, які ще не мають досвіду концертних виступів, тому, дуже важлива кожна деталь такої настройки.

5.1 Зіграти твори в тій послідовності, в якій вони будуть звучати на концерті.

5.2 Максимально дотримуватися усіх тих динамічних темпових та виражальних характеристик творів, які будуть звучати під час виступу.

5.3 На незначні похибки обов'язково вказати і прорепетирувати ці неточності.

5.4 Створити настрій, випромінюючи свій власний. Також потрібно підбадьорити, пожартувати, згуртувати до позитивного настрою.

Невід'ємною складовою усіх концертних виступів є бажання зафільмувати, зберегти для багаторазового перегляду момент виступу. Таку роботу, як правило, виконують фото-кінооператори. Для того, щоб була якісна зйомка – потрібно, щоб фахівці, які будуть знімати відео, прослухали твори на передодні. Так, іноді, музично-сценічне дійство може розпочинатися досить незвично, як, наприклад – перкусією, чи спеціально придуманою історією до виконуваної пісні, яка є невід'ємною її частиною.

Найактуальнішим першим виступом, на нашу думку, є виступ у камерній атмосфері для глядачів-батьків. Така атмосфера налаштовує на приємні емоції, довіру, симпатію з боку глядацької аудиторії.

Також потрібно сказати, що з іншого боку можуть виникати такі розбіжності сприйняття, як:

1. затрата зусиль навчання та опанування грою на інструменті ансамблістом учасником і простотою звучання твору-поспівки у презентації її перед глядачами;

2. невеликі за об'ємом твори, які звучать з недосвідченого погляду дуже просто – складністю їх виконання з огляду на внутрішні завдання (незмінний темп, заплановані і продумані заповільнення (*ritenuto*) і прискорення (*accelerando*); динамічні завдання – відтворення *f* і *p*;

3. в цілому продуманий образ твору, розказана історія, яка прозвучала «на одному подиху» – це окремі вивчені деталі, додаткові виразові засоби (як от використання *bodi perkuchun*, шумових та елементарних дитячих музичних інструментів).

Таким чином описаний нами досвід використання укулеле в позаурочній діяльності у ЗЗСО формує такі поняття, як колективна музична діяльність в ансамблі з використанням укулеле як основного інструменту (гра мелодії, гра акордів, спів під власний супровід, спів та гра у ансамблі); музична творчість (створення виконавської партитури твору (придумування, компонування деталей того чи іншого твору, як от вступ до твору з використанням елементів «*bodi perkuchun*», ударних інструментів чи шумових; формування ходу виконання пісенних куплетів та включення інструментального програшу, особливості завершення та проведення в цілому твору з огляду динаміки і агогіки); розвиток музично-виконавських здібностей (чуття ритму, метру, темпу, динаміки, агогіки і форми твору); формування навичок психологічного настроювання до виступу на публіці; захоплення музикою (створення умов зацікавлення піснею; «зараження музикою»; набуття музичних вражень; отримання музичних переживань та емоцій); формування універсальності виконавства на різних інструментах, що використовуються під час виконання пісні

(укулеле, елементарні шумові та звуковисотні); отримання учасниками-ансамблістами відчуття щастя та успіху за допомогою музичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бужинська М., Гумінська О., Оліфірук С., Папутіна І., Тивончук Л. Вивчення пісень народів світу. Музикування на укулеле. Діяльнісна парадигма сучасної музичної освіти: зб. матеріалів / упоряд. О.О. Гумінська. Рівне : РОІППО – РДГУ, 2023. 163 с.

2. Winston E. Everyone Is Musical: a contemporary ethnography of third-wave' ukulele musicking, online and offline. Submitted for the degree of Doctor of Philosophy Goldsmiths, University of London 363 p.

3. Doebler G. Ukulele in Music Class : Teachers' Perspectives, Visions of Research in Music Education: Vol. 38, Article 2. 2021. Available at: <https://opencommons.uconn.edu/vrme/vol38/iss1/2> (дата звернення: 20.03.2025).

4. Комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. Наказ Міністерства Освіти і Науки України Академія Педагогічних Наук України від 25.02.2004 № 151/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04 (дата звернення: 10.04.2025).

5. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ Міністерства Освіти і 45 Науки України Академія Педагогічних Наук України від 25.02.2004 № 151/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04/print (дата звернення: 15.03.2025).

6. Moor G. Just listen! Developing musical and extra-musical skills using the musical futures approach in irish schools. Music pedagogy in the Context of Present and Future Changes 7. Multidisciplinary Crossroads: Researches in Music Education. Pula, 2021. P. 87–108.

7. Немцова Л. Форми та методи організації позакласної музично-виховної роботи. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (7(138), С. 87–91. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.7\(138\).18](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.7(138).18)* (дата звернення: 30.02.2025).

8. Укулеле-тиждень: Зошит для навчання гри на укулеле. Укл. О. О. Гумінська. Рівне : Інститут мистецтв РДГУ, 2021. 16 с.

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

УДК 159.923.5

к. психол. н., доцент **Марія Боднар**

ОСОБЛИВОСТІ ДИСГАРМОНІЗАЦІЇ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито основні підходи вітчизняної та зарубіжної психологічної науки до трактування поняття «життєві домагання». Охарактеризовано функції домагань, окреслено їх особливості у студентської молоді. З'ясовано причини, які впливають на формування дисгармонійної особистості молодої людини в екстремальних ситуаціях. Запропоновано діагностичний інструментарій для дослідження життєвих домагань та їх гармонізації.

Ключові слова: екстремальні ситуації, життєві домагання, задоволеність життям, рівень життєвих досягнень, самоздійснення особистості, студентська молодь.

The article reveals the main approaches of domestic and foreign psychological science to the interpretation of the concept of «life aspiration». The functions of aspirations are characterised, their peculiarities in student youth are outlined in the article. The reasons that influence the formation of a disharmonious personality of a young person in extreme situations are clarified. The diagnostic tools for the study of life expectations and their harmonisation are proposed.

Key words: extreme situations, life aspirations, life satisfaction, level of life achievements, self-realisation, student youth.

Одним із важливих шляхів моделювання бажаного майбутнього є окреслення життєвих домагань особистості. При цьому відбувається врахування власних потенцій, особливостей, здібностей, задумів, очікувань. Можемо стверджувати, що життєві домагання відіграють значну роль у самоздійсненні людини і спрямовані переважно на підвищення якості життя. Проте це можливо лише у ситуації адекватної оцінки власних можливостей, адже наміри і бажання особистості не завжди корелюють із обмеженою здатністю та врахуванням реальних життєвих ситуацій. Таким чином, рівень домагань залежить від здатності оптимально узгоджувати свої можливості із умовами, що склалися.

Життєві домагання, формування яких має вже окреслений характер у юнацькому віці, зазнали істотних змін під час воєнного стану в Україні. Це стосується як структури домагань, так і їх змістового наповнення. Дисгармонійні викривлення характерні і для студентської молоді, яка здобуває відповідний фах і намагається

структурувати перспективу свого життя. Помітними є порушення логіки ставлення молоді до часових вимірів у нестандартних чи екстремальних ситуаціях. Окремі особистості відчувають потребу у ретроспективному заглибленні у подіях минулого, деякі намагаються проживати щоденні миттєвості, не намагаючись прогнозувати майбутнє [1].

Інколи перспектива життя видається молодим людям доволі невизначеною, не прогнозованою. Це стосується як особистого життя, так і можливостей оволодіння професією чи кар'єрного зростання. Аналізуючи сьогодення, така особистість може не цілком усвідомлювати перспективи життя, знижуючи рівень життєвих домагань, що закономірно призведе до зниження рівня досягнень. Це істотно впливе на можливість особистісного зростання, самореалізації, формування гармонійної особистості. Психологічний стан стагнації або навіть регресу у саморозвитку та самоздійсненні людини знизить рівень її самоповаги, яка завжди виражається у співвідношенні рівня домагань та досягнутого успіху.

Окреслюючи основні функції життєвих домагань, зазначимо насамперед, що вони не є статичною структурою, а постійно коригуються, підправляються, уточнюються, співставляються із очікуваннями [7]. Якщо наші надії і налаштування не справджуються, то ми переживаємо когнітивний дисонанс (за Л. Фестінгером) або крах зруйнованих надій (за Г. Сельє).

Без структурування майбутнього життя нагадувало б постійний хаос, тому домагання допомагають молодій людині розробляти відповідні моделі життєвого шляху. На сьогодні кожну особистість можуть підстерігати втома, інерція, зневіра, лінощі, і лише домагання регулюють плин нашого життя, стимулюють до подолання негативних явищ і пошуку оптимального шляху виходу із критичних ситуацій. Самоконтроль реалізації різних сфер життєдіяльності зазнавав би значних труднощів без чітко окреслених і структурованих життєвих домагань. Саме вони допомагають контролювати ефективність етапів життєздійснення. Варто зазначити також, що життєві домагання допомагають узагальнити, синтезувати набутий досвід і окреслити майбутнє у більш комфортному контексті.

Сподіватись на спонтанну корекцію життєвих домагань сучасної молоді, яка перебуває у перманентних кризових ситуаціях, не доводиться. Можемо припустити той факт, що і надалі спостерігатиметься феномен залежності, споживацького механізму, психологічних захистів, якщо не здійснюватимуться відповідні психокорекційні заходи.

Проблема особистісних домагань та їх впливу на реалізацію глибинного потенціалу особистості має різновекторне трактування та дослідження. У психологічній літературі життєві домагання характеризуються як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості, розкриваються технології формування життєвих домагань у контексті способу керівництва часом життя. На думку Т. Титаренко, життєві домагання – це «комплекс вимог, очікувань, бажань, надій, що їх переживає особистість по відношенню до свого життя, свого майбутнього» [3, с. 14].

У психологічній літературі аналізуються методи психокорекції деформованих життєвих домагань проблемної молоді (Б. Лазоренко), розкриваються особливості життєвих домагань адитивної молоді (В. Посохова), виокремлюються шлюбно-сімейні домагання як спосіб створення власного майбутнього (О. Кляпець),

аналізуються кар'єрні домагання особистості (Л. Долгих), звертається увага на детермінанти руйнації життєвих домагань особистості (Н. Алкіна), здійснюється соціокультурний аналіз особистісних домагань (І. Лебединська), виокремлюються вектори самоздійснення особистості через суб'єктні та об'єктні соціально-психологічні настановлення (В. Крайчинська).

Сучасна дослідниця Н. Татенко характеризує життєвий успіх як результат життєвих домагань особистості в контексті екзистенційної парадигми [6, с. 382-394]. У своєму дисертаційному дослідженні І. Гуляс акцентує увагу на аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості [2]. Д. Коваль виокремлює сутність професійних домагань в контексті соціальної проблеми [4, с. 87-91]; Н. Лебідь досліджує рівень домагань як психологічну детермінанту формування цілеспрямованої активності особистості [5, с.102-106].

Серед актуальних проблем дослідження можемо виокремити домінуючі вектори домагань у молодіжному середовищі, де переважають прагнення до отримання високооплачуваної роботи, досягнення стабільного статусу в соціумі, ведення здорового способу життя, створення міцної сім'ї, де молоді люди надіються знайти комфорт, душевну рівновагу, любов і повагу.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей життєвих домагань студентської молоді в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із воєнним станом в Україні; розробленні діагностичного інструментарію для подолання дисгармонійних домагань в молодіжному середовищі та пошуку можливих шляхів трансформації сенсів життя.

У полі нашого зацікавлення – аналіз неадекватних домагань у структурі дисгармонійної особистості. Такі деформовані домагання мають різноманітні причини і вияви. Це може бути намагання маніпулювати іншими людьми з метою задоволення власних потреб і бажань, приховане психологічне насильство, зухвальство і навіть самовпевнена зверхність. У процесі формування домагань молода людина прагне негайно, навіть миттєво, досягнути бажаного результату часто без затрати вольових зусиль. Тому так важливо вчасно оптимізувати життєві домагання, що значною мірою сприятиме життєвому успіху.

Психологічно зріла особистість здатна встановити оптимальний баланс між своїми внутрішніми можливостями і вимогами навколишнього життя. Дисгармонійна ж молода людина обирає одну з альтернатив: вона або живе сірим безбарвним життям, або ізолюється від світу, самозаглиблюючись у внутрішні переживання і потреби, відкидаючи виклики зовнішнього світу. Ефективність і успішність самореалізації студентської молоді значною мірою зумовлюється здатністю до планування життєвого шляху та окреслення оптимального рівня життєвих домагань. Дисгармонійна особистість має викривлені домагання, часто перебуває під владою інших, їхнім впливом і тиском. На думку психологів, показником сформованості гармонійної особистості і є вияви самостійності у плануванні свого життя та досягненні результатів. Разом із тим, звільнившись від опіки дорослих, зокрема батьків, молоді люди прагнуть досягти свободи у своїх діях і вчинках, але при цьому не беручи на себе відповідальності за реалізацію життєвої стратегії. Можемо навіть припустити, що така свобода не лише манить молодь, але й лякає її. Прагнення до того, щоб все отримати зараз і тепер призводить у свою чергу до виявів максималізму, які формують дисгармонійну особистість. У випадках, коли молоді

люди не здатні реально оцінити свої можливості, досягнення окресленої мети стає неможливим., відбуваються зміни в емоційній сфері, зникає бажання рухатись далі, вибудовувати конкретні життєві плани. У сучасних умовах, коли траєкторії життєдіяльності молодих людей часто розмиті, що зумовлюється екстремальними ситуаціями під час українсько-російської війни, відбувається пошук шляхів оптимізації життєвих домагань. Зазначимо, що це можуть бути різноманітні шляхи черпання життєвих сил: волонтерська діяльність, слухання чи створення музичних чи художніх творів, читання книг, спілкування з друзями, рідними чи побратимами. Все це допомагає активізувати життєві сили, налагодити звичний ритм життя.

Кожна молода людина прагне поєднати буденність, яка є звичною, рутинною, із прагненням до святковості, незвичності, карнавальності. Вже понад три роки війни в Україні у повсякденному житті молоді переважає буденність та одноманітність. До цього варто додати страх, занепокоєння, велику невпевненість у завтрашньому дні. При цьому все ж зберігається бажання отримати позитивні емоції, задоволення від життя. Будні ж мають діаметрально іншу палітру, що призводить до перших симптомів адитивної поведінки і зміни життєвих домагань. Деформуються потреби, викривлюється мотиваційна сфера, спостерігається бажання до психологічних захистів, знижується рівень самооцінки. Це часто виявляється і в когнітивних неузгодженнях. Ми можемо спостерігати вияви почуття провини, а також загострення таких рис як перфекціонізм, що виявляється у завищених вимогах до себе; есканізм – як втеча від дійсності, втрата реальності; алекситимія, – як нездатність особистості правильно назвати емоції, які переживаються нею. Все це можемо характеризувати як окремі різновиди психологічного захисту молоді в реаліях війни.

Зазначимо, що вперше діагностика рівня домагань особистості була здійснена ще в 1927 році Ф. Хоппе – учнем німецького вченого К. Левіна. Вченому переважно не вдалося виявити людей із низьким рівнем домагань. Це пояснювалось тим, що тип особистості західного типу має спрогнозований вищий вектор життєдіяльності, ніж можливі отримані результати.

Рівень домагань сучасної студентської молоді визначається багатьма чинниками – це й особливості задатків людини, тип темпераменту, самооцінка, структурування майбутнього. У процесі нашого дослідження ми рекомендували молодим людям насамперед вдатись до інтроспекції, самодіагностики. Корисним при цьому може бути тест «Яке ваше психологічне здоров'я?». Він допомагає виявити, як часто респонденти почувалися знервованими, тривожними впродовж останніх тижнів; чи змогли б вони впоратися зі своїми хвилюваннями, зокрема із-за другорядних, часто несуттєвих подій; чи складно їм буває розслабитись під час складних життєвих буднів; чи неспокій заважав настільки, що вони не змогли всидіти на одному місці; як легко доводилось дратувалися і нервувати; чи відчували страх і передчуття, що може трапитися щось жахливе. Тест містить сім питань, він розроблений на основі скрінінгової методики PRIME-MD.

Окрім того, ми пропонували нашим респондентам враховувати низку додаткових факторів. Серед них можемо назвати: вплив психологічного стресу на виникнення окремих симптомів; тривалість стану неспокою; ступінь негативного впливу психічного стану на активності щоденного життя; циклічність повторення негативних станів; наявність аналогічних виявів в інших членів сім'ї.

На підставі аналізу результатів самодіагностики та з метою пошуку шляхів гармонізації особистості нами запропоновано проведення діагностики рівня домагань студентської молоді. Ми рекомендували використання низки діагностичного інструментарію: модифіковану методiku оцінки рівня домагань Ф. Хоппе, популярну на сьогодні моторну пробу Шварцландера, методiku дослідження рівня суб'єктивного контролю, зокрема найбільш відому шкалу локусу контролю Дж. Роттера, яка дає змогу встановити взаємозв'язок різноманітних форм поведінки людини і параметрів екстернальності-інтернальності.

Нами використано також психологічні техніки гармонізації життєвих домагань вітчизняних психологів. Так, Н. Татенко пропонує різноманітні психотерапевтичні стратегії у роботі з життєвим успіхом, які можуть допомогти здійснити психокорекцію деформованих життєвих домагань і, як вважає Б. Лазоренко, сприяти ресоціалізації проблемної молоді.

Корисними для молодих людей можуть бути психологічні вправи та настанови для досягнення життєвого успіху. Серед них: три шляхи для аналізу свого минулого, які можна пройти методом метафоричної подорожі (перший шлях – просвітлення через страждання, другий – просвітлення через результат, третій – просвітлення через призначення); дванадцять переконань та практичних вправ, які варто розвивати, щоб досягати життєвого успіху; проєкт «Успішне життя як витвір самої людини»; комплекс вправ «Як розвинути багаточуттєвість» (через внутрішнє споглядання, візуалізацію, нові стилі спілкування, трансцендування-просвітлення); техніки для досягнення успіху (вміння насолоджуватись життям, життя у власному ритмі, трансцендування власних меж, самосприймання, спрямування уваги до бажаного майбутнього).

Проблема формування життєвих домагань знаходить відгомін у різноманітних вітчизняних та зарубіжних психологічних теоріях. У студентському середовищі функції домагань в екстремальних кризових ситуаціях можуть набувати дисгармонії, розбалансування, трансформацій та викривлення. Комплекс діагностичних та тренінгових методик і технік може стабілізувати життєві домагання молоді, підвищити їх роль у самоздійсненні особистості. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у з'ясуванні здатності студентської молоді моделювати бажане майбутнє відповідно до очікувань соціуму, власних задатків, можливостей, бажань та можливих обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді : монографія. Кременець : ВЦ КОГПі ім. Тараса Шевченка, 2007. 196 с.
2. Гуляс І. Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості : автореф.дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2020. 41 с.
3. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Титаренко Т. М. Київ : Педагогічна думка, 2007. 456 с.
4. Коваль Д. В. Професійні домагання особистості як соціальна проблема. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2019. № 2 (18). С. 87–91.

5. Лебідь Н. К. Рівень домагань як психологічна детермінанта формування цілеспрямованої активності особистості. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2014. № 21. С. 102–106.

6. Татенко Н. О. Психотерапевтичні стратегії у роботі з життєвим успіхом. Життєві домагання особистості : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 382–394.

7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посібник. 2-е вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.

УДК 338.48-6:2(477)

к. філос. н., доцент **Олена Мороз,**
Андрій Філер

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ

У статті представлено результати соціологічного опитування, проведеного серед здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка третього року навчання. Результати, отримані у процесі опитування, стосувалися питань розуміння релігійного туризму, мотивів паломництва, визначення потенційно привабливих об'єктів релігійного туризму в Україні, оцінки релігійної туристичної інфраструктури в умовах воєнного часу, впливу релігійного туризму на міжконфесійний діалог, ставлення до організації студентських поїздок до релігійних місць та власних пропозицій респондентів щодо покращення сфери релігійного туризму в Україні.

Ключові слова: *релігійний туризм, паломництво, релігійний культ, релігійна туристична інфраструктура, сакральні місця, культові споруди, святі реліквії, чудотворні ікони.*

The article presents the results of a sociological survey that was conducted among students the third year of study of the first (bachelor's) level of higher education of the Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy. The results obtained in the survey concerned the issues of understanding religious tourism, motives for pilgrimage, identification of potentially attractive objects of religious tourism in Ukraine, assessment of religious tourism infrastructure in wartime conditions, impact of religious tourism on interfaith dialogue, attitude towards organizing student trips to religious places and respondents' own proposals for improving the sphere of religious tourism in Ukraine.

Keywords: *religious tourism, pilgrimage, religious cult, religious touristic infrastructure, sacred places, religious buildings, holy relics, miraculous icons.*

Релігійний туризм у сучасному світі набуває нового значення, трансформуючись під впливом глобалізаційних процесів, секуляризації суспільної

свідомості, нових культурно-релігійних тенденцій, проведення військових операцій. На Тернопільщині, де релігійна сфера характеризується надзвичайною багатоманітністю та складною історичною динамікою, дослідження специфіки релігійного туризму набуває особливої актуальності з огляду на його потенціал у контексті духовного об'єднання суспільства, збереження національної ідентичності та розвитку міжкультурного діалогу.

Дослідження загальних трендів туристичних потоків в умовах пандемії проводили І. Благун та І. Румянцева [1]; витоки, різновиди та перспективи паломницького туризму в Україні були предметом наукового пошуку Ю. Данільєва [2]; загальну характеристику паломництва та релігійного туризму, їх характерні риси та особливості розкрив А. Нагір'як [4]; в цілому, оцінку регіонального розвитку релігійного туризму в Україні дали В. Тарасова та І. Ковалевська [5]. Проте новітні тенденції спрямування туристичних потоків з релігійною метою в умовах воєнного стану, аналіз розвитку релігійного туризму в контексті сучасних соціокультурних витоків в Україні загалом та на Тернопільщині зокрема залишаються предметом для дослідження.

Метою даної наукової розвідки є комплексний аналіз особливостей сприйняття, мотивації та перспектив розвитку релігійного туризму в сучасних соціокультурних умовах України в цілому та Тернопільщині зокрема у воєнних умовах на основі емпіричних даних, отриманих шляхом соціологічного опитування здобувачів освіти третього року навчання КОГПА ім. Тараса Шевченка, виявлення трансформаційних процесів у сфері релігійного туризму, які проявляються у зміщенні акцентів із сакрального виміру до інтегративної моделі, що поєднує духовно-релігійні, культурно-пізнавальні та соціально-психологічні аспекти. У цьому контексті Тернопільщина як частина західної України, представлена багатьма сакральними місцями релігійного значення, які мають привабливість для паломників. В цілому, на переконання А. Нагірняка, Західна Україна є важливою територією для активного релігійного туризму, на її теренах збереглися пам'ятки світових релігій, таких, як католицизм, православ'я, іудаїзм і протестантизм [4, с. 4].

Джерельною базою дослідження слугували результати опитування, проведеного серед 28 респондентів з використанням структурованої анкети, що включала сім ключових питань, спрямованих на виявлення різноманітних аспектів сприйняття релігійного туризму. Серед питань зазначалися наступні: з чим у Вас асоціюється релігійний (паломницький) туризм? Що, на Вашу думку, спонукає людей до паломництва? Які релігійні місця в Україні, на Вашу думку, могли б стати популярними об'єктами паломництва? Як Ви оцінюєте рівень релігійної туристичної інфраструктури в Україні? Чи вважаєте Ви, що релігійний туризм сприяє міжконфесійному діалогу? Чи підтримали б Ви ідею організації студентських поїздок до визначних паломницьких (релігійних) місць України? Як, на Вашу думку, можна посприяти розвитку релігійного туризму в Україні?

Традиційно релігійний туризм розглядається у двох вимірах – як паломництво, орієнтоване на духовно-релігійні практики та відвідування сакральних місць, святих реліквій, чудотворних ікон та релігійно-пізнавальний туризм, спрямований на ознайомлення з релігійними пам'ятками, культовими спорудами, історією та культурою різних конфесій. У сучасному суспільстві, де поєднуються різні релігійні традиції, панує плюралізм поглядів і відбувається переосмислення традиційних

уявлень, релігійна туристична сфера може приносити значні фінансові надходження. Науковці І. Благун, І. Румянцева стверджують: «Туризм давно став важливою частиною інфраструктури багатьох країн і опосередковано, іноді прямо, впливає на розвиток країни в цілому. Саме розвинена інфраструктура в поєднанні з наданням якісних послуг і сприятливі кліматичні умови, а також історико-культурна та архітектурна спадщина є основою і в кінцевому підсумку роблять туризм дуже прибутковою галуззю будь-якої країни» [1, с. 118]. На думку Ю. Данільєвої, «паломництво – явище культурного життя людства, специфічна духовна потреба безпосереднього спілкування зі святинами» [2, с. 74].

У процесі аналізу відповідей на питання «З чим у Вас асоціюється релігійний (паломницький) туризм?» було отримано наступні показники: «Подорож до святих місць та виконання релігійних культів» – 44,7% (17 осіб); «Пошук духовного зцілення та самопізнання» – 28,9% (11 осіб); «Відвідування історично-релігійних місць та культурних пам'яток» – 23,7% (9 осіб); «Спосіб відпочинку» – 2,6% (1 особа).

Домінування у відповідях респондентів розуміння релігійного туризму як подорожі до святих місць та виконання релігійних культів (44,7%) демонструє переважання традиційного розуміння цього терміну. Це обумовлено кількома факторами. По-перше, релігійна традиція в українському суспільстві має глибоке історичне коріння, а православна віра, домінуюча в Україні, традиційно надає великого значення культовій стороні релігійної практики. По-друге, в умовах тривалої секуляризації радянського періоду, коли релігійні практики були табуовані, сучасна актуалізація релігійності часто проявляється у поверненні до зовнішніх форм релігійного життя, зокрема через паломництво та виконання релігійних культів. Таким чином, розуміння релігійного туризму як подорожі до святих місць та виконання релігійних практик (прикладання до святих ікон, мощів святих угодників) є цілком закономірним, оскільки саме відвідування релігійних святинь складає основу паломницького туризму протягом багатьох століть.

Варто зазначити, що високий показник розуміння релігійного туризму як «Пошуку духовного зцілення та самопізнання» (28,9%) свідчить про зростаючу тенденцію до психологізації релігійних практик, що є характерною рисою сучасного соціокультурного простору. Ця тенденція пов'язана з індивідуалізацією релігійного досвіду, який поєднує зовнішні форми релігійності (відвідування святих місць, участь в релігійних культурах) із внутрішнім, особистісним змістом життя людини, спрямованим на досягнення психологічного комфорту та гармонізації особистості в цілому. Значний відсоток респондентів (23,7%) розглядають релігійний туризм як відвідування історично-релігійних місць та культурних пам'яток, що демонструє вплив секулярних тенденцій, коли релігійні об'єкти розглядаються не лише як місця культу, але й як частина культурно-історичної спадщини. Показово, що лише 2,6% респондентів трактують релігійний туризм як спосіб відпочинку. Таким чином, релігійний туризм сприймається більшістю як паломницька діяльність, що вимагає певного духовного настрою та внутрішньої духовно-душевної потреби, а не як рекреаційна форма.

Відповіді на друге питання опитувальника «Що, на Вашу думку, спонукає людей до паломництва?» розподілились наступним чином: «Духовні потреби та пошук віри» – 33,3% (16 осіб); «Бажання отримати благословення або допомогу» – 20,8% (10 осіб); «Потреба у внутрішньому спокої та самопізнанні» – 27,1% (13 осіб);

«Інтерес до історії та культури» – 18,8% (9 осіб). Переважаюча роль духовних потреб і прагнення до віри (33,3%) як головних причин паломництва пов'язана з процесами розгубленості та відчуження в сучасному суспільстві. У ситуації, коли традиційні соціальні норми та загальнокультурні цінності втрачають свою перевагу, у стані війни та невпевненості у завтрашньому дні, релігія часто стає опорою, яка допомагає знайти сенс життя людини і впорядкувати її життєдіяльність. Високий відсоток респондентів (20,8%), які вказали на бажання отримати благословення або допомогу як головну причину паломництва, свідчить про практичний підхід до релігійних обрядів, характерний для сучасного суспільства, орієнтованого на користь і результат, прагматизм в цілому, коли релігійні практики сприймаються як засіб вирішення конкретних життєвих проблем або досягнення певних цілей. Відсоток 27,1% для відповіді «Потреба у внутрішньому спокої та самопізнанні» свідчить про зростання значущості психологічного аспекту релігійності, особливо у воєнний час. Окрім цього, це пов'язано із впливом східних духовних практик та психотерапевтичних підходів на сучасну релігію, а також з тенденцією до терапевтизації релігії, коли релігійні практики переосмислюються у термінах психологічного зростання та самореалізації. Високий показник інтересу до історії та культури (18,8%) як мотивів паломництва свідчить про інтеграцію духовних практик з культурно-пізнавальним туризмом. Таким чином, серед основних мотивів паломництва, на думку респондентів, є духовні потреби та пошук віри, бажання отримати благословення або допомогу, а також досягнути внутрішнього спокою.

Головними об'єктами для паломницьких маршрутів, як стверджують В. Тарасова та І. Ковалевська, стають насамперед численні монастирі, що протягом тривалого часу залишалися своєрідними осередками духовності на території України. Практично у кожній країні релігійні об'єкти являють собою найбільш гарні архітектурні споруди і музеї, особливо за межами столиць і великих міст [5, с. 216]. «Які релігійні місця в Україні, на Вашу думку, могли б стати популярними об'єктами паломництва?» – наступне питання, яке було представлено для здобувачів освіти, які дали такі відповіді: «Києво-Печерська лавра» – 41,5% (19 осіб), «Свято-Успенська Почаївська лавра» – 41,5% (19 осіб), «Марійський духовний центр Зарваниця» – 16,8% (9 осіб).

Домінування православних монастирів (Києво-Печерська та Почаївська лаври) як потенційно привабливих об'єктів паломництва (41,5% відповідно) відображає історично сформовану релігійну ландшафтну структуру України з перевагою православної традиції. Варто також враховувати інші фактори: по-перше, ці релігійні об'єкти мають найбільшу історичну спадщину та культурну значущість, що робить їх впізнаваними не лише для віруючих, але й для широкого загалу. Цю тезу підтверджує дослідник релігійного туризму А. Нагірняк, який зазначає: «Велику цікавість для паломників та релігійного туризму викликають такі пам'ятки сакральної архітектури, як Києво-Печерська та Почаївська лаври» [1, с. 3]. По-друге, ці релігійні комплекси характеризуються високим ступенем розвитку туристичної інфраструктури та доступністю для відвідувачів, що сприяє їх популярності як серед релігійних паломників, так і серед звичайних туристів. Вони мають розвинену інфраструктуру, екскурсійно-готельне обслуговування, транспортну доступність тощо. По-третє, ці об'єкти мали і мають інтенсивну медійну присутність, згадуються

у ЗМІ, літературі, культурно-просвітницьких програмах, що підвищує їх пізнаваність з-поміж інших релігійних центрів.

У зв'язку з цим, на думку Ю. Данільєвої, надзвичайної актуальності набуває популяризація національної історико-культурної спадщини шляхом включення її об'єктів в інфраструктуру вітчизняного та іноземного туризму [2, с. 75]. «Марійський духовний центр Зарваниця обрали 16,8% опитаних. Це свідчить про формування більш інклюзивного та різноманітного підходу до сакральної географії України, коли значущість релігійного об'єкта визначається не стільки його конфесійною приналежністю, скільки його культурно-історичною цінністю та духовним потенціалом.

Відповіді на питання «Як Ви оцінюєте рівень релігійної туристичної інфраструктури в Україні?» показали наступні результати: «Достатній» – 50% (14 осіб); «Посередній» – 25% (7 осіб); «Високий» – 25% (7 осіб), «Низький» – 0%. Перевага оцінки «Достатній» (50%) та повна відсутність оцінки «Низький» інтерпретується як відображення складних процесів модернізації туристичної релігійної інфраструктури в Україні протягом останніх десятиліть. У той же час, значний відсоток оцінки «Посередній» (25%) вказує на усвідомлення респондентами існуючих проблем та невідповідності релігійної туристичної інфраструктури міжнародним стандартам. Відносно високий відсоток оцінки «Високий» (25%) може відображати зміщення точки відліку у сприйнятті респондентів: у порівнянні з низьким рівнем розвитку релігійної туристичної інфраструктури у попередні десятиліття, сучасний стан сприймається як значний прогрес. Крім того, це може бути пов'язано з тим, що для багатьох віруючих інфраструктурні питання є вторинними по відношенню до духовного змісту паломництва, і тому вони схильні оцінювати наявну інфраструктуру більш позитивно.

Відповіді на питання «Чи вважаєте Ви, що релігійний туризм сприяє міжконфесійному діалогу?» розподілились наступним чином: «Частково» – 60,7% (17 осіб), «Так» – 17,9% (5 осіб), «Важко відповісти» – 21,4% (6 осіб), «Ні» – 0%. Значна перевага відповіді «Частково» (60,7%) відображає різностороннє розуміння респондентами складної динаміки взаємовідносин між релігійним туризмом та міжконфесійним діалогом. Така позиція обумовлена усвідомленням подвійного характеру впливу релігійного туризму на міжконфесійні відносини. З одного боку, він може як сприяти діалогу та взаєморозумінню, а з іншого – посилювати конфесійну ідентичність та зростання непорозуміння. Відносно низький відсоток відповіді «Так» (17,9%) може свідчити про певний скептицизм щодо реального впливу релігійного туризму на міжконфесійний діалог в умовах існуючих конфесійних розділень та конфліктів. Це пов'язано з історичним досвідом міжконфесійних відносин в Україні, який характеризується періодами напруженості та конкуренції між різними релігійними групами. Варто зауважити, що жоден з респондентів не обрав варіант «Ні», що вказує на відсутність категоричного заперечення позитивного потенціалу релігійного туризму для міжконфесійного діалогу, базове визнання цінності міжрелігійного та міжкультурного обміну, навіть якщо його реалізація на практиці стикається з певними перешкодами. Значний відсоток відповіді «Важко відповісти» (21,4%) стосується комплексного характеру питання та відсутності безпосереднього досвіду спостереження за впливом релігійного туризму на міжконфесійний діалог

або є показником дистанційованості частини респондентів від релігійної сфери, низький рівень їх поінформованості про реальні практики міжконфесійної взаємодії.

Наступне питання мало практичний характер «Чи підтримали б Ви ідею організації студентських поїздок до визначних паломницьких (релігійних) місць України?». Здобувачі освіти обрали наступні відповіді: «Залежить від організації та вартості туру» – 50% (14 осіб); «Так» – 32,1% (9 осіб), «Важко відповісти» – 14,3% (4 особи), «Ні» – 3,6% (1 особа). Перевага відповіді «Залежить від організації та вартості туру» (50%) відображає фінансовий підхід до оцінки перспектив релігійного туризму з освітньо-просвітницькою та культурно-історичною метою, коли принципова підтримка ідеї супроводжується урахуванням фінансових аспектів її реалізації. Значний відсоток безумовної підтримки (32,1%) свідчить про наявність стійкого інтересу до релігійного туризму як форми культурно-просвітницької діяльності, що пов'язана з ознайомленням із релігійною та культурною спадщиною країни для формування всебічно розвиненої особистості. Відповідь «Важко відповісти» (14,3%) стосується амбівалентного ставлення до поєднання освітньої та релігійної сфер в сучасному суспільстві. Відсоток негативного ставлення складає 3,6%, що є свідченням того, що освітні ресурси повинні спрямовуватися на інші, більш пріоритетні, з точки зору респондентів, напрямки, а не на організацію релігійних подорожей до визначних паломницьких місць України.

Аналіз відповідей на питання про розвиток релігійного туризму в Україні показує різноманітні погляди респондентів, думки яких допомагають краще зрозуміти як сучасний стан цієї сфери, так і можливі шляхи її покращення в майбутньому. Основні напрямки розвитку релігійного туризму в Україні, на думку респондентів, були пов'язані із наступним: насамперед, це інфраструктурний розвиток як основа успіху, адже більшість респондентів вважає, що для розвитку релігійного туризму необхідно передусім покращити релігійну туристичну інфраструктуру. Це стосується не лише транспортного сполучення, але загалом умов розміщення, харчування туристів: «Покращення туристичної інфраструктури (дороги готелі, інформаційні центри)»; «Створити туристичну інфраструктуру: готелі, хостели, кафе поблизу святинь, з урахуванням екологічних стандартів»; «Забезпечити зручний доступ до релігійних центрів, особливо в віддалених регіонах» [3]. Це свідчить про те, що нинішня релігійна туристична інфраструктура не відповідає потребам туристів.

Опитані респонденти великого значення надають рекламі та популяризації українських релігійних об'єктів. Вони пропонують використовувати сучасні технології для залучення більшої кількості туристів: «Створювати інфраструктуру та рекламу місць паломництва», «Використовувати цифрові інструменти: віртуальні тури, мобільні додатки з аудіогідами, соціальні мережі»; «Розробити інтерактивні мапи з AR-елементами, що розповідають про історію святинь» [3]. Це показує розуміння того, що сучасні туристи цінують не лише фізичний доступ до об'єктів, але й цікаву подачу інформації про них.

Питання збереження історичних релігійних об'єктів також часто згадується у відповідях. Респонденти усвідомлюють важливість державної підтримки у цій сфері: «Державна підтримка», «Реставрація та збереження історичних храмів, монастирів та інших релігійних споруд»; «Включення релігійних об'єктів в програми реставрації та захисту культурної спадщини», «Запровадження податкових пільг для бізнесу, що

інвестує в туристичну інфраструктуру» [3]. Це свідчить про розуміння необхідності економічної підтримки для розвитку релігійної туристичної галузі в Україні. Також важливим аспектом, на думку респондентів, є підготовка кваліфікованих фахівців у сфері релігійного туризму: «Впровадити програми підготовки гідів з глибокими знаннями релігійної історії та етики», «Розробляти туристичні маршрути, цікаво подати матеріал про пам'ятку»; «Розробляти цікаві плани та екскурсії» [3]. Отже, розвиток релігійного туризму залежить не лише від наявності релігійно-історичних пам'яток, але й від того, наскільки цікаво вони представлені відвідувачам.

Останнє питання стосувалося оцінки поточного стану релігійного туризму в Україні в умовах воєнного часу. Багато респондентів вказує на нерозкритий потенціал цієї галузі. Україна має багату релігійну спадщину, але вона недостатньо використовується для розвитку туризму: «Розвиток релігійного туризму в Україні має величезний потенціал, адже країна володіє багатою духовною та історичною спадщиною» [3]. Важливим фактором, який впливає на розвиток туризму, є війна. Деякі респонденти прямо вказують на це: «З врахуванням нинішньої ситуації, то відповісти дуже важко», «Наразі розвиток малоімовірний через війну» [3]. Це свідчить про реалістичне розуміння сучасних викликів. Цікаво, що не всі респонденти критично оцінюють поточний стан. Дехто вважає його цілком задовільним: «І так все добре», «Все і так на задовільному рівні» [3]. Така різниця в оцінках вказує на різний досвід взаємодії з об'єктами релігійного туризму або різні очікування щодо рівня розвитку цієї галузі.

Таким чином, проведене дослідження стану релігійного туризму в контексті сучасних соціокультурних викликів в Україні виявило його трансформацію від суто сакрального явища до багатовимірного феномену, що поєднує духовно-релігійні, культурно-пізнавальні та психологічні аспекти. Аналіз результатів опитування, проведеного серед здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка третього року навчання, показав, що хоча традиційне розуміння релігійного туризму як паломництва до святих місць залишається домінуючим, значна частина респондентів сприймає його як спосіб самопізнання та знайомства з культурною спадщиною. Мотивація учасників релігійного туризму також відображає цю комплексність, поєднуючи духовні потреби з культурно-пізнавальними інтересами. Інфраструктурне забезпечення релігійного туризму здобувачі освіти оцінили переважно як достатнє, хоча воно потребує подальшого вдосконалення. Потенціал релігійного туризму як інструменту міжконфесійного діалогу сприймається респондентами обережно-оптимістично, а просвітницько-освітні перспективи галузі оцінюються крізь призму фінансових можливостей. Загалом, дослідження підтверджує тенденцію до інтеграції різних аспектів у сфері релігійного туризму, що відображає загальні процеси трансформації релігійних практик в контексті сучасних соціокультурних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благун І., Румянцева І. Тренди туристичних потоків в умовах пандемії. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 6. Том 1. С. 115–123.
2. Данільєва Ю. Паломницький туризм в Україні: витоки, різновиди, перспективи. СНУ ім. В.Дала. *Історичні записки*. 2012. Вип. 36. С. 73–80.

3. Опитувальник. URL : <https://forms.gle/C4AW6hAkMQhxFsscA> (дата звернення: 30.02.2025).

4. Нагірняк А. Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип.44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1880/1810> (дата звернення: 05.04.2025).

5. Тарасова В., Ковалевська І. Оцінка регіонального розвитку релігійного туризму в Україні. *Science and Practices. Problems and Innovations*. 2022. Випуск 15. С. 216–219.

УДК: 159.9.018.2:615.851.84

к. пед. н., доцент **Тетяна Новак**

ДЕКАПСУЛЯЦІЯ ЕМОЦІЙ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ ЯК ШЛЯХ НОРМАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ

Стаття присвячена поглибленому дослідженню концепції емоційної капсуляції та потенціалу арттерапії як ефективного інструменту для її декапсуляції та нормалізації психоемоційного стану особистості. Розглянуто теоретичні засади емоційної регуляції, механізми пригнічення емоцій та їхній вплив на психічне та фізичне здоров'я. Проаналізовано ключові механізми дії арттерапії, такі як невербальне вираження, проекція, символізація та катарсис, що сприяють усвідомленню та вивільненню пригнічених емоцій. Наведено огляд основних арттерапевтичних технік, що використовуються для роботи з емоційною капсуляцією, а також узагальнено емпіричні дані, які підтверджують ефективність арттерапії у зниженні рівнів тривожності, депресії, стресу та покращенні загального психоемоційного благополуччя.

Ключові слова: емоційна капсуляція, декапсуляція емоцій, арттерапія, психоемоційний стан, нормалізація, психологічне благополуччя, емоційна регуляція, творчість, самовираження.

The article is devoted to an in-depth study of the concept of emotional encapsulation and the potential of art therapy as an effective tool for its decapsulation and normalization of the psycho-emotional state of the individual. The theoretical foundations of emotional regulation, mechanisms of emotional suppression and their impact on mental and physical health are considered. The key mechanisms of action of art therapy, such as non-verbal expression, projection, symbolization and catharsis, which contribute to the awareness and release of suppressed emotions, are analyzed. An overview of the main art therapy techniques used to work with emotional encapsulation is provided, and empirical data is also summarized, confirming the effectiveness of art therapy in reducing levels of anxiety, depression, stress and improving overall psycho-emotional well-being.

Keywords. *emotional encapsulation, decapsulation of emotions, art therapy, psychoemotional state, normalization, psychological well-being, emotional regulation, creativity, self-expression.*

Сучасний світ характеризується високим рівнем стресу, динамічністю соціальних взаємодій та постійним потоком інформації, що часто призводить до перевантаження психіки та потреби у використанні захисних механізмів. Одним із таких механізмів є емоційна капсуляція – несвідоме або свідоме пригнічення, уникнення чи ізоляція сильних, неприємних або травматичних емоційних переживань. Емоційна капсуляція може тимчасово забезпечити відчуття контролю або захисту від болю, у довгостроковій перспективі вона веде до кумуляції невиражених емоцій, що, своєю чергою, значно впливає на психоемоційний стан особистості. Це проявляється у підвищеному рівні тривожності, розвитку депресивних станів, психосоматичних розладів, труднощах у міжособистісних стосунках, зниженні адаптивних можливостей та загальному погіршенні якості життя.

Визнання цієї проблеми актуалізує пошук ефективних психотерапевтичних підходів, здатних сприяти безпечному та конструктивному вивільненню, усвідомленню та опрацюванню пригнічених емоцій. Серед різноманітних напрямів психологічної допомоги особливе місце посідає арттерапія, яка завдяки своїм унікальним можливостям невербального вираження та символічного опрацювання переживань, виявляється високоефективною у роботі з емоційною капсуляцією. Вона пропонує безпечний простір для вивільнення внутрішнього світу, що є критично важливим для відновлення психоемоційної рівноваги.

Метою даної статті є всебічне дослідження концепції емоційної капсуляції, аналіз її впливу на психоемоційний стан особистості та обґрунтування ефективності арттерапії як провідного шляху для декапсуляції емоцій та нормалізації психоемоційного стану.

Дослідженням емоційної регуляції та пригнічення емоцій займалися такі видатні вчені, як Дж. Гросс (J. Gross), який розробив модель емоційної регуляції, що включає стратегії придушення та переоцінки [10]. А. Демченко присвятив свої праці вивченню впливу експресивного письма на фізичне та психічне здоров'я, підтверджуючи, що вербалізація та вираження емоцій є ключовими для їхнього опрацювання [6]. Р. Лен та Г. Шварц (R. Lane & G. Schwartz) розробили концепцію рівнів емоційної обізнаності, яка пояснює, як обмежена здатність усвідомлювати та диференціювати емоції може призводити до психологічних проблем [12].

У галузі арттерапії значний внесок зробили Дж. Рубін (J. Rubin), яка розглядає арттерапію як динамічний процес взаємодії між клієнтом, терапевтом та художньою роботою [14], М. Науберг (M. Naumburg), яка вважається однією з засновниць арттерапії та наголошувала на важливості символічного вираження несвідомого [13]. Сучасні дослідження, зосереджені на застосуванні арттерапії в різних клінічних контекстах, включаючи роботу з травмою та стресом. Їхні роботи підкреслюють здатність арттерапії долати вербальні бар'єри та забезпечувати доступ до глибинних емоційних станів.

Незважаючи на значний прогрес у вивченні арттерапії та її впливу на емоційний стан, залишаються невирішені питання, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, недостатньо глибоко вивчені специфічні нейробіологічні

механізми, які лежать в основі декапсуляції емоцій засобами арттерапії. Потребує деталізації питання диференційованого застосування арттерапевтичних технік залежно від типу емоційної капсуляції (наприклад, хронічне пригнічення, дисоціація, інтелектуалізація). Також актуальним є розробка стандартизованих протоколів та інструментів оцінки ефективності арттерапії саме у контексті декапсуляції емоцій, що дозволить краще виміряти та порівняти результати.

Емоційна капсуляція – це складний психологічний феномен, який полягає у формуванні своєрідної «оболонки» або «контейнера» навколо інтенсивних, часто неприйнятних або болісних емоцій. Ці емоції не усвідомлюються повною мірою, не вербалізуються і не знаходять здорового виходу. Вони ніби «запечатуються» всередині психіки, створюючи внутрішню напругу та дисбаланс. Механізми, що призводять до капсуляції, можуть бути різними: від дитячих травм, де емоції були занадто інтенсивними для переробки, до соціальних установок, які забороняють вираження певних почуттів (наприклад, «хлопчики не плачуть», «дівчатка не зляться»).

Наслідки емоційної капсуляції є багатограними та охоплюють усі сфери життєдіяльності особистості:

1. Психічне здоров'я. Хронічне пригнічення емоцій є фактором ризику розвитку депресивних розладів, тривожних станів (генералізована тривога, панічні атаки), obsesивно-компульсивних розладів, а також підвищеної дратівливості та емоційної лабільності.

2. Психосоматичні прояви. Невиражені емоції можуть знаходити вихід через тіло, проявляючись у вигляді психосоматичних захворювань: головні болі напруги, синдром подразненого кишківника, артеріальна гіпертензія, шкірні висипи та інші. Тіло стає «сховищем» для пригнічених емоцій.

3. Міжособистісні стосунки. Нездатність адекватно виражати свої почуття або розуміти емоції інших призводить до труднощів у побудові довірливих стосунків, непорозумінь, конфліктів та відчуття самотності. Людина з капсульованими емоціями може здаватися відстороненою, холодною або непередбачуваною.

4. Когнітивні спотворення. Емоційна капсуляція може впливати на когнітивні процеси, призводячи до ригідності мислення, чорно-білого сприйняття світу, труднощів у прийнятті рішень та зниження креативності.

Арттерапія є інтегративним напрямом, що поєднує психологічні знання з мистецтвом як засобом вираження та трансформації. Її терапевтичний потенціал у контексті декапсуляції емоцій базується на кількох ключових механізмах:

1. Невербальне вираження. Художня творчість надає унікальну можливість виразити ті емоції, які не можуть бути сформульовані словами. Це особливо важливо для людей, які мають труднощі з вербалізацією почуттів через травму, вікові особливості або емоційну блокування. Колір, форма, лінія, текстура стають символами, що дозволяють «виговоритися» без слів.

2. Проекцію У процесі створення художньої роботи людина несвідомо переносить на неї свої внутрішні стани, переживання, конфлікти. Малюнок, скульптура чи колаж стають своєрідним «дзеркалом» внутрішнього світу, що дозволяє клієнту поглянути на свої емоції ззовні, усвідомити їхню наявність та зміст.

3. Символізація. Арттерапія сприяє перетворенню абстрактних та часто незрозумілих емоційних переживань у конкретні символічні образи. Робота з

символами дозволяє опрацювати складні теми на безпечній відстані, а також інтегрувати розрізнені фрагменти досвіду в цілісну картину.

4. Катарсис. Творчий процес може мати потужний очисний ефект. Інтенсивне залучення у творчість, особливо при використанні динамічних технік (наприклад, експресивне малювання), може призвести до емоційного розрядження, вивільнення накопиченої напруги та відчуття полегшення.

5. Дистанціювання. Створення художньої роботи дозволяє дистанціюватися від болісних переживань. Емоції «розміщуються» у творі мистецтва, що дає можливість клієнту аналізувати їх без безпосереднього занурення у травматичні спогади чи інтенсивні почуття.

6. Розвиток самоусвідомлення та саморегуляції. Процес творчості та подальша рефлексія над роботою сприяють глибшому розумінню власних емоцій, їхніх джерел та способів реагування. Це розвиває емоційний інтелект та здатність до ефективної саморегуляції.

Основні арттерапевтичні техніки для декапсуляції емоцій. Вибір конкретних технік залежить від індивідуальних потреб клієнта, його віку, характеру емоційної капсуляції та терапевтичних цілей.

Експресивне малювання. Вільне малювання без обмежень, використання яскравих кольорів, різних матеріалів (фарби, пастель, вугілля) для спонтанного вираження емоцій. Наприклад, малювання гніву, тривоги, смутку, радості у вигляді абстрактних форм або символів.

Створення «маски емоцій». Виготовлення маски, яка відображає пригнічені емоції або той образ, який людина демонструє світові, приховуючи справжні почуття. Це може бути робота з папером, глиною або гіпсом.

Ліплення з глини/пластиліну. Робота з пластичними матеріалами, що дозволяє виражати агресію, фрустрацію через м'язову активність, а також створювати символи, що відображають внутрішні переживання. Глина особливо ефективна для роботи з тілесною пам'яттю та заблокованими відчуттями.

Колаж «Мій внутрішній світ» або «Невиражені емоції». Створення колажу з вирізок журналів, фотографій, тканини, природних матеріалів для візуалізації складних внутрішніх станів. Ця техніка дозволяє інтегрувати розрізнені фрагменти досвіду та створити цілісну картину переживань.

Пісочна терапія. Створення мініатюрних світів у пісочниці за допомогою піску та колекції фігурок. Це дозволяє проектувати внутрішні конфлікти, емоції, сценарії життя та знаходити шляхи їхнього вирішення у безпечному, символічному просторі.

Фототерапія. Використання фотографій (власних, сімейних, знайдених) для дослідження емоційних станів, спогадів та динаміки стосунків. Це може бути спосіб «розморозити» капсульовані емоції, пов'язані з минулим.

Тілесно-орієнтована арттерапія. Інтеграція рухових практик, дихальних вправ з творчістю (наприклад, малювання відчуттів у тілі, скульптурне зображення напруги) для вивільнення емоційної напруги, що накопичилася в тілі.

Практичні аспекти застосування арттерапії. Ефективність декапсуляції емоцій засобами арттерапії значною мірою залежить від професіоналізму арттерапевта та дотримання певних принципів:

1. Створення безпечного та підтримуючого простору. Це основна умова для вільного та безпечного вираження емоцій. Відсутність критики, оцінювання, атмосфера безумовного прийняття є запорукою успіху.

2. Заохочення вільного самовираження. Клієнт має повну свободу у виборі матеріалів, кольорів, тем. Немає “правильного” або “неправильного” способу вираження.

3. Фасилітація, а не інтерпретація. Роль терапевта полягає не в нав'язуванні власних інтерпретацій, а в допомозі клієнту самостійно усвідомити зміст створеного. Терапевт ставить відкриті питання: “Що ти відчував, коли це малював?”, “Що для тебе означає цей колір/образ?”, “З чим це пов'язано у твоєму житті?”.

4. Повага до темпу клієнта. Процес декапсуляції може бути інтенсивним і вимагає часу. Терапевт рухається у темпі клієнта, не форсуючи події.

5. Інтеграція та вербалізація. Після створення роботи важливо допомогти клієнту вербалізувати (якщо можливо) свої почуття, думки та усвідомлення. Це сприяє інтеграції емоційного досвіду.

Емпіричні докази ефективності. Численні дослідження підтверджують ефективність арттерапії у нормалізації психоемоційного стану та декапсуляції емоцій:

- Дослідження з участю ветеранів з ПТСР показали, що арттерапія сприяє зниженню симптомів травматичного стресу, зменшенню кошмарів та флешбеків, покращенню емоційної регуляції [7]. Можливість невербального вираження травматичного досвіду виявляється менш ретравматизуючою, ніж пряма вербалізація.

- Мета-аналізи досліджень демонструють значне зниження рівня тривожності та депресії у різних клінічних та неклінічних популяціях після курсу арттерапії. Це пояснюється тим, що арттерапія надає безпечний простір для вивільнення пригнічених почуттів, сприяє усвідомленню емоційних реакцій та розвитку нових копінг-стратегій.

- Дослідження у сфері психосоматики виявили, що арттерапія допомагає зменшити фізичні симптоми, пов'язані з емоційним стресом, такі як хронічний біль, головні болі, проблеми зі сном. Через творчість клієнти можуть виразити тілесні відчуття, що є наслідком капсульованих емоцій.

- У роботі з дітьми та підлітками, які мають труднощі з вербалізацією емоцій, арттерапія виявляється особливо ефективною у зниженні агресії, підвищенні самооцінки та покращенні соціальної адаптації. Вони можуть виражати свої почуття через малюнок або ліплення, що допомагає дорослим краще зрозуміти їхній внутрішній світ.

Проведене дослідження підтверджує, що емоційна капсуляція є значною психологічною проблемою, що призводить до дезадаптації та погіршення психоемоційного стану особистості. Пригнічені емоції не зникають, а накопичуються, викликаючи внутрішню напругу, що може проявлятися у тривозі, депресії, психосоматичних розладах та проблемах у міжособистісних стосунках.

Арттерапія, завдяки своїм унікальним механізмам дії – невербальному вираженню, проєкції, символізації, катарсису, дистанціюванню та розвитку самоусвідомлення – є високоефективним шляхом для декапсуляції емоцій. Вона надає безпечний та доступний спосіб для вивільнення, усвідомлення та

конструктивного опрацювання пригнічених емоцій, що є ключовим для нормалізації психоемоційного стану. Емпіричні дані переконливо свідчать про позитивний вплив арттерапії на зниження рівня тривожності, депресії, стресу та покращення загального психологічного благополуччя.

Незважаючи на доведену ефективність, галузь декапсуляції емоцій засобами арттерапії потребує подальших, більш глибоких досліджень. Перспективи подальших досліджень включають:

1. Нейрофізіологічні дослідження. Вивчення впливу арттерапії на мозкову активність та біохімічні процеси, пов'язані з емоційною регуляцією та стресом (наприклад, через функціональну МРТ або рівні кортизолу).

2. Розробка диференційованих протоколів. Створення специфічних арттерапевтичних програм для роботи з різними типами емоційної капсуляції (наприклад, для алекситимії, посттравматичної дисоціації) та для різних вікових груп.

3. Лонгітюдні дослідження. Довгострокові дослідження для оцінки стійкості ефектів арттерапії щодо декапсуляції емоцій та запобігання рецидивам.

4. Порівняльні дослідження. Порівняння ефективності арттерапії з іншими психотерапевтичними методами у роботі з емоційною капсуляцією.

5. Розширення застосування. Дослідження можливостей інтеграції арттерапії в мультидисциплінарні команди та освітні заклади для профілактики емоційної капсуляції у дітей та підлітків.

Ці напрямки досліджень сприятимуть поглибленню розуміння механізмів дії арттерапії та розширенню її практичного застосування для поліпшення психоемоційного благополуччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арттерапія в дії: практичний посібник. (2018). Київ: Редакція загальнопедагогічних газет. (Може включати розділи або узагальнення з різних авторів, що відображають українську практику).

2. Богдановська Н. М. *Арт-терапія в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами*. навчально-методичний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014.

3. Бондар В. І. *Арт-терапія як засіб психологічної корекції особистості*. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки, 2013. 2013. С. 22–26.

4. Вознесенська О. Л. *Арт-терапія як метод психологічної допомоги*. Київ: Академвидав. 2015.

5. Гринь Л. В. *Використання арт-терапії для подолання стресових станів*. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна, 2017. С. 23–28.

6. Демченко А. В. *Арт-терапевтичні техніки у роботі з емоційним вигоранням*. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки, 2019. С. 51–54.

7. Дороніна Т. О. *Психологічна допомога дітям з травматичним досвідом засобами арт-терапії*. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка, 2016. С. 101–105.

8. Ігнатенко Н. В. *Арт-терапія у системі психологічної допомоги особистості*. Психологія і суспільство, (3), 2012. С. 118–121.
9. Канівець Т. М. *Розвиток емоційного інтелекту засобами арт-терапії*. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: Психологічні науки, (3), 2015. С. 143–149.
10. Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), P. 271–299.
11. Gross, J. J., & Levenson, R. W. (1993). Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(6), P. 970–986.
12. Lane, R. D., & Schwartz, G. E. (1998). Levels of emotional awareness: A cognitive-developmental theory and its implications for psychopathology, research, and therapy. *American Psychologist*, 42(2), P. 133–143.
13. Naumburg, M. (1966). *Dynamically oriented art therapy: Its principles and practices*. Grune & Stratton.
14. Rubin, J. A. (2010). *Artful therapy*. John Wiley & Sons.

УДК 37.013.42; 371:343:85

д. пед. н., професор
Іванна Парфанович

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНТЕНТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ У НАУКОВУ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА

Забезпечення роботи в межах розробки й реалізації соціальних програм – одна з основних форм функціонування та узгодження сумісної діяльності закладів, установ, організацій. Виділено загальнодержавний, регіональний, обласний, місцевий рівні дії соціальних програм. Проаналізовано форми роботи згідно змісту програм, що діяли в декількох областях країни. Диференційовано форми роботи з імплементації їх змісту в практичну діяльність як науково-методичну, практичну, соціально-організаційну.

Ключові слова: *соціальні програми; наукова діяльність викладача; науково-педагогічна діяльність викладача; імплементація соціальних програм у практичну діяльність.*

Ensuring work within the framework of the development and implementation of social programs is one of the main forms of functioning and coordination of joint activities of institutions, organizations. The national, regional, regional, and local levels of action of social programs are highlighted. The forms of work according to the content of the programs that operated in several regions of the country were analyzed. The forms of work were differentiated according to the implementation of their content in practical activities as scientific and methodological, practical, social and organizational.

Key words: *social programs; scientific activity of the teacher; scientific and pedagogical activity of the teacher; implementation of social programs in practical activities.*

Постановка та актуальність проблеми. Програми, соціальні програми зокрема, створюються для захисту населення країни та окремих його груп від різних економічних ризиків і можливого погіршення рівня та умов життя. Вони відповідні ступеню активного втручання держави у життя громадян і слугують методом досягнення певного результату. Звичайно, якість життя відображається рівнем суспільного розвитку. І, передусім, – політикою держави. Ініціювання та розроблення ефективних, відповідних сучасності проектів і програм покликане сприяти входженню України до європейського простору.

Зв'язок політики і соціального програмування можна простежити за алгоритмом: розробка і забезпечення дієвості законодавчої та нормативно-правової бази – створення та діяльність закладів, установ, організацій – розробка і впровадження програм діяльності – організація діяльності та підвищення кваліфікації суб'єктів роботи. Очевидно, що розробка і впровадження соціальних програм – одна з необхідних ланок функціонування соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідними є ключові поняття за темою дослідження: *політика* – одна зі сфер людської діяльності, спрямована на реалізацією цілей та інтересів задля регулювання різнорівневих взаємин між суспільними групами, державами й народами; *програма* – заздалегідь затверджена (визначена) дія; *соціальна програма* – комплекс узгоджених заходів, що спрямовані на вирішення соціальних проблем [1; 8].

Соціальні програми поділено: за спрямованістю (програми попередження негативних соціальних наслідків; програми подолання негативних соціальних явищ та процесів; програми розвитку соціальної сфери); за територіальним масштабом (глобальні; національні; регіональні; територіальні; за терміном дії (короткострокові (1-2 роки); середньострокові (3-5 років); довгострокові (8-10 років); постійно діючі); за проблемою, яка потребує розв'язання (програми соціального страхування; програми надання допомоги; програми розвитку певних пріоритетів); за галузевою спрямованістю (наукові; освітні; оздоровчі; культурні; соціально забезпечувальні програми); за рівнем комплексності (одноелементні; комплексні); за рівнем фінансування (державні; місцеві); за учасниками (власні програми компаній; програми партнерства з місцевими і регіональними органами державного управління; програми партнерства з некомерційними організаціями; програми співпраці з громадськими організаціями та професійними об'єднаннями; програми інформаційного співробітництва із засобами масової інформації) [7, с. 3–4].

«Синергетичним чинником соціального програмування є соціальний контроль, що в ракурсі досліджуваної проблеми формує систему процесів, механізмів, які забезпечують підтримку соціально прийнятних зразків поведінки індивідів, груп, спільнот – з одного боку; з іншого, це система методів та стратегій, за допомогою яких суспільство спрямовує розвиток та поведінку індивідів зокрема» [5, с. 157].

Тобто, теоретично обгрунтовано важливість і специфіку соціальних програм як суспільного феномену.

Формулювання мети та завдань статті. Метою є визначити форми впровадження соціальних програм у такі сфери діяльності викладача, як наукова і наукова-педагогічна. Акценти розгляду визначеного питання такі: встановлення актуальності програм у роботі; рівні та структура програм соціальної сфери; особливості впровадження соціальних програм у практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місце дії соціальних програм в ієрархії законодавчого та нормативно-правового забезпечення в суспільстві представлено на Рис 1.

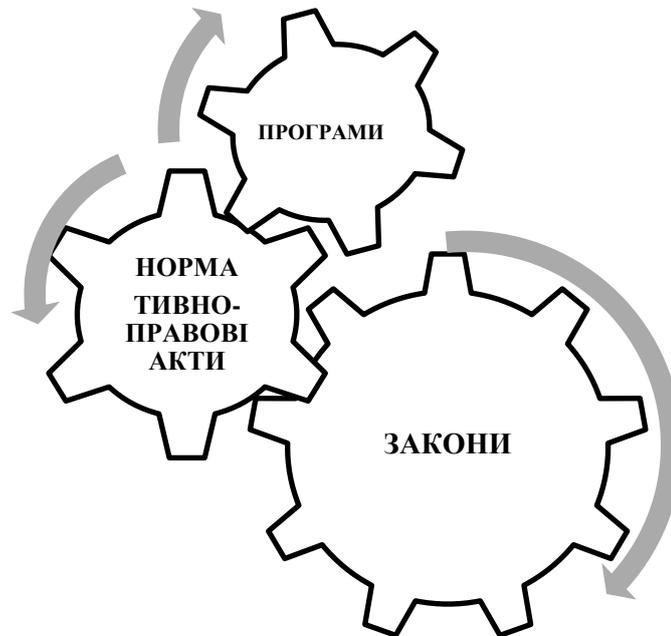

Рис. 1. Місце дії соціальних програм в ієрархії законодавчого та нормативно-правового забезпечення діяльності

Забезпечення роботи в межах розробки й реалізації соціальних програм – одна з основних форм функціонування та узгодження сумісної діяльності закладів, установ, організацій. Є результатом, а також підсумком спільної розробки соціальними структурами узгоджених заходів як системи поточних та довгострокових дій відповідно до політичних тенденцій у суспільстві. Покращення сумісної діяльності можливе за умов: узгодження основних засад співпраці; визначення кола спільних завдань, програми, заходів діяльності; використання всіх можливих ресурсів; періодичного перегляду й аналізу зробленого, внесення вчасних, доцільних коректив [4, с. 117]. У формуванні та реалізації програм можуть брати участь різні суб'єкти, серед яких – органи державної влади та місцевого самоврядування, недержавні організації, що функціонують у соціальній сфері. Також суб'єктами цього процесу є законодавчі, виконавчі, суддівські органи влади, які визначають цілі, завдання, пріоритети, нормативно-правову базу соціальної політики та здійснюють безпосередньо практичну роботу з її реалізації [2; 3].

Взаємодія соціальних структур посилює сумарний профілактичний ефект. Визначено місце і значення програм у взаємодії закладів, установ, організацій (Рис. 2), коли спостерігається перехід від діяльності до взаємодії соціальних структур.

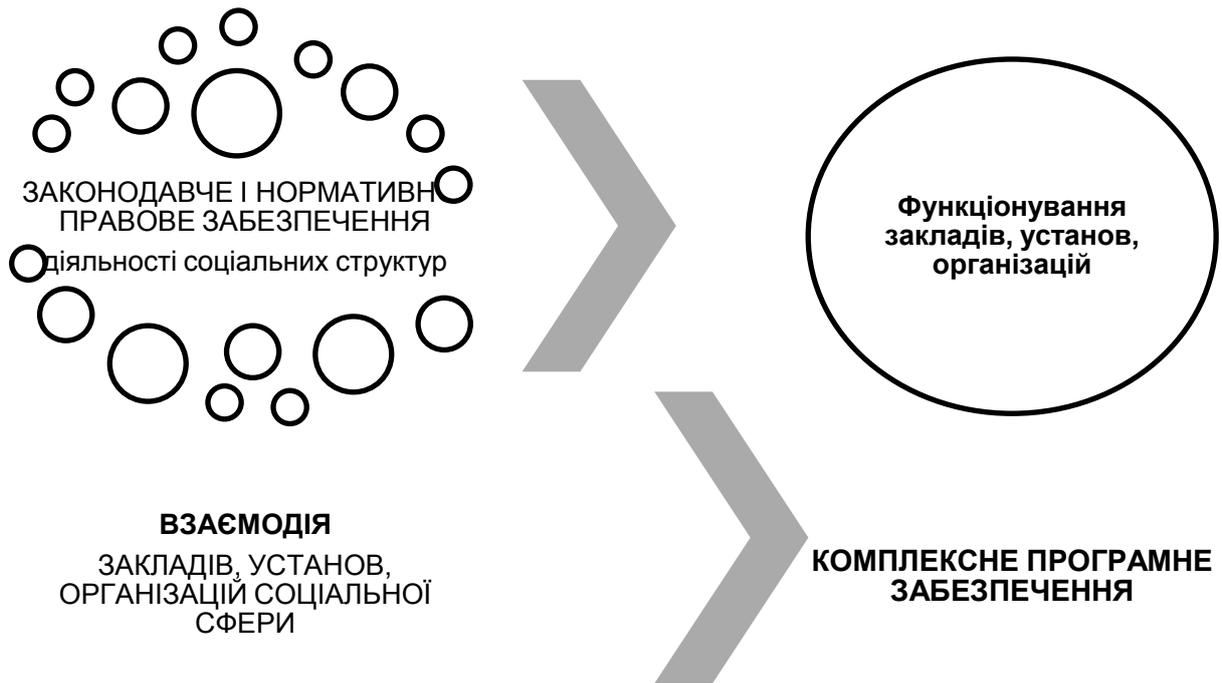

Рис. 2. Місце і значення комплексного програмування діяльності у взаємодії закладів, установ, організацій

Доцільно виділити *висхідний* (ініційовані на рівні закладів, установ, організацій) і *нисхідний* (директивний спосіб поширення урядовими структурами) характер розробки і впровадження програм.

Виділено загальнодержавний, регіональний, обласний, місцевий рівні дії соціальних програм:

- *загальнодержавний рівень* (наприклад, «Програма підтримки сім'ї 2021 – 2025 роки»; «Програма соціальної підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей на 2021 – 2025 роки»; «Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021 – 2025 роки»; «Комплексна програма Піклування на 2022–2026 роки»);

- *обласний рівень* (наприклад, «Програма сприяння розвитку волонтерства на території Хмельницької міської територіальної громади на 2023 – 2027 роки»; «Обласна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на 2025 – 2027 роки»; «Обласна програма утримання та розвитку Тернопільського обласного комунального дитячого будинку для дітей шкільного віку на 2023 – 2025 роки»; «Обласна програма запобігання соціальному сирітству та забезпечення права кожної дитини на зростання в сімейному оточенні на 2025 – 2027 роки») [6];

- *місцевий рівень діяльності закладів, установ, організацій* (наприклад, «Програма зайнятості населення Хмельницької міської територіальної громади на 2021 – 2023 роки»; соціальна програма: «Оплата за весь рік навчання у твоєму ЗВО», 1 серпня 2024 р. – 1 серпня 2025 р.).

Функціонально-структурна організація міжсекторальної взаємодії у різних

регіонах і областях має відмінності, що визначається: наявністю тих структур, які функціонують у регіоні (об'єктивний фактор); зацікавленістю суб'єктів профілактики у здійсненні кола своїх обов'язків у взаємодії з іншими соціальними структурами і підвищенні ефективності та результативності своєї діяльності (суб'єктивний фактор); соціальним спрямуванням розвитку регіону (наявність кадрів, діючі нормативно-правові положення, розвиток мережі громадських, релігійних структур – об'єктивно-суб'єктивні фактори). Зазначається таке: «Особливості регіонів країни повинні бути враховані при організації, розробці і реалізації комплексних програм соціальної роботи» [4, с. 157].

Проаналізовано *форми роботи* згідно змісту таких програм [5]:

- «Програма профілактичної роботи з умовно засудженими неповнолітніми», 2000 – 2002 рр. (Кіровоградська, Тернопільська області);
- «Діагностика і профілактика девіантної поведінки дівчат шкільного віку», 2009 – 2010 рр. (Київська, Тернопільська, Хмельницька, Сумська області);
- Програма профілактики сімейного насильства серед молодих пар», 2015 – 2017 рр. (Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська, Херсонська області).

Особливу увагу приділено вивченню специфіки наукової та науково-педагогічної діяльності щодо імплементації контенту соціальних програм у реалії життя (Рис. 3 і Рис. 4).

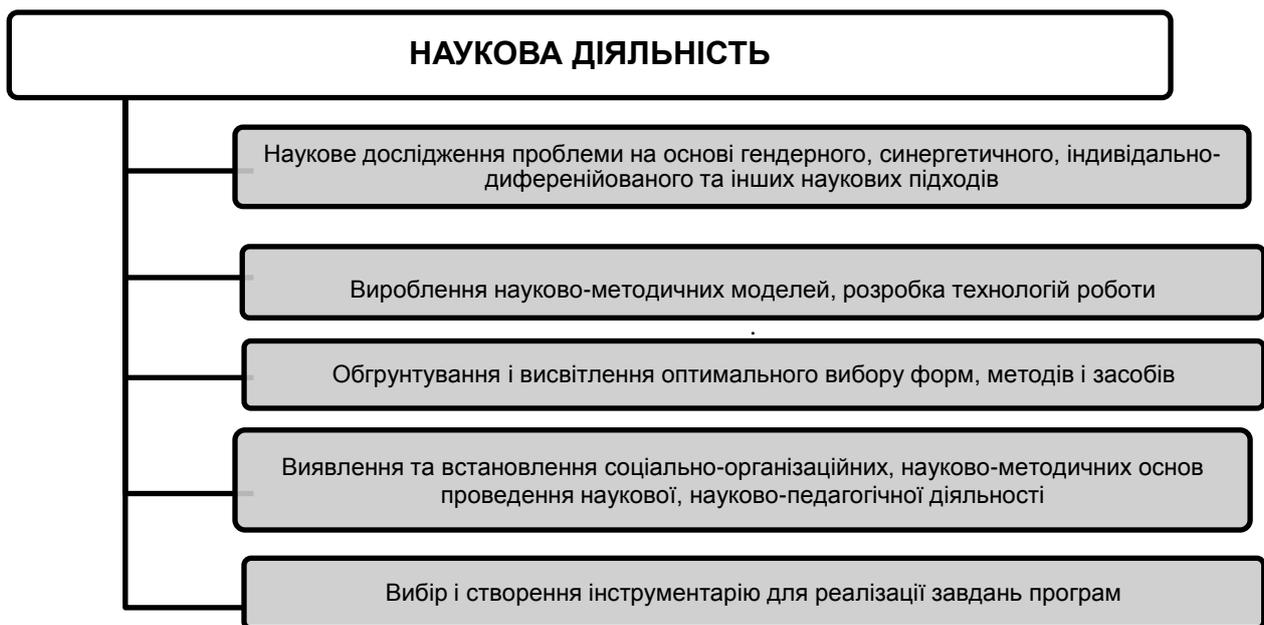

Рис. 3. Складові наукової діяльності викладача з імплементації контенту соціальних програм

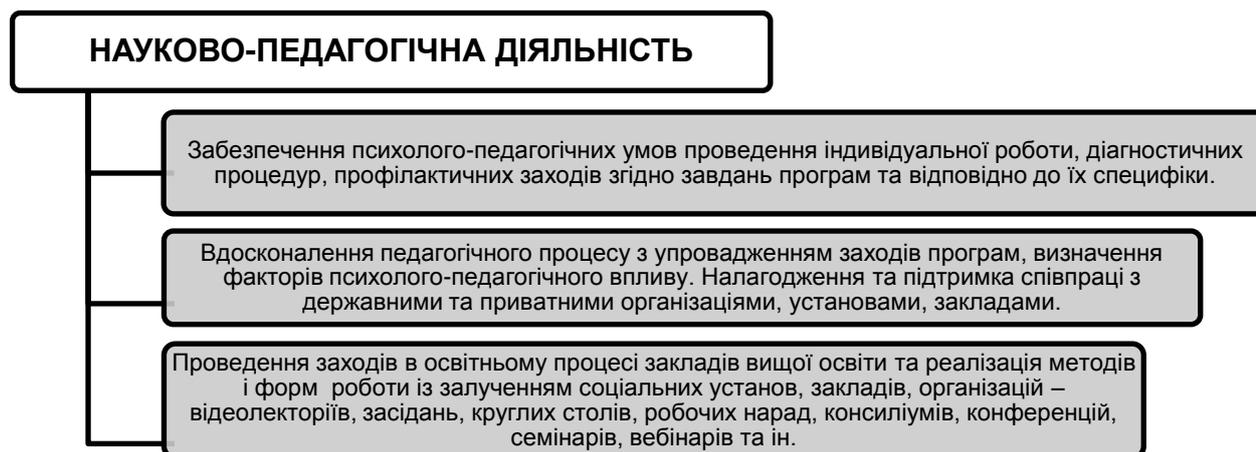

Рис. 3. Складові науково-педагогічної діяльності викладача з імплементації контенту соціальних програм

Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Можна диференціювати такі *форми роботи* з імплементації контенту соціальних програм у практичну діяльність із їх реалізації:

- *науково-методична* як узагальнення наукової, науково-педагогічної, методичної (дотримання законодавчих, нормативно-правових актів та розробка механізмів їх дії; аналіз статистичних даних; вимір показників; упровадження в освітній процес наукових досягнень, суспільних надбань та інновацій);
- *практична* (реалізація завдань освітнього процесу відповідно до політики держави та змісту програм через вдосконалення нормативних і робочих програм, навчальних форм роботи та виховних заходів);
- *соціально-організаційна* (індивідуально-диференційований підхід до студента, колег, соціального оточення на основі фахової підготовки, інформаційних даних і соціологічних досліджень).

Таким чином, імплементація контенту соціальних програм у наукову, науково-педагогічну діяльність викладача здійснюється на основі законодавчо-нормативного забезпечення, теоретичних підходів, методичних розробок і створення практичних умов реалізації. Забезпечення роботи в межах розробки й реалізації соціальних програм – одна з основних форм функціонування та узгодження сумісної діяльності закладів, установ, організацій, оскільки взаємодія соціальних структур посилює сумарний профілактичний ефект. Доцільно виділити висхідний (ініційовані на рівні закладів, установ, організацій) і нисхідний (директивний спосіб поширення урядовими структурами) характер розробки і впровадження програм, а також загальнодержавний, регіональний, обласний, місцевий рівні дії соціальних програм. Проаналізовано форми роботи згідно змісту програм, що діяли в декількох областях країни. Особливу увагу приділено вивченню специфіки наукової та науково-педагогічної діяльності щодо імплементації контенту соціальних програм у реалії життя. Диференційовано такі форми роботи з імплементації контенту соціальних програм у практичну діяльність із їх реалізації: науково-методична як узагальнення наукової, науково-педагогічної, методичної (дотримання законодавчих, нормативно-правових актів та розробка механізмів їх дії; аналіз статистичних даних; вимір показників; упровадження в освітній процес наукових досягнень, суспільних надбань

та інновацій); практична (реалізація завдань освітнього процесу відповідно до політики держави та змісту програм через вдосконалення нормативних і робочих програм, навчальних форм роботи та виховних заходів); соціально-організаційна, психопрофілактична (індивідуально-диференційований підхід до студента, колег, соціального оточення на основі фахової підготовки, інформаційних даних і соціологічних досліджень).

Соціальні програми створюються для захисту населення країни та окремих його груп від різних економічних ризиків і можливого погіршення рівня та умов життя. Потребують більш детального дослідження соціальні програми в різних областях та стосовно різних категорій населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська соціальна політика і моделі соціального партнерства: навчально-методичний посібник / Н. Г. Діденко, І. Я. Тодоров, О. Р. Чугрина, О. К. Міхеєва; за заг. ред. Н. Г. Діденко. Донецьк : ДонДУУ, 2011. 219 с.
2. Інноваційні моделі соціальної роботи. URL : <https://moodle.znu.edu.ua/mod/glossary/view.php?id=175377&mode=letter&hook=%D0%A1&sortkey=&sortorder=> (дата звернення: 04.03.2025).
3. Міжсекторальне співробітництво в процесі надання соціальних послуг. URL : <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/115>. (дата звернення: 07.03.2025).
4. Парфанович І. І. Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2014. 550 с.
5. Парфанович І. І., Олексюк Н. С., Турчин-Кукаріна І. В. Програмне забезпечення підвищення кваліфікації фахівців мобільної бригади соціально-психологічної допомоги з питань домашнього насильства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. Вип. 1. Ніжин, 2024 р. С. 156–168.
6. Перелік обласних програм, які діють в Тернопільській області у 2025 році. URL : <https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/uploaded-files/%20%D0%B4%D1%96%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%20%D1%83%202025%20.docx> (дата звернення: 05.03.2025).
7. Соціальні програми та проекти. URL : <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://learn.ztu.edu.ua/pluginfie> (дата звернення: 04.03.2025).
8. Що означає слово «програма»? URL : <https://vseosvita.ua/blogs/shcho-oznachaie-slovo-prohrama-15144.html> (дата звернення: 04.03.2025).

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК: 378.147:37.091.3

д. пед. н., професор Микола Курач

ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ТА ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується процес формування ініціативності та підприємливості майбутніх учителів технологій у контексті проєктної діяльності як ефективної педагогічної технології. Обґрунтовано актуальність проблеми в умовах трансформації системи освіти України та вимог Нової української школи. Проаналізовано наукові підходи до розуміння понять «ініціативність» і «підприємливість» у педагогічній освіті, окреслено потенціал проєктної діяльності для розвитку зазначених компетентностей. Представлено результати педагогічного експерименту, що підтверджують позитивну динаміку рівня сформованості підприємливості та ініціативності студентів спеціальності 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Запропоновано практичні рекомендації щодо організації освітнього процесу з урахуванням проєктного підходу.

Ключові слова: ініціативність, підприємливість, проєктна діяльність, майбутні вчителі технологій, професійна підготовка, НУШ.

The article explores the process of developing initiative and entrepreneurship in future technology teachers through project-based learning as an effective pedagogical approach. The relevance of the issue is substantiated in the context of the transformation of Ukraine's education system and the requirements of the New Ukrainian School. The paper analyzes scholarly perspectives on the concepts of "initiative" and "entrepreneurship" in teacher education and highlights the potential of project-based activities in fostering these competencies. The results of a pedagogical experiment are presented, demonstrating a positive dynamic in the development of entrepreneurial and initiative-oriented competencies among students majoring in Secondary Education (Labor Training and Technologies). Practical recommendations for organizing the educational process using a project-based approach are proposed.

Keywords: initiative, entrepreneurship, project-based learning, future technology teachers, professional training, New Ukrainian School.

Постановка та актуальність проблеми. Сучасна система педагогічної освіти перебуває у стані трансформації, спричиненої викликами глобалізації, диджиталізації та реформування освітнього середовища України. Одним із ключових

напрямів її модернізації є формування у майбутніх учителів ключових компетентностей, зокрема ініціативності, підприємливості та здатності приймати відповідальні рішення. Особливо це актуально для майбутніх учителів технологій, які мають не лише володіти фаховими знаннями, а й бути прикладом новаторського мислення для учнів.

Ініціативність та підприємливість як ключові компетентності забезпечують здатність діяти в умовах невизначеності, приймати відповідальні рішення, генерувати нові ідеї, планувати й реалізовувати власні освітні або професійні проєкти. Їх наявність особливо важлива для вчителів технологій, які мають навчати школярів не лише технічним навичкам, а й вмінню мислити інноваційно, економічно обґрунтовано, критично та самостійно. Таким чином, підготовка майбутнього вчителя повинна охоплювати не лише знання, а й діяльну та ціннісну складову [5].

Останні дослідження в галузі педагогіки, психології та професійної підготовки (І. Зязюн, С. Сисоєва, І. Дичківська та ін.) наголошують на важливості інтеграції компетентнісного та проєктного підходів у навчальний процес. Проте у практиці підготовки вчителів технологій ці аспекти ще не отримали достатньо системного впровадження. Це вимагає перегляду традиційних підходів до навчання та створення умов для активної, творчої діяльності студентів у межах реалізації освітніх програм. Проєктна діяльність є ефективним засобом формування підприємницького потенціалу, адже передбачає самостійне планування, організацію роботи, оцінювання ризиків і ресурсів, прийняття рішень та презентацію результатів. Залучення студентів до розв'язання реальних проблем, створення освітніх або мікропідприємницьких ініціатив дає змогу сформувати в них досвід, необхідний для майбутньої професійної реалізації в умовах школи нового типу [1, 3, 7].

Актуальність проблеми також визначається потребою у фахівцях, здатних адаптуватися до змін, ініціювати власні освітні або виробничі проєкти, залучати учнів до практико-орієнтованої діяльності. Вирішення цього завдання є не лише теоретично важливим, а й має безпосереднє практичне значення для оновлення змісту і методів професійної підготовки педагогів. У зв'язку з цим наукове обґрунтування й впровадження проєктної діяльності як засобу формування підприємливості та ініціативності є актуальним завданням сучасної педагогіки.

Поняття «підприємливість» у контексті освіти означає здатність генерувати ідеї, оцінювати ризики, планувати діяльність, брати на себе відповідальність і досягати результату. Ініціативність – це готовність діяти активно, самостійно, пропонувати нові рішення в межах професійної діяльності. Обидві компетентності входять до переліку ключових, визначених у Концепції «Нова українська школа» [6].

Роль учителя технологій у НУШ полягає не лише в передаванні технічних знань, а й у формуванні підприємницького мислення в учнів через проєктну діяльність, інтеграцію фінансової грамотності, розвиток креативності. Відтак формування зазначених компетентностей під час їх підготовки в закладі вищої освіти – критично важливе завдання [8].

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності проєктної діяльності як засобу формування ініціативності та підприємливості у майбутніх учителів технологій. Для досягнення мети визначено такі завдання: проаналізувати сутність

понять «ініціативність» і «підприємливість» у контексті педагогічної освіти; охарактеризувати особливості проєктної діяльності як педагогічної технології; розробити й апробувати методику її впровадження у професійну підготовку студентів спеціальності 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології); визначити динаміку розвитку означених компетентностей у результаті педагогічного експерименту.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому дискурсі поняття «ініціативність» та «підприємливість» набули особливого значення в контексті підготовки здобувачів освіти до життя в умовах змін, конкуренції та невизначеності. Ці якості визначають не лише особистісну зрілість індивіда, а й його здатність ефективно діяти в соціально-економічному середовищі, реалізуючи власний потенціал.

Науковці трактують *підприємливість* як інтегративну якість особистості, яка включає здатність до самостійного генерування ідей, постановки цілей, оцінювання ризиків, організації діяльності для досягнення результату, а також уміння ефективно використовувати ресурси. Вона охоплює як когнітивний, так і емоційно-вольовий, мотиваційний компоненти, а також включає не лише економічну та фінансову обізнаність, а й ініціативність, здатність реалізовувати ідеї, працювати в команді, досягати результату [1-4].

Ініціативність, у свою чергу, розглядається як особистісна здатність до активного прояву вольових зусиль, внутрішньої готовності до дій, спрямованих на покращення ситуації або розв'язання певних проблем. Вона передбачає самостійність мислення, рефлексивність, прагнення до змін, а також готовність нести відповідальність за прийняті рішення. На рівні нормативних документів обидві компетентності визнаються ключовими. Слід відзначити також важливість фінансової грамотності як складової підприємливості. Здатність аналізувати витрати, розуміти основи бюджетування, оперувати поняттями «доходи», «прибуток», «інвестиції» тощо є необхідною не лише для бізнесу, а й для педагогічної діяльності, особливо в умовах проєктного або ресурсного навчання [1, 3].

Важливо зазначити, що ініціативність і підприємливість – це не вроджені риси, а якості, що можуть і повинні розвиватися в процесі спеціально організованого навчання. При цьому особливу роль відіграє мотиваційний компонент: лише за умови наявності внутрішньої мотивації до досягнення, самореалізації та суспільної користі можна очікувати стійке формування цих компетентностей.

У процесі формування зазначених якостей важливо також приділяти увагу рефлексії – осмисленню досвіду, оцінці власних дій, виявленню сильних і слабких сторін. Рефлексія є основою для розвитку відповідальності й усвідомленого вибору, що безпосередньо пов'язано з підприємливим підходом до життя і професії [4].

У педагогічній освіті підприємливість та ініціативність відносять до метапредметних компетентностей, тобто таких, що не прив'язані до конкретної навчальної дисципліни, а охоплюють широкий спектр загальних умінь і навичок, важливих для будь-якої професії. Їх формування має відбуватися у міждисциплінарному контексті, з акцентом на практико-орієнтовану, дослідницьку, командну діяльність.

Особливого значення ці компетентності набувають у підготовці вчителів технологій, оскільки саме вони мають навчати учнів практичним навичкам, розвивати креативне мислення, вміння створювати, аналізувати та вдосконалювати матеріальні об'єкти. Педагог, який сам не є ініціативним і підприємливим, не зможе ефективно виховати ці якості в школярів. Активні форми навчання – такі як *проектна діяльність*, тренінги, ділові ігри, кейс-методи, симуляції, стартапи – є найефективнішими засобами розвитку зазначених компетентностей. Вони забезпечують включення студента у реальні або наближені до реальних ситуації, що стимулюють активність, відповідальність, творчість і самостійність [1, 4].

Проектна діяльність, зокрема, створює умови для формування підприємливості через повний цикл від ідеї до її реалізації: аналіз проблеми, планування, розподіл обов'язків, обґрунтування ресурсів, реалізація і презентація продукту. Такий підхід дозволяє студентам пережити досвід відповідального рішення, командної роботи, аналізу результатів і помилок.

У процесі проектної діяльності відбувається інтеграція знань з різних навчальних дисциплін, що особливо важливо для професійної підготовки вчителів технологій. Наприклад, реалізація одного проекту може вимагати застосування знань з креслення, матеріалознавства, економіки, педагогіки, психології, інформаційних технологій. Такий міждисциплінарний підхід відповідає сучасним вимогам до освіти й дозволяє формувати цілісне професійне бачення.

Проекти, які виконують студенти, можуть мати різний рівень складності та спрямованості. Найпоширенішими у підготовці майбутніх учителів технологій часто реалізуються творчі, технічні проекти, що передбачають створення моделей, пристроїв, інструментів, технічних рішень. Вони дозволяють розвивати практичні вміння, інженерне мислення, логіку та точність у роботі.

Однак, не менш важливими є економічні проекти, або економічні складові творчих проектів які передбачають розрахунок бюджету, складання бізнес-планів, маркетингових стратегій. Це сприяє розвитку підприємницького мислення, вміння аналізувати ринок, оцінювати ефективність і рентабельність ідей, що надзвичайно актуально для формування підприємливості.

З метою перевірки визначених теоретично визначених шляхів і можливостей оптимізації фахової підготовки майбутніх учителів в контексті завдань нашого дослідження було проведено педагогічний експеримент, спрямований на перевірку ефективності впровадження проектної діяльності у процес формування ініціативності та підприємливості у студентів спеціальності 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології). Основна мета полягала в тому, щоб виявити зміни в рівні сформованості означених компетентностей під впливом організованої системи завдань проектного характеру. Особлива увага приділялася активізації самостійної, креативної та командної діяльності здобувачів вищої освіти, а також розвитку їхньої здатності приймати рішення, планувати, аналізувати і досягати результатів.

Базою експериментального дослідження був гуманітарно-технологічний факультет Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Дослідницька робота проводилась упродовж 2023–2024 років. Участь у педагогічному експерименті взяли студенти 2–4 курсів, що вивчали дисципліни циклу професійної підготовки та брали участь у навчальних проектах різного

спрямування. Дослідження відбувалося у реальних умовах освітнього процесу, що забезпечило об'єктивність отриманих результатів.

Для досягнення цілей дослідження було використано комплекс методів. Один із ключових – *педагогічне спостереження*, яке дозволило зафіксувати динаміку змін у поведінці здобувачів вищої освіти, зокрема вияв ініціативи під час виконання завдань, участь у плануванні та обговоренні, здатність пропонувати власні ідеї та розв'язання проблем. Спостереження здійснювалося як під час навчальних занять, так і в межах позааудиторної діяльності, що дозволило охопити широкий спектр проявів активності студентів.

Другим важливим методом стало *анкетування*, яке проводилось на початку та в кінці експерименту. Анкети містили запитання, спрямовані на виявлення рівня мотивації, самооцінки підприємницьких і організаторських якостей, ставлення до інноваційної діяльності. Завдяки цьому було з'ясовано не лише фактичний рівень сформованості компетентностей, а й внутрішні установки та зміни в ціннісних орієнтаціях студентів. Також застосовувались *діагностичні завдання*, що дозволяли оцінити здатність студентів аналізувати ситуацію, приймати рішення, розробляти прості бізнес-ідеї, складати бюджет, оцінювати ефективність використання ресурсів. Завдання мали варіативний характер і були адаптовані до фаху майбутніх учителів технологій, що забезпечило їхню практичну спрямованість.

Окрім того, проведено *аналіз портфоліо проєктів*, у яких студенти презентували результати своєї діяльності. Особливу увагу ми звертали на етапи планування, обґрунтування ідеї, реалізацію проєкту, а також на те, наскільки самостійно і творчо вони підходили до виконання завдань. Аналіз портфоліо дав змогу оцінити не лише підсумковий продукт, а й процес роботи, виявити рівень ініціативності, підприємливості, здатності до командної взаємодії та самоорганізації.

До експериментальної групи увійшли 32 студенти (*Таблиця 1*), які реалізували індивідуальні та групові навчальні проєкти із освітніх компонентів «Теорія і методика трудового навчання та технологій», «Методика навчання технологій», «Технологічний практикум». Контрольна група навчалася за традиційною програмою без акценту на проєктному підході.

У межах педагогічного експерименту особлива увага приділялася практичній реалізації проєктної діяльності в підготовці майбутніх учителів технологій. Освітній процес було переорієнтовано з традиційного подання матеріалу на діяльнісний, проблемно-пошуковий та міждисциплінарний підхід. Проєкти організовувалися як основна форма навчання, яка стимулювала студентів до самостійного мислення, прийняття рішень, відповідальності та взаємодії в команді. Із перших занять студенти включалися в мікропроєкти, що поєднували знання з різних дисциплін: технологій, економіки, педагогіки, інформатики. Тематика проєктів охоплювала технічні, соціальні, освітні та підприємницькі завдання – наприклад, проєктування навчальних приладів, розробка STEM-уроків для шкіл, організація волонтерських заходів та навіть розробка стартап-ідей для молодіжного простору. Це дозволило побачити практичну значущість отриманих знань.

Для ефективної організації роботи використовувалися цифрові платформи, зокрема *Trello* для управління завданнями, *Miro* для візуалізації ідей, *Canva* для створення презентаційних матеріалів. Такий підхід відповідав вимогам цифрової

грамотності та сприяв розвитку організаційних умінь. Студенти вчилися планувати етапи проєкту, визначати цілі, розподіляти ролі та контролювати виконання.

Однією з ключових умов була побудова проєктів на реальних потребах середовища. Студенти виконували завдання на удосконалення освітнього середовища академії, співпрацювали зі школами. Важливу роль відігравали ментори-практики – учителі, підприємці, представники громадських організацій, окремі з них були із числа студентів також. Їхня участь забезпечувала зворотний зв'язок, професійні поради та моделювання реальних викликів. Завдяки цьому здобувачі освіти бачили реальне застосування підприємницького мислення у сфері освіти, краще орієнтувалися у професійному середовищі.

Процес оцінювання також зазнав змін. Підсумки роботи майбутніх учителів технологій аналізувалися не лише за кінцевим результатом (продукт, презентація), а й за процесом: наскільки активно студент проявляв ініціативу, як розв'язував проблеми, чи виявляв лідерські якості, як працював у команді. Це дало змогу виявити динаміку особистісного росту, посилити самооцінку та рефлексію. Окрім того, проводилися рефлексивні сесії після завершення кожного проєкту, де здобувачі освіти ділилися труднощами, обговорювали шляхи їх подолання, аналізували свої сильні та слабкі сторони. Це сприяло розвитку критичного мислення, уміння вчитися на власному досвіді та планувати подальше професійне зростання.

Загалом, реалізована методика довела, що проєктна діяльність є ефективним засобом формування ініціативності та підприємливості, якщо вона цілісно інтегрується в усі етапи освітнього процесу та базується на реальних проблемах. Студенти, які брали участь в експерименті, не лише отримали нові знання, а й на практиці розвинули ті компетентності, які стануть вирішальними у їхній майбутній професійній діяльності в умовах Нової української школи.

Таблиця 1

Динаміка сформованості підприємливості та ініціативності (у %)

Рівень сформованості	Експериментальна й контрольна групи (до)	Експериментальна група (після)	Контрольна група (після)
Високий	12,5	46,9	18,7
Середній	40,6	46,9	56,2
Низький	46,9	6,2	25,1

У результаті проведеного експерименту вдалося простежити позитивну динаміку сформованості підприємливості та ініціативності у здобувачів вищої освіти гуманітарно-технологічного факультету. Оцінювання рівнів сформованості здійснювалося за такими критеріями: *мотиваційний* (наявність внутрішньої мотивації до ініціативної діяльності), *когнітивний* (знання основ підприємництва, фінансової грамотності), *операційний* (здатність планувати, приймати рішення, реалізовувати ідеї), *рефлексивний* (усвідомлення власної активності, оцінка результатів).

До початку експерименту в обох групах (експериментальній і контрольній) переважав низький рівень сформованості – 46,9%. Середній рівень виявлено у 40,6%, а високий – лише у 12,5% студентів. Це свідчило про недостатній розвиток

ключових особистісних і професійних якостей, зокрема вміння діяти ініціативно, приймати самостійні рішення та орієнтуватися в підприємницьких ситуаціях.

Після впровадження проєктної діяльності в експериментальній групі результати суттєво покращилися. Високий рівень сформованості досягли 46,9% студентів, що свідчить про майже чотириразове зростання цього показника. Частка студентів із середнім рівнем залишилася майже незмінною (46,9%), але за рахунок переходу з нижчого рівня. Низький рівень спостерігався лише у 6,2% учасників експериментальної групи, що свідчить про успішність запропонованого педагогічного підходу.

На відміну від експериментальної, у контрольній групі, де навчання здійснювалося за традиційною методикою, позитивна динаміка була значно менш вираженою. Високий рівень сформованості підвищився лише до 18,7%, середній – до 56,2%, тоді як низький залишався досить значним – 25,1%. Це підтверджує важливість впровадження інноваційних форм навчання, зокрема проєктної діяльності, як ефективного засобу розвитку підприємливості та ініціативності.

Оцінювання портфоліо проєктів також підтвердило вищий ступінь залученості студентів до активного пошуку та генерування ідей, їхню здатність працювати в команді, шукати нестандартні рішення, планувати діяльність та ефективно презентувати результати. Анкетування показало підвищення інтересу до підприємницької активності, а також усвідомлення її значення у професійній діяльності вчителя технологій.

Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок. Отже, результати теоретичного аналізу та практичного впровадження проєктної діяльності у підготовці майбутніх учителів технологій підтвердили її ефективність у формуванні ініціативності та підприємливості як ключових метакомпетентностей здобувачів освіти. Залучення студентів до реальних проєктів, співпраця з практиками, використання цифрових інструментів, акцент на рефлексії та міждисциплінарній взаємодії сприяли розвитку відповідальності, самостійності, здатності приймати рішення та працювати в команді.

Педагогічний експеримент продемонстрував істотне зростання рівня сформованості вказаних якостей у студентів експериментальної групи, на відміну від контрольної. Це доводить доцільність системного впровадження проєктного підходу в навчальні програми закладів вищої педагогічної освіти. Таким чином, проєктна діяльність має стати не лише формою організації навчання, а й дієвим інструментом особистісно-професійного зростання майбутніх учителів у контексті вимог Нової української школи. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці дидактико-методичного забезпечення проєктної діяльності з урахуванням специфіки різних освітніх рівнів та напрямів підготовки вчителів, зокрема STEM-освіти. Доцільним є також вивчення впливу проєктних методик на формування інших ключових компетентностей – критичного мислення, цифрової грамотності, екологічної відповідальності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова О. В., Вдовенко В. В. Ключові компетентності як інтеграційний чинник у проєктній діяльності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (201), 49–

53. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-201-49-53> (дата звернення: 29.03.2025).

2. Білова Ю. Підприємницька компетентність у системі освіти: зміст, структура, формування. Київ : Освіта, 2020. 164 с.

3. Дичківська І. М. Інтерактивні технології навчання: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 250 с.

4. Зязюн І. А. Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Вип. 33. С. 22–27.

5. Кравчина О. Є. Цифрові інструменти у формуванні підприємницької компетентності вчителів: виклики та можливості. *Наукові записки Малої академії наук України*, 3 (31). С. 51–62.

6. Концепція «Нова українська школа». МОН України, 2016. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 29.03.2025).

7. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.

8. Шинкевич Д. Готовність сучасних учителів до формування підприємницької компетентності молодших школярів як педагогічна проблема. *Освіта. Інноватика. Практика*, 13(4), 2025. С. 99–104.

УДК 37.016:004

к. ф.-м. н., професор **Афанасій Ломакович**,
к. пед. н., доцент **Олена Фурман**,
к. т. н., доцент **Надія Бабій**,
Олег Глінський

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

У статті розглядається можливість підвищення ефективності навчання інформатики за допомогою гейміфікації. Гейміфікація – це використання ігрових елементів у освітньому процесі з метою підвищення мотивації та якості. Автори підкреслюють актуальність цієї проблеми в умовах цифрової трансформації освіти, коли традиційні методи навчання часто виявляються недостатньо ефективними. У статті аналізуються різні підходи до визначення поняття "гейміфікація", розглядаються її переваги та обмеження, а також можливості застосування в навчанні інформатики.

Ключові слова: гейміфікація, інформатика, навчання, мотивація, ігрові елементи, освітній процес.

The article considers the possibility of increasing the effectiveness of teaching computer science through gamification. Gamification is the use of game elements in the

learning process to increase motivation and quality. The authors emphasize the relevance of this problem in the context of the digital transformation of education, when traditional teaching methods are often insufficiently effective. The article analyzes different approaches to the definition of the concept of "gamification," discusses its advantages and limitations, and also the possibilities of application in teaching computer science.

Keywords: *gamification, computer science, learning, motivation, game elements, educational process.*

Постановка та актуальність проблеми. У сучасному світі, де технології стають невід'ємною частиною повсякденного життя, підвищується необхідність оновлення освітніх методів для розвитку навичок, критично важливих у XXI столітті. Інформатика як навчальний предмет має велике значення для розвитку інформаційної грамотності, логічного мислення та цифрової компетентності учнів і студентів. Однак традиційні методи викладання інформатики нерідко є недостатньо ефективними для підтримки стабільного інтересу та мотивації до навчання.

Сучасна освіта вимагає нових підходів до навчання, які сприяють активному залученню учнів до освітнього процесу, підвищують їхню мотивацію та продуктивність. Одним із таких інноваційних методів є *гейміфікація*, що передбачає використання ігрових елементів у навчанні.

Гейміфікація допомагає налагодити контакт із сучасними дітьми, оскільки вони активно використовують комп'ютерні ігри та соціальні мережі. Це сприяє створенню активного освітнього простору з різними формами інтегрованого навчання, що базуються на компетентностях учнів. Проте, попри значний досвід, вчителі ще недостатньо застосовують гейміфікацію у своїй роботі.

Таким чином, дослідження впливу гейміфікації у викладанні інформатики є надзвичайно актуальним, адже воно дає змогу обґрунтувати та виявити ефективні інструменти для покращення мотивації та успішності студентів у вивченні інформатики, що є запорукою їхньої успішної інтеграції в сучасний цифровий світ. Більшість здобувачів освіти щоденно використовують цифрові технології та знайомі з елементами гейміфікації через додатки, соціальні мережі та ігри, що створює сприятливий контекст для їх інтеграції в навчання. Важливим також є те, що гейміфікація сприяє розвитку не лише предметних знань, а й навичок роботи в команді, стратегічного мислення та самостійності.

Отже, причина вибору теми дослідження була виділена з кількох важливих причин, які зумовлюють її актуальність та потребу дослідження: зростаюча роль технологій у сучасному світі, зростаючою роллю диджиталізації, використання гейміфікації у навчальному процесі. Оскільки інформатика є одним із ключових предметів, що формує інформаційну грамотність та технологічні компетенції, які потрібні сучасним фахівцям то викладання цього предмету потребує нових підходів, які б могли змінитися у сприйнятті інформації молодим поколінням.

Аналіз досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток сучасних технологій спонукає науковців до пошуку нових підходів в освітній діяльності, а також до перегляду та вдосконалення вже існуючих методів. Одним із таких підходів є гейміфікація – концепція, що дедалі частіше обговорюється у науково-педагогічних колах. Вона передбачає впровадження елементів ігрової діяльності, зокрема комп'ютерних ігор, у навчальний процес. Використання ігрових технологій сприяє

формуванню в здобувачів освіти інтересу до навчання на різних етапах, розвиває їхню креативність і ініціативність, а також підвищує пізнавальну активність.

Поняття та процеси гейміфікації активно розвивають як українські, так і зарубіжні науковці. Серед іноземних дослідників варто виділити такі напрямки: Н. Пелінг [8] (першим увів термін «гейміфікація»); Г. Зікерманн [10] (дослідник застосування ігрових елементів у неігрових контекстах); Р. Бартл [5] (розробив класифікацію типів гравців для ефективного впровадження гейміфікації); Е. Кім [7] і К. Капп [6] (вивчали поняттєвий апарат і ключові аспекти гейміфікації); К. Вербах і Д. Хантер [9] (розрізняють внутрішню та зовнішню гейміфікацію).

Теоретичні та практичні аспекти гейміфікації висвітлюються у працях В. Ю. Бикова, Г. М. Алексєєва, Н. В. Кравченко, О. В. Антоненко, Л. В. Горбатюк, Н. І. Мачинської, М. Барбера, К. Вербаха, Д. Сомана, В. Хсін-Юаня, Д. Кларка, Е. Коркорана, Д. Дж. Лі, Д. Хаммера, М. Ласковскі, Дж. Макгонігель, Лі Шелдона та інших. Науковці наголошують, що гейміфікація освіти є складним і недостатньо вивченим процесом, який має значний потенціал для впровадження у навчальну діяльність. Наукові роботи підтверджують, що гейміфікація сприяє підвищенню інтересу до навчання, стимулює активне спілкування студентів, обговорення актуальних проблем, а також допомагає розвивати навички аргументованого відстоювання власної точки зору перед колегами.

Мета та завдання статті полягають у визначенні ефективності гейміфікації як методу підвищення навчальної мотивації і покращення результатів навчання у процесі вивчення інформатики.

Виклад основного матеріалу. В умовах цифрової трансформації суспільства інформатика стає ключовим предметом, який формує у здобувачів освіти компетенції, необхідні для роботи в сучасному технологічному середовищі. Однак традиційні методи навчання не завжди забезпечують належний рівень мотивації учнів, що знижує їхню залученість та ефективність навчального процесу. Саме впровадження гейміфікації в освітній процес дозволяє зробити навчання більш цікавим, динамічним і результативним, особливо у викладанні таких дисциплін, як інформатика. Використання елементів гри дозволяє вирішити цю проблему, роблячи навчання більш привабливим та зрозумілим для сучасних школярів.

Загалом, слово "гейміфікація" походить від англійського "gamification" (утвореного від "game" – гра). Варто зазначити, що цей термін не слід ототожнювати з поняттям "ед'ютейнмент", яке походить від поєднання слів "education" (освіта) та "entertainment" (розвага). Попри схожість, ці концепції мають відмінності: ігри зазвичай орієнтовані на розвагу, тоді як основна мета гейміфікації – отримання корисного результату, засвоєння знань, розвиток умінь і навичок. Іншими словами, гейміфікація (або геймізація, ігрофікація) – це впровадження ігрових практик і механік у неігровий контекст, що сприяє залученню користувачів до вирішення завдань і проблемних ситуацій.

Оскільки поняття "гейміфікація" відносно нове, а тому варто спочатку розглянути його зміст. У науковому середовищі існує багато трактувань цього терміну, що породжує дискусії та обговорення. Відомо, що поняття "гейміфікація" з'явилося ще в 1990-х роках, коли ігрова індустрія почала активно розвиватися. Однак вперше цей термін був введений у науковий обіг у 2002 році британським розробником відеоігор Ніком Пелінгом (Nick Pelling), який застосував його у своїх

проєктах для створення користувацьких інтерфейсів. Широке використання цього підходу в різних сферах діяльності розпочалося з 2010 року.

Поняття «гейміфікація» трактується по-різному: як метод, техніка, підхід або технологія. У цій дослідженні гейміфікація розглядається як технологія, що включає використання ігрових прийомів у навчанні. Гейміфікація є інноваційною технологією, яка відповідає потребам сучасного цифрового суспільства. Більшість досліджень відзначають позитивні результати її застосування, серед яких: підвищення успішності студентів у навчальному процесі, розвиток командної взаємодії, покращення академічних результатів, розширення соціальних контактів та персоналізація навчання. Гейміфікація – один із трендів сучасної освіти, інноваційний інструмент, направлений на модернізацію навчання, сучасну систему його організації. Гейміфікація сьогодні – один із способів модернізації системи викладання з урахуванням діджиталізації освіти [3]. Гейміфікація в освіті використовує ігрові елементи та механіки, щоб залучити здобувачів до навчання та мотивувати їх до досягнення навчальних цілей. Це може бути досягнуто через використання елементів гри, таких як рейтинги, досягнення, бейджі, конкуренція, співпраця та інші. Гейміфікація може бути застосована в освіті на різних рівнях, від дошкільної до вищої освіти. Однак, важливо пам'ятати, що гейміфікація не є універсальним рішенням для всіх навчальних ситуацій. Вона повинна бути використана як один із інструментів навчання та не замінити традиційні методи навчання. Крім того, важливо, щоб гейміфікація була розроблена з урахуванням потреб та інтересів конкретних студентів, а не застосовувати її універсально. В Україні гейміфікація має значне поширення в закладах вищої освіти. При підготовці здобувачів для формування їх загальних цифрових навичок необхідно особливу увагу приділити навчанню при створенні ними ігрових інтерактивних завдань з використанням спеціалізованих цифрових сервісів. Студенти повинні навчитися створювати завдання з урахуванням вікових особливостей дітей у різних освітніх галузях та реалізовувати їх за допомогою цифрових сервісів. Саме результати навчання визначатимуть вибір цифрових технологій і, як окремий випадок, технологій гейміфікації.

У публікації [1] Г. М. Алексєєва та її колеги дійшли висновку, що процес гейміфікації збільшує мотивацію та активність під час навчання. У сучасних науково-теоретичних джерелах існує дуже багато варіацій впровадження ігор в процес навчання. Н. І. Мачинська [2] вважає що впровадження ігрових практик в освітній процес не завжди гарантує успішність, оскільки впровадження ігор може спричинити надмірну активність групи студентів та спровокувати шкідливі наслідки. Вивчаючи вітчизняний досвід впровадження засобів гейміфікації в процес навчання С. О. Переяславської та О. О. Самагіної [4] можна сказати, що гейміфікація, як навчальний курс, спрямований на розвиток цифрових компетенцій майбутнього вчителя інформатики, та на формування навичок креативного мислення для впровадження гейміфікації у навчальному процесі.

Гейміфікація, тобто застосування ігрових методів і механік у неігрових контекстах, зокрема в освіті, стає все більш популярною як один із підходів для залучення та мотивування здобувачів освіти. Дослідження показують, що інтеграція ігрових елементів – таких як бали, рівні, нагороди та змагальні елементи – може суттєво покращити мотивацію, залученість і академічні результати студентів. У

процесі вивчення інформатики, яка є практично орієнтованою дисципліною, гейміфікація сприяє розвитку навичок через активне залучення здобувачів у процес навчання, забезпечуючи більш інтерактивне, цікаве та структуроване середовище для практичного освоєння матеріалу.

На сьогодні існує велика кількість наукових досліджень, присвячених уточненню та осмисленню цього поняття. Незважаючи на те, що гейміфікація є порівняно новим феноменом, у науковій літературі можна знайти безліч її визначень. Однак аналіз цих досліджень свідчить про те, що наразі в науковій спільноті ще немає єдиного загальноприйнятого трактування цього терміна.

Гейміфікація в освітньому процесі дає змогу вчителю: організувати самостійну роботу учнів та полегшити перевірку їх знань ; розвивати критичне мислення, креативність і просторову уяву; підвищити самомотивацію; дати можливість учням навчатися в інтерактивному середовищі, в якому вони можуть, робити помилки і виправляти їх; створювати позитивну та захопливу атмосферу під час уроку; збільшувати рівень участі у навчальних активностях; допомагати мотивувати дітей і залучати їх до навчання [11].

Гейміфікація в освіті – це інтеграція ігрових елементів у навчальний процес, яка сприяє не тільки навчанню, а й вихованню, формуванню цілісної освітньої системи. Гра завжди була невід'ємною частиною педагогічної діяльності, проте зростаюча популярність комп'ютерних ігор в останні роки вивела гейміфікацію в число провідних освітніх тенденцій. Завдяки використанню сучасних механізмів залучення, дизайну ігор та принципів економічної поведінки гейміфіковане навчальне середовище стає серйозною альтернативою традиційним освітнім методам.

Основним плюсом гейміфікованого підходу є природна зацікавленість учнів та їхнє активне залучення в навчальний процес. Під час гри активізуються ключові психічні процеси, такі як увага, сприйняття, мислення та розуміння. Ігровий формат робить навчання більш динамічним, сприяє розвитку інтересу та дозволяє урізноманітнити освітній процес, додаючи в нього елементи розваг.

Попри значні переваги, гейміфіковане навчання має певні обмеження. По-перше, існує ризик, що отримані знання можуть бути поверхневими та мати короткий термін запам'ятовування, оскільки основний акцент часто робиться на ігровому процесі, а не на глибокому розумінні матеріалу. По-друге, не всі навчальні предмети та теми однаково добре піддаються гейміфікації, і спроби штучно впровадити ігрові елементи можуть призвести до зниження мотивації та ефективності навчання. Нарешті, розробка якісних гейміфікованих навчальних матеріалів потребує значних часових та фінансових витрат, а також спеціалізованих знань у галузі педагогіки, дизайну ігор та програмування.

Таким чином, гейміфікація є потужним інструментом модернізації освіти, який при правильному використанні може значно покращити навчальний процес, зробивши його більш інтерактивним, мотивуючим та ефективним.

Гейміфікація допомагає розвивати критичне мислення, краще запам'ятовувати інформацію, робить знання доступнішими (наприклад, для людей з інвалідністю подеколи безпечніше досліджувати нову тему через ігри, ніж відразу братися за це в реальному житті), не обмежується роботою лише в класі (можна

вводити елементи гри і в домашню роботу, і в позакласну діяльність). У гейміфікації є потенціал зробити світ кращим, цікавішим, зрозумілішим.

Основні принципи гейміфікації наведено на рис. 1.

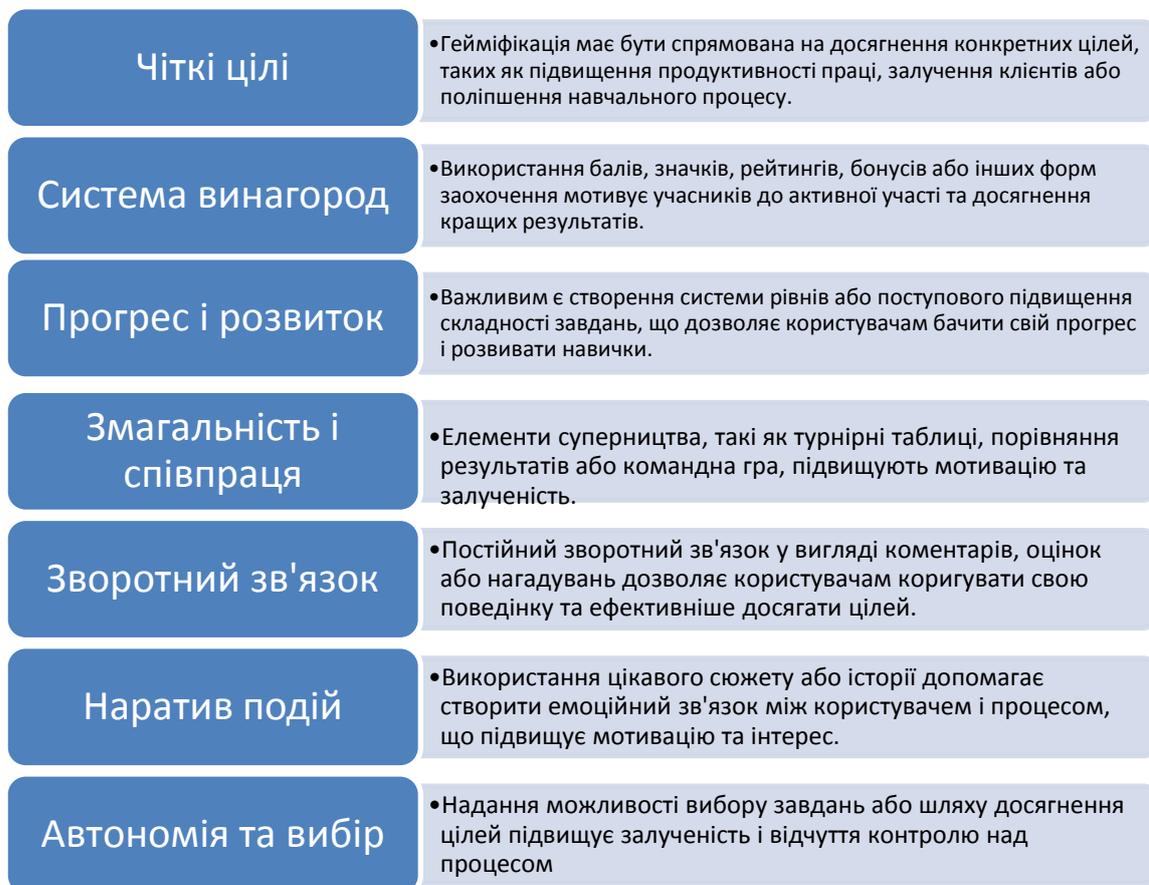

Рис. 1. Основні принципи гейміфікації

Завдяки гейміфікації можна підвищити залученість користувачів, покращити продуктивність та зробити процес навчання чи роботи більш цікавим і ефективним.

Процес вивчення інформатики може бути як складним, так і захоплюючим процесом, а застосування ігрових технологій у навчанні інформатики є дієвим методом, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Мотивація здобувачів і впевненість у власних силах при вивченні інформатики залишаються важливими завданнями для викладачів і дослідників, оскільки сучасний світ безперервно змінюється, відкриваючи нові технологічні можливості. Дослідження підтверджують доцільність використання гейміфікації в навчанні інформатики, що саме завдяки елементам гейміфікації можна зробити навчальний процес інтерактивним, цікавим і продуктивним. Завдяки гейміфікованим платформам, конкурсним завданням і проектним методикам здобувачі краще засвоюють матеріал, розвивають творчі та аналітичні навички, а також отримують досвід роботи в команді..

Висновки. Отже, навчання інформатики має свої унікальні характеристики та низку специфічних особливостей, серед яких швидкий розвиток технологій, необхідність практичного застосування знань та важливість розвитку алгоритмічного мислення. Гейміфікація – це не просто тренд, а ефективний освітній інструмент, який допоможе подолати труднощі в навчальній інформатиці та зробити його доступним і цікавим для кожного.

Важливо пам'ятати, що гейміфікація має бути не просто розвагою, а інструментом для досягнення освітніх цілей. Ефективне поєднання ігрових механік та навчальних методик дозволяє створити оптимальні умови для розвитку учнів та підвищення їхніх результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва Г. М., Кравченко Н. В., Антоненко О. В., Горбатюк Л. В. Використання ігрових технологій в процесі професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. 2017. № 6. С. 7–13. URL: <https://www.researchgate.net/publication/334173532> (дата звернення: 11.02.2025).
2. Мачинська Н. І. Впровадження ігрових технологій навчання у практику підготовки майбутніх магістрів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*. 2011. Т. 158, Вип. 146. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2011. (дата звернення: 11.02.2025).
3. Мехед К. М. Гейміфікація навчання як інноваційний засіб реалізації компетентнісного підходу у закладах вищої освіти. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/vnuchkpn_2020_7_6.pdf (дата звернення: 24.04.2025).
4. Переяславська С., Смагіна О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. Спецвип. 2019. С. 250–260. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/oeemu_2019_spetsvip_26.pdf (дата звернення: 21.04.2025).
5. Bartle R. *Designing virtual worlds*. New Riders, 2004. 741 p.
6. Kap K. *The gamification of learning and instruction: game-based methods and strategies for training and education*. San Francisco: Pfeiffer, 2012. 336 p.
7. Kim A. *Community building on the web: Secret strategies for successful online communities*. Addison-Wesley: Longman Publishing Co., 2010. 380 p.
8. Pelling N. *The Short Prehistory of Gamification*. Funding Star tups (& Other Impossibilities). Nano Dome: website. URL: <https://nanodome.wordpress.com/2011/08/09/the-short-prehistory-of-gamification/> (дата звернення: 24.04.2024).
9. Werbach K., Hunter D. *Forthewin: how game thinking can revolutionize your business*. Philadelphia: Wharton Digital Press, 2012. 148 p.
10. Zichermann G. *Game mechanics in web and mobile apps*. California: O'Reilly Media, 2011. 182 p.

УДК 37.091.3:004:62(100)

к. пед. н., доцент Віталій ЦІСАРУК

ТЕХНОЛОГІЧНА ОСВІТА У ФОРМАТІ STEM: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто основні підходи до впровадження STEM-освіти у сфері технологічної підготовки учнів у різних країнах світу. Здійснено аналіз практик США, Фінляндії, Південної Кореї, Сінгапуру та інших країн. Визначено основні тенденції, переваги й виклики, пов'язані з реалізацією STEM-підходів у технологічній освіті. Зроблено висновки щодо можливості адаптації міжнародного досвіду до умов української освітньої системи.

Ключові слова: *STEM-освіта, технологічна освіта, інновації, міжнародний досвід, інтеграція дисциплін, освіта майбутнього.*

The article explores key approaches to the implementation of STEM education in the field of technological training of students in various countries. It presents an analysis of educational practices in the United States, Finland, South Korea, Singapore, and other countries. The study identifies major trends, benefits, and challenges associated with applying STEM approaches to technological education. Conclusions are drawn regarding the potential for adapting international experience to the context of the Ukrainian educational system.

Keywords: *STEM-education, technological education, innovation, international experience, interdisciplinary integration, education of the future.*

Постановка та актуальність проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільства вимагають від освіти не лише передачі знань, а й формування у молоді здатності до критичного мислення, творчості, командної роботи та інженерного підходу до вирішення проблем. У цьому контексті актуалізується впровадження STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics), особливо у сфері технологічної підготовки, яка відіграє ключову роль у формуванні практичних і професійних навичок.

STEM-підхід передбачає міждисциплінарну інтеграцію природничих наук, технологій, інженерії та математики задля вирішення реальних проблем. Однією з основних переваг STEM є активне використання проєктно-орієнтованого навчання, що дозволяє учням застосовувати теоретичні знання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою. Упродовж останнього десятиліття спостерігається інтенсивний розвиток досліджень, пов'язаних із впровадженням STEM-підходу в систему загальної середньої освіти, зокрема у контексті формування технологічної грамотності. Основні наукові розвідки зосереджені на пошуку ефективних моделей інтеграції науки, технологій, інженерії та математики в навчальний процес, з урахуванням глобальних цифрових трансформацій та соціальних викликів.

Так, серед провідних міжнародних досліджень варто відзначити системний огляд Casal-Otero та співавт., присвячений формуванню штучного інтелектуального мислення (AI literacy) у шкільній STEM-освіті. Дослідники акцентують увагу на важливості залучення учнів до міждисциплінарних проєктів, які передбачають критичне осмислення технологічних процесів і розуміння етичних аспектів використання цифрових рішень [6]. Подібного висновку дійшли й Lee та співавт., які вивчали інструктивні стратегії STEM-навчання, зокрема проєктно-орієнтований підхід та навчання через дизайн, як основу формування практичної складової технологічної освіти [8].

У національному вимірі українські вчені також активно досліджують проблематику STEM-освіти. Так, у працях О. Пометун, С. Сисоєвої та О. Темченко підкреслюється необхідність упровадження інтегрованого навчання з опорою на проєктну діяльність, моделювання, дослідницькі методи та цифрові інструменти. Особливу увагу надається розробленню компетентнісних моделей формування технологічної грамотності учнів, які поєднують знаннєвий, діяльнісний та ціннісно-світоглядний компоненти [4; 5].

Наукове осмислення проблеми інтеграції технологічної освіти у форматі STEM в Україні здійснюється також у працях Л. Лозової, О. Кононко, О. Бикової, які акцентують на міжпредметній взаємодії та трансформації ролі вчителя технологій як тьютора в інноваційному середовищі [1; 3].

Таким чином, узагальнення сучасних наукових напрацювань дозволяє виокремити такі тенденції: посилення ролі цифрових компетентностей у STEM-освіті, переорієнтація навчального процесу на проєктно-орієнтовану діяльність, а також формування системного бачення технологічних процесів як бази для розвитку технологічної грамотності в умовах Нової української школи.

Мета та завдання статті. Мета статті полягає в теоретичному узагальненні та аналізі міжнародного досвіду впровадження STEM-освіти у сфері технологічної підготовки здобувачів загальної середньої освіти, зокрема через призму освітніх стандартів і концепції технологічної грамотності. Завдання дослідження полягають у висвітленні ключових підходів до структурування змісту технологічної освіти в різних країнах у контексті STEM-освіти, розкрити спільні тенденції та унікальні практики, які можуть бути релевантними для вдосконалення національної освітньої політики України.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасної освітньої парадигми технологічна освіта посідає ключове місце у реалізації STEM-підходу, оскільки саме вона забезпечує формування базових знань і практичних умінь, необхідних для розуміння і використання технологій у повсякденному та професійному житті. Відтак аналіз змісту та структури освітніх стандартів різних країн дозволяє визначити основні напрями розвитку технологічної освіти та підходи до формування технологічної грамотності в умовах STEM-орієнтованого навчання.

У США важливу роль у формуванні стандартів технологічної освіти відіграє International Technology and Engineering Educators Association (ITEEA), яка розробила документ під назвою Standards for Technological Literacy (STEL). У цьому документі технологічна грамотність визначається як здатність особи розуміти природу технологій, взаємодіяти з технічними системами, критично оцінювати технологічні рішення та безпечно застосовувати технології в різних сферах [7].

Стандарти STEL охоплюють такі сфери, як проектування, енергетичні системи, виробництво, інформаційні технології, транспортування тощо. Особливістю є орієнтація на інтегроване навчання, розвиток інженерного мислення та здатності працювати над проектами.

У Фінляндії технологічна грамотність інтегрується в загальні освітні цілі через феномен-орієнтоване навчання, в якому учні досліджують явища з міждисциплінарних позицій із використанням технологій. Хоча формально окремого стандарту з технологій немає, зміст предметів «Craft», «Science» та «Mathematics» доповнюється навичками виготовлення об'єктів, цифровими технологіями та програмуванням. Акцент робиться на інженерне мислення, проектування та вирішення практичних проблем [10].

У Сінгапурі технологічна освіта інтегрується у STEM Education Framework, що передбачає розвиток технічних знань, навичок 3D-моделювання, робототехніки, цифрової грамотності та основ інженерного дизайну [9]. Стандарти орієнтовані на практичну спрямованість навчання, підтримку інноваційного мислення та підприємницьких ініціатив школярів.

У Південній Кореї стандарти технологічної освіти зорієнтовані на розвиток технологічної обізнаності, розуміння принципів роботи пристроїв, цифрових рішень та основ інженерії. У шкільному навчанні широко застосовуються лабораторні практикуми, проекти, участь у технічних конкурсах та симуляціях [8].

В Україні ключовим нормативним документом є Державний стандарт базової середньої освіти, що визначає освітню галузь «Технології» як окремий напрям, спрямований на формування технологічної компетентності та готовності до розв'язання прикладних завдань з використанням сучасних технологій, у тому числі цифрових [2]. Стандарт підкреслює важливість інтеграції знань про матеріали, інструменти, технологічні процеси, інженерний підхід, проектування, моделювання та дизайн.

Аналіз стандартів технологічної освіти свідчить про наявність загальних тенденцій до переосмислення ролі технологій у навчанні. У всіх країнах простежується прагнення до формування цілісної технологічної грамотності, яка в умовах STEM-орієнтації постає як багатокomпонентна компетентність, що охоплює не лише знання, а й ціннісне ставлення до технологій та вміння ефективно й безпечно їх застосовувати.

Узагальнення міжнародного досвіду впровадження STEM-освіти в системі технологічної підготовки учнів дозволяє виокремити низку спільних ознак і стратегічних тенденцій, що є характерними для провідних освітніх систем. Незважаючи на різні національні контексти, освітні політики та рівень технічного забезпечення, країни-лідери у сфері STEM демонструють схожі підходи до формування сучасного освітнього середовища.

Однією з ключових ознак є міждисциплінарний підхід до організації навчального процесу, коли традиційні предмети – наука, математика, технології та інженерія – об'єднуються навколо спільної проблематики або проєкту. Це забезпечує цілісне бачення проблем і сприяє формуванню глибших пізнавальних структур. Такий підхід дозволяє учням розуміти зв'язки між теорією та практикою, що є особливо важливим у процесі технологічної підготовки.

Іншою поширеною практикою є активне використання проєктно-орієнтованого навчання, яке передбачає вирішення реальних або наближених до життя інженерно-технологічних завдань. В учнів формується здатність аналізувати проблеми, планувати власну діяльність, працювати в команді, презентувати результати та вдосконалювати їх за допомогою зворотного зв'язку.

Значна увага приділяється інтеграції цифрових технологій у навчання, зокрема використанню STEM-платформ, симуляторів, 3D-моделювання, робототехніки та програмування. Це не лише сприяє мотивації учнів, а й готує їх до цифрової трансформації професійного середовища.

Також важливими елементами є тісна співпраця освітніх закладів з науковими установами, технічними університетами та бізнесом, що створює можливості для стажування, менторства, участі у хакатонах і технічних конкурсах. Така взаємодія забезпечує практичну орієнтацію освітнього процесу та дозволяє адаптувати зміст навчання до актуальних запитів ринку праці.

Нарешті, спільною рисою є цілеспрямована підготовка педагогічних кадрів до роботи в STEM-середовищі. Розробляються спеціальні програми підвищення кваліфікації, методичні рекомендації та освітні платформи для вчителів, які допомагають опанувати міжпредметну інтеграцію, цифрові інструменти та сучасні підходи до викладання технологічних дисциплін.

Отже, провідні освітні системи розвивають STEM-освіту не лише як освітню інновацію, а як стратегічний компонент підготовки майбутніх фахівців, здатних до інженерного мислення, творчості та гнучкої адаптації до вимог технологічного розвитку.

Попри значні досягнення у поширенні STEM-освіти на міжнародному рівні, чимало країн стикаються з комплексом викликів, які ускладнюють ефективну імплементацію цього підходу, особливо в контексті технологічного навчання.

Перш за все, одним із найбільш актуальних викликів є недостатній рівень підготовки вчителів до міждисциплінарного викладання, що є основою STEM-освіти. Більшість педагогів мають фахову підготовку в межах окремих предметів і не завжди володіють методиками інтеграції змісту, застосування сучасного обладнання чи організації проєктної діяльності. Відсутність системної підтримки підвищення кваліфікації або доступу до новітніх методичних матеріалів лише поглиблює цю проблему.

Другим викликом є матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, зокрема у сфері технологій. Запровадження STEM вимагає наявності спеціалізованих кабінетів, комп'ютерних класів, лабораторій з інженерного моделювання, робототехнічних наборів, 3D-принтерів та іншого сучасного обладнання. Проте не всі заклади освіти мають змогу забезпечити такі ресурси, особливо в умовах сільських територій або обмеженого фінансування.

Наступним бар'єром є необхідність модернізації змісту навчальних програм, які часто залишаються орієнтованими на теоретичне навчання та не відображають сучасних викликів і міждисциплінарного характеру STEM. Актуалізація програм потребує зусиль на національному рівні, включаючи участь фахівців галузей, методистів і викладачів.

Крім того, слід відзначити проблему нерівного доступу до STEM-освіти між різними соціальними групами, регіонами та типами шкіл. Така ситуація призводить

до того, що частина учнів позбавлена можливості розвивати навички, які визначатимуть конкурентоспроможність на ринку праці майбутнього.

Іншим викликом є неповне усвідомлення цілей і можливостей STEM-освіти серед учнів, батьків і навіть освітян. Без належної комунікації, інформаційної кампанії та прикладів успішного впровадження STEM ініціативи можуть залишатися формальними або поверховими.

Насамкінець, слід відзначити необхідність політичної та адміністративної підтримки, зокрема фінансування, створення нормативно-правової бази та державних програм розвитку STEM. Лише наявність стратегічного бачення з боку держави може забезпечити сталість і ефективність STEM-підходу в технологічній освіті.

У сукупності ці виклики вимагають комплексного, поетапного підходу до впровадження STEM-освіти, що охоплює як кадровий і методичний рівень, так і інституційну підтримку з боку держави, місцевих громад і бізнесу.

Україна вже зробила перші кроки у впровадженні STEM: діють STEM-центри, започатковано пілотні проєкти у школах. Однак важливо забезпечити системний підхід: підготовку вчителів, оновлення змісту технологічної освіти, оснащення навчальних кабінетів сучасним обладнанням.

Міжнародний досвід може слугувати основою для створення української моделі STEM-освіти з урахуванням національних особливостей.

Висновки. STEM-освіта у сфері технологічної підготовки демонструє високу ефективність у розвитку практичних навичок та інженерного мислення учнів. Міжнародний досвід засвідчує, що успішне впровадження STEM потребує комплексного підходу: від реформи навчальних програм до розвитку педагогічної майстерності.

Результати проведеного аналізу зарубіжного досвіду свідчать про те, що STEM-освіта є ефективним підходом до модернізації змісту технологічної підготовки, який сприяє розвитку в учнів системного мислення, інженерного підходу до вирішення проблем, навичок роботи в команді та міждисциплінарної інтеграції знань. Важливою складовою успішної реалізації STEM-освіти є підготовка педагогічних кадрів, які володіють не лише предметними знаннями, а й здатні організувати навчання в умовах інтеграції наук, техніки та інженерії.

Таким чином, впровадження STEM-освіти у сфері технологічної підготовки має потенціал стати дієвим інструментом трансформації української освіти в умовах цифрової економіки та суспільства знань. Ефективне використання міжнародного досвіду дозволяє уникнути типових помилок та забезпечити поступовий перехід до сучасної освітньої парадигми, орієнтованої на інновації, критичне мислення й творчу активність учнів.

Для України важливо вивчати та адаптувати найкращі світові практики, що дозволить сформувати сучасну модель технологічної освіти, здатну відповідати викликам цифрової епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бикова О. Є. Технологічна освіта в контексті Нової української школи. *Педагогіка і психологія*. 2023. № 1. С. 27–33.

2. Державний стандарт базової середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. Київ: МОН України, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (Дата звернення: 05.04.2025).
3. Лозова В. І., Кононко О. Л. Освітні стратегії в умовах цифрової трансформації: виклики та перспективи. *Освіта і розвиток обдарованої особистості*. 2022. № 4. С. 19–23.
4. Пометун О. І. STEM-освіта: теоретичні засади й практичні підходи. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 28. С. 12–16.
5. Сисоєва С. О., Темченко О. М. Компетентнісний підхід до реалізації STEM-освіти в школі. *Педагогічна думка*. 2020. № 3. С. 35–41.
6. Casal-Otero, L., Català, A., Fernández-Morante, C. et al. AI literacy in K-12: a systematic literature review. *International Journal of STEM Education*, 10(29), 2023.
7. International Technology and Engineering Educators Association. Standards for Technological Literacy: Content for the Study of Technology. 3rd ed. Reston, VA: ITEEA, 2007.
8. Lee Y. et al. Exploring instructional design in K-12 STEM education: a systematic literature review. *International Journal of STEM Education*, 11(43), 2024.
9. Ministry of Education Singapore. STEM Education Framework. URL: <https://www.moe.gov.sg/education/programmes/stem> (Дата звернення: 02.04.2025).
10. Sahlberg, P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? *New York: Teachers College Press*, 2015.

УДК37.091.3:004.9:316.77

к. пед. н., доцент **Ірина Цісарук**

КІБЕРЕМПАТІЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ШКІЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається феномен кіберемпатії як новий виклик для шкільної технологічної освіти в умовах цифрового суспільства. Обґрунтовано необхідність інтеграції соціально-емоційної складової у зміст трудового навчання та технологій. Авторка визначає педагогічні умови та засоби формування кіберемпатії як важливої частини цифрової й соціальної компетентності учнів. Окреслено методичні підходи до впровадження елементів цифрової етики, онлайн-рефлексії та емоційної підтримки в освітній процес.

Ключові слова: кіберемпатія, компетентність, цифрове середовище, технологічна освіта.

The article explores cyber empathy as a new challenge for school technological education in the context of a digital society. The need to integrate a socio-emotional component into the content of labor and technology education is substantiated. The

authors define pedagogical conditions and tools for developing cyber empathy as a key element of students' digital and social competence. Methodical approaches to implementing digital ethics, online reflection, and emotional support in the educational process are outlined.

Keywords: *cyberempathy, competence, digital environment, technological education.*

Цифровізація усіх сфер суспільного життя, зокрема освіти, зумовила переосмислення ролі технологічної освіти у закладах загальної середньої освіти. Сучасне цифрове суспільство не лише формує нові технічні виклики, а й вимагає від учнів високого рівня етичної, комунікативної та емоційної культури у цифровому середовищі. Водночас дослідники (В. Коваленко, Т. Осипчук, Л. Сахно) наголошують на дефіциті цифрової етики та емпатійної поведінки серед молоді, що ускладнює формування безпечного і підтримувального онлайн-середовища [2;3].

У XXI столітті спостерігається радикальна трансформація суспільних комунікаційних моделей, що відбувається під впливом стрімкої цифровізації. Освітній простір – не виняток. Цифрове середовище стало невід'ємною частиною шкільного життя: технології активно впроваджуються в освітній процес, змінюючи не лише форми та методи викладання, але й характер міжособистісної взаємодії. У цьому контексті особливої актуальності набуває поняття кіберемпатії, що розглядається як новий виклик для шкільної технологічної освіти.

У контексті шкільної технологічної освіти проблема кіберемпатії залишається практично не розкритою. Традиційно ця галузь орієнтується на розвиток технічних знань, практичних вмінь та навичок, креативного мислення, однак в умовах цифрової взаємодії цього вже недостатньо. Учень, як активний учасник цифрових комунікацій, має не лише вміти працювати та взаємодіяти на уроці чи в позаурочний час, а й усвідомлювати соціальні наслідки своїх дій у цифровому середовищі, вміти виявляти толерантність, підтримку, емпатію до інших.

Отже, потреба у формуванні кіберемпатії як складової цифрової та соціальної компетентності учнів у межах технологічної освіти є актуальним педагогічним завданням. Вона вимагає оновлення змісту, методів і ціннісних орієнтирів навчання, щоб відповідати викликам сучасної цифрової доби та сприяти вихованню відповідального, етичного й емоційно грамотного цифрового громадянина.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та визначення педагогічних умов формування кіберемпатії учнів у процесі шкільної технологічної освіти як необхідної складової цифрової та соціальної компетентності в умовах сучасного цифрового суспільства.

Відповідно до теми та мети наукової роботи було визначено наступні завдання дослідження: проаналізувати наукові підходи до поняття «кіберемпатія» та окреслити її місце в структурі цифрової й соціально-емоційної компетентності учнів; дослідити потенціал шкільної технологічної освіти для розвитку навичок кіберемпатії; обґрунтувати педагогічні умови та засоби інтеграції елементів кіберемпатії у зміст і методику технологічного навчання; розробити методичні рекомендації щодо формування кіберемпатійної культури учнів у цифровому навчальному середовищі.

Кіберемпатія визначається як здатність особи розпізнавати, інтерпретувати та адекватно реагувати на емоційні стани інших у цифровій комунікації [2; 3; 5]. Це соціально-психологічна компетентність, що поєднує в собі емоційний інтелект, навички міжособистісної комунікації та цифрову етику. У дослідженнях останніх років зазначається, що цифрова взаємодія без належного рівня емпатії спричиняє соціальну ізоляцію, деструктивні комунікативні практики (зокрема кібербулінг), а також послаблення навичок живої емоційної взаємодії.

У науково-педагогічній та психологічній літературі поняття «кіберемпатія» (англ. *cyber empathy*) трактується як здатність людини розпізнавати, розуміти й етично реагувати на емоційні стани інших у цифровому середовищі – під час онлайн-спілкування, участі в цифрових спільнотах, створенні чи споживанні цифрового контенту [5].

Дослідники розглядають кіберемпатію як похідну від традиційної емпатії, адаптовану до умов опосередкованої комунікації, де відсутні або обмежені невербальні сигнали, але водночас присутні специфічні цифрові маркери – аватари, емодзі, текстові повідомлення, цифрові реакції тощо [7].

На думку Л. Сахно, кіберемпатія – це компонент цифрової культури, що потребує спеціального педагогічного впливу, оскільки не формується автоматично при використанні технологій [3]. Авторка підкреслює, що цифрова емпатія проявляється у вмінні:

- підтримувати толерантне онлайн-спілкування;
- уникати агресивної чи байдужої поведінки в мережі;
- розпізнавати емоційні сигнали в цифровому форматі;
- поводитися відповідально під час взаємодії в цифровому просторі [3].

Згідно з дослідженнями UNESCO та Європейської рамки цифрової компетентності DigComp, соціальна взаємодія в цифровому середовищі (включно з кіберемпатією) – це одна з ключових складових цифрової компетентності, поряд з інформаційною грамотністю, безпекою та створенням цифрового контенту [6].

У контексті соціально-емоційної компетентності, кіберемпатія виступає засобом розвитку емоційного інтелекту учнів, формування навичок відповідальної взаємодії та запобігання конфліктам і агресії в онлайн-форматах навчання.

Отже, кіберемпатія посідає міждисциплінарне місце – на перетині психології, педагогіки та цифрової освіти – й виступає невід’ємним елементом як цифрової, так і соціально-емоційної компетентності школярів (схема 1). Її цілеспрямоване формування повинно стати пріоритетом сучасної шкільної освіти, зокрема технологічної, яка дедалі більше інтегрується у цифрове середовище.

Схема 1

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНЯ	
Цифрова компетентність	Соціально-емоційна компетентність
- медіаграмотність	- емоційна обізнаність
- онлайн-безпека	- саморегуляція емоцій
- етика цифрової взаємодії	- навички співпраці
- створення цифрового контенту	- емпатія та повага до інших
	- конфліктологія
СПІЛЬНА СФЕРА: КІБЕРЕМПАТІЯ	
- уміння розпізнавати емоції в цифровому просторі	

- дотримання етичних норм онлайн-комунікації
- підтримка та повага в цифровій взаємодії
- запобігання та реагування на цифрову агресію

Відповідно до вище зазначеного, робимо висновок, що кіберемпатія – це інтегральна характеристика, що формується на основі цифрових навичок (орієнтація в онлайн-середовищі, технічна грамотність, цифрова етика) та емоційного інтелекту (усвідомлення власних та чужих емоцій, здатність до співчуття, конструктивної взаємодії). Тому, у шкільній освіті вона має розглядатися не як окрема навичка, а як мостова компетентність, що поєднує знання, цінності та поведінкові стратегії в цифровому навчанні.

Формування кіберемпатії як компонента цифрової етики є важливим завданням сучасної освіти. На уроках трудового навчання та технологій цей процес може відбуватися органічно, зокрема під час реалізації колективних творчих проєктів, співпраці в цифрових середовищах і використання інформаційно-комунікаційних технологій. Існує низка цифрових ресурсів, прийомів і методичних підходів, які сприяють розвитку кіберемпатії в учнів.

Серед ефективних інструментів варто відзначити інтерактивні вправи, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту. Наприклад, за допомогою сервісів Google Forms, Padlet або Mentimeter можна створювати завдання на рефлексію, в яких учні аналізують поведінку інших, моделюють ситуації з цифрового життя, висловлюють власні емоційні реакції на певні дії в мережі Інтернет.

Важливим є також використання відеокейсів, які ілюструють типові ситуації непорозумінь, конфліктів або прикладів взаємоповаги в онлайн-спілкуванні. Перегляд і обговорення таких кейсів у форматі класної дискусії або з використанням інтерактивних платформ (зокрема Edpuzzle або YouTube) допомагає учням критично оцінювати власну поведінку та поведінку інших у цифровому середовищі.

Корисним методом є також моделювання етичних дилем, коли учні аналізують різні варіанти дій у ситуаціях, пов'язаних із цифровим спілкуванням, і вчать приймати рішення, зважаючи на почуття інших. Такі завдання зручно реалізовувати в середовищах Google Jamboard або Wordwall.

Крім того, навчання у форматі цифрової співпраці передбачає використання таких інструментів, як Google Docs, Microsoft Teams, Trello, де учні можуть колективно планувати проєкти, редагувати документи й обмінюватися думками. Важливою умовою ефективної взаємодії у таких середовищах є дотримання цифрової етикету, вміння вести конструктивну дискусію, приймати іншу точку зору, висловлювати вдячність та підтримку.

Допоміжним засобом розвитку кіберемпатії можуть стати рефлексивні щоденники або блоги, де учні описують свої враження від командної роботи, аналізують труднощі у спілкуванні та висловлюють емоції, які переживали у процесі співпраці. Таку діяльність можна організувати на платформах Blogger або Google Sites.

Інтегрування компонентів кіберемпатії у зміст трудового навчання та технологій можливе через різноманітні педагогічні ситуації. Зокрема, під час спільної роботи над проєктом учні вчать підтримувати одне одного у цифровому просторі, конструктивно реагувати на пропозиції, висловлюватися ввічливо та враховувати

емоції учасників команди. Обговорення технічних рішень у групі стимулює розвиток умінь вести діалог, аргументовано, але толерантно висловлювати думку, уникати знецінення чи сарказму.

Створення цифрових продуктів (інструкцій, відеооглядів, презентацій) для інших учнів чи користувачів також формує емпатію, оскільки потребує врахування потреб і можливих емоцій адресата. Коментування робіт однолітків на спільних онлайн-ресурсах або під час презентацій навчає учнів давати зворотний зв'язок у доброзичливій формі, акцентуючи увагу не лише на недоліках, а й на сильних сторонах роботи. Важливо, щоб такі обговорення були частиною етичного виховання та розвитку критичного мислення.

Таким чином, розвиток кіберемпатії під час занять з трудового навчання та технологій є не лише можливим, а й необхідним елементом формування цифрової культури особистості. Цей процес можна реалізовувати системно, використовуючи доступні цифрові інструменти та створюючи певні педагогічні умови для етичної взаємодії у цифровому просторі:

1) цілеспрямоване формування культури цифрової комунікації (запровадження тем, які містять елементи цифрової етики, обговорення кейсів, проведення міні-дискусій про конфлікти в онлайн-взаємодії тощо);

2) реалізація групової роботи в цифровому форматі (організація завдань, що потребують колаборації в онлайн-середовищах (спільні презентації, 3D-моделі, блоги, чати тощо));

3) рефлексія цифрової поведінки (систематичне обговорення: як ми взаємодіємо онлайн? Чи підтримали ми одне одного? Що сказали б у реальному житті?).

Отже, технологічна освіта у закладах загальної середньої освіти традиційно орієнтована на формування практичних умінь, навичок користування технічними засобами, проєктування, конструювання, орієнтацію в цифрових інструментах, проте з огляду на сучасні соціокультурні зміни, необхідно інтегрувати до змісту технологічної освіти гуманітарну компоненту, що передбачає розвиток емоційної та соціальної компетентності учнів у цифровому середовищі; виховання цифрової етики, де ключову роль відіграє кіберемпатія; моделювання ситуацій, які вчать толерантній поведінці в онлайн-просторі; створення умов для інклюзивної та безпечної цифрової взаємодії.

Для реалізації зазначених цілей у шкільній практиці доцільно впроваджувати міждисциплінарні освітні практики, які поєднують технології з етикою, соціально-емоційним навчанням; використовувати проєктно-орієнтований підхід з акцентом на цифрову взаємодію (наприклад, створення онлайн-проєктів із соціальною метою, рефлексивні онлайн-щоденники тощо); розвивати медіаосвіту, що допоможе учням критично оцінювати цифровий контент і комунікаційні практики; підвищувати цифрову та педагогічну грамотність учителя, зокрема в питаннях соціально-психологічної безпеки.

Здійснивши аналіз науково-педагогічних джерел [1–7] можемо сформулювати орієнтовні методичні рекомендації для вчителів трудового навчання та технологій щодо формування кіберемпатії:

1. Включати теми цифрової етики до проєктної діяльності. Під час реалізації учнівських проєктів із використанням цифрових інструментів (3D-моделювання,

онлайн-планування, цифрові презентації виробів тощо) слід акцентувати увагу на етичних нормах спілкування та співпраці в цифровому середовищі: авторське право, культура коментарів, повага до ідей інших.

2. Розглядати проблеми комунікації у групових формах роботи. Організуючи роботу в парах або малих групах (наприклад, під час конструювання, моделювання, виготовлення спільного виробу), доцільно звертати увагу учнів на важливість взаємопідтримки, толерантності до помилок інших, розуміння потреб та ідей партнера.

3. Використовувати цифрові засоби для емоційного зворотного зв'язку. Застосовуйте онлайн-опитування, інтерактивні стікери (наприклад, «Як я почуваюсь після уроку?»), віртуальні дошки для обміну позитивними відгуками про роботу однокласників.

4. Інтегрувати тематичні міні-дискусії та ситуаційні завдання. Наприклад: «Що робити, якщо хтось скопіював твій виріб і видав за свій у цифровому портфоліо?», «Як допомогти учневі, який не встигає засвоїти цифрові інструменти, але хоче долучитися до проекту?» – це розвиває емпатійне мислення та цифрову відповідальність.

5. Організовувати цифрові виставки з елементами емоційного відгуку. Після створення учнями виробів (поробок, макетів, схем, 3D-об'єктів тощо) запропонуйте провести онлайн- або офлайн-виставку, де кожен учень залишає доброзичливий коментар або висловлює емоційну реакцію на роботу товариша.

6. Підкреслювати роль технологій у житті людини. Під час вивчення тем про технології майбутнього, робототехніку, дизайн, моделювання – актуалізуйте гуманістичний аспект: як технології можуть допомагати, полегшувати життя, бути інклюзивними. Це формує моральне ставлення до результатів праці й цифрових інструментів.

7. Розвивати в учнів критичне ставлення до проявів кібербайдужості та цифрової агресії. На прикладах реальних ситуацій або через обговорення в навчальному контексті пояснюйте, як уникати байдужості до емоцій інших у спільному онлайн-середовищі: у класних групах, під час роботи в хмарних сервісах, на платформах спільного проектування.

Таким чином, кіберемпатія – це не лише психолого-педагогічне явище, а необхідний елемент сучасної технологічної освіти, орієнтованої на формування відповідального цифрового громадянина. У системі загальної середньої освіти варто переглядати як зміст, так і педагогічні стратегії, з тим щоб забезпечити гармонійний розвиток учнів у цифровому суспільстві, здатних до емпатії, співпереживання та етичної поведінки в мережі Інтернет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпенко О. Формування та реалізація партисипативної культури в умовах розвитку цифрового суспільства: комунікативне управління та кібергігієна. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 2, 2019. С. 42–47. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2718> (дата звернення: 12.03.2025).

2. Коваленко В., Осипчук Т. Проблема розвитку цифрової компетентності з кібербезпеки вчителів закладів загальної середньої освіти. *Фізико-математична*

освіта. Вип. 39(2), 2024. С. 35–41. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740758/1/Kovalenko%20V.V.%2C%20Osyphuk%20T.O.pdf> (дата звернення: 02.04.2025).

3. Сахно Л. Г. Цифрова емпатія як нова компетентність учня в умовах інформаційного суспільства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 3 (77). С. 165–178. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3274> (дата звернення: 08.04.2025).

4. Сахно О. В. Цифрова компетентність і технології для освіти: принципи та інструменти. *Імідж сучасного педагога*. Вип. 6(195), С. 10–14. URL : <https://isp.pano.pl.ua/article/view/217325> (дата звернення: 02.04.2025).

5. The Cyber Empathy Manifesto. URL: <https://www.cyberempathy.org/manifesto> (дата звернення: 08.04.2025).

6. UNESCO. Digital Citizenship Education: Overview and New Perspectives. Paris : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2021. 50 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377237> (дата звернення: 06.04.2025).

7. Zhang Y., Xu H. Digital empathy in online communication: A critical review. *Computers in Human Behavior Reports*. 2021. Vol. 4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100107> (дата звернення: 12.04.2025).

УДК613.646

к. пед. н., доцент **Степан Шабага**

ОПТИМАЛЬНИЙ МІКРОКЛІМАТ У НАВЧАЛЬНИХ ПРИМІЩЕННЯХ

У статті розглянуто поняття мікроклімату навчального середовища, його основні параметри та вплив на працездатність, увагу, самопочуття та здоров'я здобувачів освіти. Наведено нормативні показники температури, вологості, швидкості руху повітря, рівня освітленості та шуму. Проаналізовано сучасні підходи до створення комфортних умов у закладах освіти, враховуючи кліматичні, сезонні та соціальні чинники. Зроблено акцент на необхідності системного контролю параметрів мікроклімату з метою збереження здоров'я дітей і підвищення ефективності навчального процесу.

Ключові слова: мікроклімат, навчальне середовище, температура, вологість, вентиляція, здоров'я здобувачів освіти, освітній процес.

The article examines the concept of the microclimate of the learning environment, its key parameters, and its impact on students' performance, attention, well-being, and health. It provides normative indicators for temperature, humidity, air movement speed, lighting levels, and noise. Modern approaches to creating comfortable conditions in educational institutions are analyzed, taking into account climatic, seasonal, and social factors. Emphasis is placed on the need for systematic monitoring of microclimate parameters to preserve children's health and enhance the effectiveness of the educational process.

Key words: *microclimate, learning environment, temperature, humidity, ventilation, students' health, educational process.*

Одним із важливих завдань сучасної освіти є створення безпечного та комфортного середовища для навчання й розвитку здобувачів освіти. У цьому контексті фізичні умови навчального простору мають істотне значення, адже вони безпосередньо впливають на стан здоров'я, емоційне самопочуття, рівень працездатності, увагу та ефективність засвоєння знань. Особливо це актуально в умовах, коли діти перебувають у навчальних приміщеннях значну частину дня, а навантаження на їхню нервову систему та зорово-моторний апарат постійно зростають.

Одним із ключових компонентів освітнього середовища є мікроклімат – сукупність фізичних параметрів повітряного середовища, таких як температура, вологість, швидкість руху повітря, які формують відчуття теплового комфорту людини. Недотримання оптимальних мікрокліматичних умов може спричинити зниження концентрації уваги, виникнення головного болю, подразнення слизових оболонок, порушення терморегуляції, часті простудні захворювання, що у підсумку негативно впливає на загальну успішність і здоров'я школярів [1].

Зважаючи на особливу фізіологічну чутливість дітей і підлітків до змін у навколишньому середовищі, питання формування оптимального мікроклімату в навчальних приміщеннях набуває особливого значення. Більш того, в умовах сучасних викликів – таких як глобальне потепління, зростання частоти респіраторних захворювань, підвищення психоемоційного навантаження – необхідність забезпечення відповідних санітарно-гігієнічних норм у закладах освіти стає не лише педагогічною, а й медико-соціальною проблемою.

Метою цієї статті є висвітлення значення мікроклімату у навчальних приміщеннях, аналіз основних показників мікрокліматичних умов, їх впливу на фізичний та психоемоційний стан здобувачів освіти, а також розгляд сучасних підходів і рекомендацій щодо забезпечення оптимального середовища для навчання в закладах загальної середньої освіти.

Створення комфортного теплового та повітряного режиму в навчальних приміщеннях є важливою умовою збереження здоров'я і підтримки працездатності як здобувачів освіти, так і педагогів. Порушення нормативних показників температури повітря, особливо у поєднанні з підвищеним рівнем вологості, призводить до надмірної втрати тепла організмом, що, у свою чергу, підвищує ризик захворювань [5].

Крім того, склад повітря в приміщеннях змінюється протягом дня внаслідок накопичення продуктів дихання людей. Це спричиняє зміну концентрації іонів і наявність у повітрі важких частинок, що негативно впливає на самопочуття: знижується концентрація уваги, з'являються головний біль, втома, подразнення слизових оболонок, кашель, підвищується частота пульсу та змінюється артеріальний тиск як у вчителів, так і в здобувачів освіти [1].

Аналіз літературних джерел та формулювання проблеми. Згідно з Законом України «Про енергетичну ефективність будівель», термомодернізація споруд передбачає підвищення теплостійкості огорожувальних конструкцій, що зменшує рівень природної інфільтрації повітря [2].

Однак навіть наскрізне провітрювання приміщень під час коротких перерв (5–10 хвилин) дозволяє лише частково знизити рівень вуглекислого газу (на 33–50 %), і все ж не досягає рекомендованої межі у 1000 ppm [4].

Результати експериментальних досліджень свідчать, що в більшості навчальних закладів вентиляційні системи або не працюють, або взагалі відсутні, а мікроклімат у приміщеннях не відповідає нормам [6]. Відновлення централізованих вентиляційних систем часто ускладнене через демонтаж елементів припливно-витяжної вентиляції [7].

Для досягнення мінімально необхідного рівня комфорту використовують локальні вентиляційні установки. Проте навіть сучасні рекупераційні системи мають низку недоліків: підвищення рівня шуму, утворення холодних протягів у зоні встановлення тощо. Ці чинники обмежують можливість їх використання в закладах, де навчаються діти.

Питання забезпечення належного мікроклімату в навчальних приміщеннях розглядається у низці наукових робіт [5-9]. Однак більшість із них зосереджуються переважно на енергоефективних режимах функціонування вентиляційних систем [7-8] або на розробці систем з природною вентиляцією [8], які не завжди здатні забезпечити необхідний повітрообмін у зимовий період.

У дослідженні [8] проаналізовано можливості природної вентиляції для забезпечення належної якості повітря в навчальних закладах США за умов періодичного використання механічної вентиляції.

Проблему досягнення теплового комфорту та відповідної якості повітря у навчально-спортивних спорудах розглядали у [9] з використанням імітаційного моделювання в середовищі COMIS; результати підтвердили необхідність впровадження примусової вентиляції.

Низка робіт [4-10] лише фіксує наявність проблеми, проте не пропонує універсального і ефективного шляху її розв'язання. Відтак, пошук нових рішень для створення комфортного та безпечного повітряного середовища в навчальних приміщеннях залишається актуальним завданням у сфері охорони здоров'я та екології.

Одним із ефективних напрямів підвищення результативності роботи систем локальної рекуперації повітря є забезпечення відповідності параметрів мікроклімату нормативним вимогам щодо теплового комфорту та якості повітря в навчальних закладах шляхом удосконалення систем автоматизованого управління такими пристроями.

До головних показників, які характеризують мікроклімат у приміщеннях, належать[3]:

- **Температура повітря:** впливає на терморегуляцію організму та самопочуття. Рекомендовані значення в холодний період року – 18–21 °С, у теплий – 22–24 °С.
- **Відносна вологість повітря:** повинна становити 40–60%. Надмірно сухе повітря викликає подразнення слизових оболонок, а надмірно вологе – сприяє розвитку мікроорганізмів.
- **Швидкість руху повітря:** для навчальних приміщень – не більше 0,2 м/с у холодний період і до 0,3 м/с у теплий.

- **Освітленість:** має бути природною і/або штучною, відповідно до санітарних норм (не менше 300 лк).

- **Рівень шуму:** не повинен перевищувати 35–40 дБ у класах та аудиторіях.

Невідповідність мікрокліматичних умов нормативам може мати негативні наслідки для організму дитини [5], зокрема:

- підвищена температура знижує концентрацію уваги і призводить до швидкої втоми;

- низька температура провокує м'язове напруження і простудні захворювання;

- надмірна сухість повітря погіршує функції дихальної системи;

- погане освітлення викликає перевтому очей, знижує гостроту зору;

- підвищений шум погіршує когнітивні функції.

Загалом несприятливі умови мікроклімату можуть спричиняти часті захворювання, погіршення емоційного стану, зниження мотивації до навчання.

У країнах Європи та в Україні питання мікроклімату регулюються відповідними стандартами та санітарними нормами. В Україні діють:

- **ДСанПІН 5.5.2.008-01** «Санітарні правила облаштування загальноосвітніх навчальних закладів»;

- **ДБН В.2.2-3:2018** – визначає вимоги до освітлення, опалення, вентиляції тощо.

Вони встановлюють допустимі межі основних параметрів мікроклімату, особливо у приміщеннях для дітей різного віку.

Ось кілька **практичних і перспективних рішень** для покращення мікроклімату в навчальних закладах:

Інженерно-технічні рішення

1. Механічна вентиляція з рекуперацією тепла

- Централізовані або децентралізовані установки, які забезпечують постійний повітрообмін із мінімальними тепловтратами.

2. Інтелектуальні (smart) системи вентиляції

- Використання датчиків CO₂, температури, вологості та присутності людей для автоматичного регулювання вентиляції.

3. Гібридна вентиляція

- Поєднання природної вентиляції з механічною, що дозволяє адаптуватися до змін погодних умов і завантаженості приміщень.

4. Очищувачі та іонізатори повітря

- Для покращення якості повітря (усунення пилу, алергенів, бактерій), особливо у приміщеннях без якісної вентиляції.

Архітектурно-планувальні рішення

1. Правильне зонування приміщень

- Мінімізація джерел забруднення та оптимізація простору для кращої циркуляції повітря.

2. Теплоізоляція будівель

- Сучасні утеплювальні матеріали дозволяють зменшити втрати тепла та забезпечити стабільну температуру.

3. Використання екологічних оздоблювальних матеріалів

- Без шкідливих випаровувань, що не впливають негативно на склад повітря.

Організаційно-управлінські підходи

1. Регулярний моніторинг мікроклімату

○ Встановлення систем спостереження або щоденне вимірювання температури, вологості, рівня CO₂ у класах.

2. Навчання персоналу

○ Підвищення обізнаності вчителів і техперсоналу щодо способів підтримки належного мікроклімату (правильне провітрювання, догляд за вентиляцією тощо).

3. Графіки провітрювання

○ Впровадження чітких режимів провітрювання приміщень – до, після та під час занять.

Зелені рішення

1. Фітодизайн (рослини в аудиторіях)

○ Деякі рослини покращують якість повітря, знижують рівень CO₂, підвищують вологість і сприяють загальному комфорту.

2. Зелені стіни або покрівлі

○ Для зовнішнього кліматичного балансу будівлі та пасивного зниження температури.

Оптимальний мікроклімат у навчальних приміщеннях є необхідною умовою збереження здоров'я здобувачів освіти, створення сприятливого освітнього середовища та забезпечення ефективного навчального процесу[5].

Підтримка комфортних кліматичних умов має здійснюватися на основі сучасних технологій, відповідних норм та з урахуванням специфіки кожного закладу освіти. Впровадження системного моніторингу та превентивних заходів дозволить підвищити рівень безпеки й добробуту здобувачів освіти і педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко М. М., Сукач С. В., Кобилянський М. А. Підтримка параметрів мікроклімату в нормативних межах як засіб створення комфортних умов праці. *Електромеханічні і енергозберігаючі системи: щоквартальний науково-виробничий журнал*. 2010. Вип. 4/2010 (12). С. 94–99.

2. Закон України: Про енергетичну ефективність будівель. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 33, ст.359). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text>. (дата звернення 08.05.2025).

3. Кульчинський О. В. Охорона праці в закладах освіти: методичний посібник. Відділ освіти Новосанжарської РДА, 2010. с. 127. URL : http://volodymyrivka-nvk.dp.sch.in.ua/Files/downloads/3278_85_.pdf (дата звернення 08.05.2025).

4. Івасенко В. М., Ганчев Б. С. Вимірювання діоксиду вуглецю в приміщенні громадських, житлових та офісних будівель. *ScienceRise : Scientific Journal*. 2018. №7(48). С. 38–41.

5. Сукач С. В., Козловська Т. Ф. Оцінювання впливу мікроклімату навчальних приміщень на розумову працездатність студентів. *Проблеми охорони праці в Україні*. 2016. Вип. 31. С. 105–112.

6. ДБН В.2.2-3:2018. Будинки і споруди. Заклади освіти. Київ : Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018. 57 с. (Державні будівельні норми України). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0046307-93#Text> (дата звернення 12.05.2025).

7. Chenari B., Dias Carrilho J., Gameiro da Silva M. Towards sustainable, energy-efficient and healthy ventilation strategies in buildings: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2016. Vol. 59. P. 1426–1447. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser> (дата звернення 8.05.2025).

8. Cheng Z., Li L., Bahnfleth W. P. Natural ventilation potential for gymnasia – Case study of ventilation and comfort in a multisport facility in northeastern United States. *Building and Environment*. 2016. Vol. 108. P. 85–98. doi: <https://doi.org/10.1016/j.buildenv> (дата звернення 12.05.2025).

9. Experimental and theoretical investigation of air exchange rate of an indoor aquatic center / Panaras G., Markogiannaki M., Tolis E. I., Sakellaris Y., Bartzis J. G. . *Sustainable Cities and Society*. 2018. Vol. 39. P. 126–134. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scs> (дата звернення 12.05.2025).

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В СИСТЕМІ ОСВІТИ. ІННОВАЦІЇ В БІОЛОГІЧНІЙ ТА ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ ТА НАУЦІ

УДК 378 :796.011

к. н. фіз. вих. та спорту, доцент **Володимир Банах**

ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ ПІДХІД ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Організація фізичного виховання потребує модернізації шляхом пошуку активних засобів поліпшення рівня фізичного розвитку та здоров'я студентів. Персоналізація вищої освіти передбачає створення позитивних передумов для вдосконалення організації, змісту фізичного виховання здобувачів задоволення на високому рівні особистісних та індивідуальних потреб, серед яких: розвиток фізичних та функціональних можливостей, здійснення рухової активності зважаючи психологічні характеристик та вподобання студентів.

Ключові слова: фізичне виховання, студенти, персоналізований підхід.

The organization of physical education requires modernization by finding active means of improving the level of physical development and health of students. Personalization of higher education involves creating positive prerequisites for improving the organization and content of physical education for students to satisfy their personal and individual needs at a high level, including: development of physical and functional capabilities, implementation of motor activity taking into account the psychological characteristics and preferences of students.

Keywords: physical education, students, personalized approach.

Фізичне виховання – це система соціально-педагогічних заходів, спрямована на зміцнення здоров'я та загартовування організму, гармонійний розвиток функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь. Нормативні документи [6-11], національна доктрина розвитку освіти [9], передбачає розвиток фізичної культури у ЗВО та має на меті вирішення поставлених завдань перед фізичною культурою.

Майбутня професія ставить перед здобувачами вищої освіти високі вимоги стосовно напруженості роботи і потребує від фахівців вміння підтримувати необхідну фізичну працездатність. На це звертають також увагу в стратегії розвитку вищої освіти в Україні на період 2021–2031 роки [13, С. 30]. Використання засобів фізичної культури на заняттях фізичного виховання у ЗВО дозволяє вирішити зазначену мету та окремі завдання фізичного виховання. Шлях реалізації полягає в застосуванні відповідно до принципів індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості широкого використання різноманітних засобів та форм

фізичного виховання і масового спорту, безперервності цього процесу протягом усього життя. Наказ Міністерства освіти і науки України 11.01.2006 № 4 положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах [7] передбачає створення умов пріоритетності освітньої спрямованості процесу фізичного виховання та функціонального фактора в оцінюванні фізичного розвитку студентів. Багатоукладнісць навчального процесу, передбачає створення у вищих навчальних закладах умов для широкого вибору студентами засобів фізичного виховання для навчання та участі в спортивних заходах, які відповідали б їх запитам, інтересам, індивідуалізації та диференціації навчального процесу з фізичного виховання; поєднанні державного управління і студентського самоврядування [8]. Одна з важливих умов ефективності фізичного виховання студентів закладів вищої освіти (ЗВО) на сучасному етапі полягає в реалізації індивідуального підходу, особливо це актуально із врахуванням стану здоров'я студентської молоді [2].

На сучасному етапі одним із провідних завдань фізичного виховання у закладі вищої освіти (ЗВО) продовжує залишатися розвиток фізичних (рухових) якостей студентської молоді. Про це свідчить зміст програм з фізичного виховання, розроблених ЗВО та нормативних документів. Ураховуючи зазначене, важливим у досягненні фізичним вихованням необхідного результату є систематичний моніторинг стану розвитку основних рухових якостей протягом навчання у ЗВО. Це зазначено в основі змісту стратегії [13] та передбачено що освітній процес також повинен передбачати індивідуалізацію з використанням диференційованого підходу, створення нової моделі мотивації студентської молоді до занять фізичною культурою та спортом, впровадження здорового способу життя як складової збереження і зміцнення здоров'я, успішної соціалізації та подальшого професійного зростання. Потрібно зауважити, що до 28.05.2020 року існували Державні вимоги до навчальних програм з фізичного виховання в системі освіти проте вони втратили чинність на підставі Наказу Міністерства освіти і науки № 714 [6]. Таким чином організація системи фізичного виховання в освітньому процесі у закладах вищої освіти та його планування здійснюється шляхом затвердження робочих програм з фізичного виховання на основі можливостей закладу чи побажань його керівництва. Звідси, питання організації та планування фізичної активності в закладах вищої освіти набуває важливого значення в системі зміцнення здоров'я населення України.

Аналіз наукової літератури свідчить, що в Україні спостерігаються тенденції приведення в узгодженість з європейською системою вищої освіти. Це проявляється у збільшенні частки самостійної роботи студента при більш широкому особистому спілкуванні з викладачем, тобто персоналізацією освіти. Під час вимог принципу диференціації й індивідуалізації надзвичайно важливим є наявність базової ознаки, що використовується, як критерій для формування однорідних вибірок студентів певної статі. Без цього неможливо забезпечити дієвість і ефективність виконання вимог принципу «диференціації й індивідуалізації» у практичній діяльності [3]. Дослідники не ототожнюють диференціацію та індивідуалізацію з персоналізацією освітнього процесу [4] Зазначається, що індивідуалізація педагогічного процесу повинна відбуватись у відносно однорідних вибірках, тобто сформованих при об'єднанні осіб з однаковою базовою ознакою (стать, вік, соматотип, фізичного

розвиток, значення певного показника) [1]. З іншого боку у теорії і методиці фізичного виховання також розглядається доцільність та можливість використання інтегративного підходу до формування змісту заходів визначеної спрямованості [5]. Власне цей спосіб найбільше підходить для реалізації багатокладності.

Відомо, що індивідуалізація останнього ґрунтується, переважно на індивідних особливостях. Особистісно-зорієнтований освітній процес – на особистісних. Персоналізоване – на індивідних, особистісних особливостях та емоційно-почуттєвій сфері індивіда. Сьогодні відсутні дослідження, спрямовані на реалізацію персоналізованого та персоналізованого підходу під час організації, формування та реалізації змісту фізичного виховання у ЗВО [1].

У процесі фізичного виховання широко використовують специфічні критерії, серед яких індивідуально-соматичні особливості осіб, соматотипи, фізичний і психофізіологічний розвиток, біологічний розвиток й фізичний стан, таких біологічних факторів, як переважання того чи іншого типу адаптивної реакції на розвиток конкретних фізичних якостей. Аналізуючи літературні джерела у персоналізованому підході з'ясували, що у якості критеріїв відповідають характерні генетичні маркери, оскільки кожний з таких маркерів відображає комплекс особливостей різного порядку, притаманних певній вибірці людей, зокрема морфофізіологічних, психодинамічних, процесуально-психологічних, особистісних особливостей [12]. Зазначене свідчить про відсутність єдиної позиції у питанні забезпечення кожному студенту оптимальних саме для нього параметрів фізичних навантажень, а також певною мірою – реалізації змісту та організації освітнього педагогічного процесу, що передбачає використання таких навантажень у межах ЗВО.

Не зупиняючись на аналізі сутності підходів диференціації та індивідуалізації та розбіжностей між ними передбачається неможливість реалізації обох напрямів у фізичному вихованні без наявності критеріїв, на підставі яких буде здійснено процес індивідуалізації чи (та) персоналізації [1].

Серед способів реалізації персоналізоване навчання є пристосування методики, навчальних планів, навчально-методичного забезпечення до потреб і прагнень окремих студентів. Ще один із способів передбачає формування мотивації студентів до фізичної активності у різних формах, її організації. Визначаючи індивідуальну траєкторію досягнення мети, тобто освітній маршрут, сформований під конкретного здобувача, з урахуванням його особливостей і потреб для досягнення позитивного результату у формуванні мотивації потрібно виховувати внутрішній тип до фізичної активності, здійснювати пристосування нормативів оцінки фізичної підготовленості студентської молоді, що враховує показники, якими вона відзначається на сучасному етапі, а також котрі враховують персональні особливості кожної статі – дівчини й хлопця.

Мета дослідження полягає у визначенні критеріїв для формування персоналізованого підходу у фізичному вихованні у ЗВО.

В результаті проведеного нами констатуючого експерименту було встановлено що рівень фізичної підготовленості стосовно чинних нормативів та вимог знаходиться на низькому на низькому рівні у дівчат та у хлопців. Ця тенденція відображається і в стратегії [13]. Про низький рівень фізичних показників та здоров'я вказується у результатах досліджень інших науковців. Більше того, динаміка зниження їх спостерігається протягом останніх десятиліть.

Рівень функціональних показників вже на першому році навчання у дівчат знаходиться на середньому та нижче середнього рівня. А такий показник як ЖІ протягом першого року навчання знижується до низького.

Таблиця 1

Стан розвитку компонентів фізичної підготовленості дівчат на початку навчання у ЗВО, n=100

Показник	\bar{x}_1	S	m	Стан розвитку
Біг 20 м з ходу, с	3,59	0,31	0,06	с
Стрибок у довжину з місця, см	158,2	15,0	3,0	н
Човниковий біг 4x9 м, с	11,87	0,88	0,13	н
Нахил уперед сидячи, см	12,5	3,8	1,28	н с
Зг.-розгин. рук в упорі лежачи, к-ть	12,3	3,11	0,53	н с
Піднімання тулуба у сід, к-ть	37,5	6,55	1,67	н с
Метання набивного м'яча сидячи, м	4,8	0,66	0,16	с
Тест Купера, м	1865,2	246,64	38,32	н с
Станова динамометрія, кг	62,4	14,11	2,01	н с
Тепінг-тест за 10 с, к-ть	65,0	2,53	0,14	с
Тест «Фламінго», к-ть	6,1	0,71	0,15	н с

(«с» – середній, «н, с» – нижчий від середнього, «н» – низький);

Одержані дані соціологічного опитування засвідчили інтерес дівчат до деяких видів рухової діяльності, що використовуються під час фізичної підготовки, а саме: найбільше (33,5%) – до рухливих ігор, дещо менше – до аеробіки (31%), потім – спортивним ігор (23,5%). Поміж видів спортивних ігор баскетбол приваблює 9,5% респондентів, волейбол – 8%, гандбол – 4,5%, футбол – 1,5%, до легкоатлетичних вправ (4%) та атлетичної гімнастики (3,5%). У хлопців ставлення до різних видів фізичної активності був таким: найбільша кількість, а саме 87,5%, виявляє інтерес до спортивних ігор, 7,1% – до атлетичної гімнастики, решта 5,4% до інших видів фізичної активності. Серед спортивних ігор відзначається виский інтерес до футболу як пріоритетного виду рухової активності для 44,5% хлопців; баскетболу – для 24,5%, волейболу і гандболу – для 21,5% та 4,5% відповідно; решта 5% надають перевагу настільному тенісу або бадмінтону.

Психодіагностичне тестування відбувалося протягом кожного з чотирьох років навчання юнаків у ЗВО. Вивчали особистісні психологічні характеристики юнаків за допомогою стандартних опитувальників САН (С – самопочуття, А – активності, Н – настрою) Спілбергера-Ханіна (особистісна тривожність), В. Щербатих (стійкість до стресу).

Таблиця 2

**Стан розвитку функціональних можливостей студентів на початку
навчання в ЗВО, n=200**

Хлопці n=100				
Показник	\bar{x}_1	S	m	Рівень розвитку
ЧСС у спокої, ск.·хв ⁻¹	80,3	5,0	0,5	н с
Систолічний АТ, мм рт. ст	114,4	5,03	0,5	норма
Діастолічний АТ, мм рт. ст	74,4	4,73	0,47	норма
ЖЄЛ, л	1,93	0,23	0,02	н с
Життєвий індекс (ЖІ), мл·кг ⁻¹	34,71	5,61	0,56	н
Силовий індекс (СІ), %	30,41	5,67	0,57	н
ЧСС після навантаж., ск.·хв ⁻¹	127,2	9,44	0,94	с
Індекс Робінсона (ІР), у. о.	92,67	5,92	0,59	с
Індекс Мартине (ІМ), с	125,2	41,16	4,12	н с
Дівчата n=100				
Показник	\bar{x}_1	S	m	Рівень розвитку
ЧСС у спокої, ск.·хв ⁻¹	76,9	3,87	0,39	н с
Систолічний АТ, мм рт. ст	122,4	4,85	0,49	вищий від норми
Діастолічний АТ, мм рт. ст	75,0	3,85	0,38	вищий від норми
ЖЄЛ, л	3,09	3,15	0,03	н с
Життєвий індекс (ЖІ), мл·кг ⁻¹	53,04	5,12	0,51	н
Силовий індекс (СІ), %	55,46	4,61	0,46	н
ЧСС після навантаж., ск.·хв ⁻¹	122,94	8,07	0,81	с
Індекс Робінсона (ІР), у. о.	90,83	9,23	0,92	с
Індекс Мартине (ІМ), с	138,8	10,26	1,03	н с

П р и м і т к а. Позначено рівні: «с» – середній, «н с» – нижчий від середнього, «н» – низький

З таблиці 1 результатів функціональних можливостей студентів в досліджуваних показниках у вибірці дівчат та хлопців мала місце суттєва розбіжність мінімальних і максимальних значень, що пов'язано індивідуальними особливостями дівчат та хлопців. Одночасно в більшості випадків, згідно середніх для вибірки значень, стан функціональних можливостей відрізнявся від норм і необхідних вимог та знаходився на середньому, нижче середнього та низькому рівнях як у хлопців, так і у дівчат.

Таблиця 3

**Вияв і зміна у психологічних характеристиках студентів під час навчання
у ЗВО, балів**

Статистична характеристика	Психологічна характеристика				
	самопочуття	активність	настрій	особистісна тривожність	стійкість до стресу
<i>Дівчата n=100</i>					
на початку – \bar{x}_1	5,37 (5,4)	5,2	5,3	30,67 (31,0)	20,18 (20,0)
S	0,23	0,11	0,13	6,11	9,58

<i>M</i>	0,02	0,01	0,01	0,61	0,96
наприкінці – \bar{x}_2	4,79 (4,8)	4,7	4,98 (5,0)	48,84 (49,0)	25,63 (26,0)
<i>S</i>	0,18	0,11	0,15	10,29	11,24
<i>M</i>	0,02	0,01	0,02	1,03	1,12
Зміна – абсолютне значення – значення у %	0,58 10,8	0,5 9,6	0,32 6,0	18,17 - 59,2	5,45 - 27,0
<i>Хлопці, n=100</i>					
на початку – \bar{x}_1	5,31 (5,3)	4,83 (4,8)	5,11 (5,1)	26,88 (27,0)	19,07 (19,0)
<i>S</i>	0,29	0,13	0,19	6,15	10,16
<i>M</i>	0,03	0,01	0,02	0,62	1,02
наприкінці – \bar{x}_2	4,61 (4,6)	4,42 (4,4)	4,62 (4,6)	49,13 (49,0)	20,18 (20,0)
<i>S</i>	0,28	0,15	0,18	6,44	9,87
<i>M</i>	0,03	0,01	0,02	0,64	0,99
Зміна – абсолютне значення – значення у %	-0,7 13,2	-0,41 8,5	-0,49 9,6	22,25 -71,6	1,11 -5,8

Одержані статистичні дані (табл. 3) засвідчать про індивідуальні особливості в розвитку особистісних психологічних характеристик дівчат та юнаків. Так, *на початку навчання* у ЗВО за самооцінкою юнаків активності вона на належному рівні за показниками самопочуття, активності та настрою. Відповідно до інформації авторів-розробників використаної методики САН з'ясували, оцінка за показниками самопочуття практично, а настрою повністю відповідали оптимальним параметрам, тоді як самооцінка активності дещо відрізнялася, настрої при цьому у юнаків проявлявся дещо в заниженій оцінці своєї активності.

За показниками особистісної тривожності у студентів, за параметрами не відрізнялася від визначеної використаною методикою Спілбергера-Ханіна як низька: оптимальні параметри знаходяться у межах 0-30 балів, одержаний результат у хлопців – $26,88 \pm 0,62$ балів та у дівчат $30,67 \pm 0,61$ балів.

Щодо сформованості спроможності протидіяти стресу у студентів, то тут проявлялися особливості їх вираження. Ураховуючи оцінки використаної методики. Отримані дані свідчать про виразне напруження емоційних і фізіологічних систем організму, що виникає у відповідь на сильний стрес-чинник, який не вдається компенсувати. Аналізуючи отримані результати з позиції розбіжності мінімальних та максимальних значень необхідно зазначити, що найбільша розбіжність була в дівчат та хлопців у показниках стійкості до стресу особистісної тривожності. Мінімальні та максимальні значення в показниках особистісних психологічних характеристик юнаків суттєво відрізнялися між собою, що свідчить про існування індивідуальних особливостей у стані їх прояву.

Звичайно цьому сприяє низка причин, серед яких також і COVID та воєнні події які негативно впливають на психологічний стан людини [1; 2]. Серед цих причин і змішаний формат навчання. При цьому важливою є інформація про можливість у комплексі врахувати велику кількість особливостей здобувача. Робить можливим зазначене врахування приналежності здобувача до одного з наявних соматичних типів конституції або соматотипу. Конкретизуючи зазначене відмітили, що одним із дієвих маркерів є соматотип, оскільки відображає комплекс різних особливостей індивіда, зокрема морфофізіологічних, психодинамічних, процесуально-психологічних, особистісних. Соматотип є комплексною характеристикою, частиною інтегральної індивідуальності людини, відзначається стійкістю, асоційованістю з певним станом реактивності організму, темпами онтогенезу та зв'язком із процесами життєдіяльності [2].

Висновки: Зважаючи на тенденцію оптимізації освітнього процесу у ЗВО до європейської системи вищої освіти та зважаючи на мотивацію студентів її організація повинна передбачати застосування персоналізованого підходу, зокрема і у фізичному вихованні. Зважаючи на те що персоналізація навчання відображає комплексний підхід з врахуванням особливостей різного порядку, притаманних певній вибірці людей, зокрема морфофізіологічних, психодинамічних, процесуально-психологічних, особистісних особливостей, то у якості критеріїв можна застосовувати генетичні маркери, такі як соматотипи людини. При цьому під час організації процесу фізичного виховання потрібно врахувати показники фізичного розвитку, функціональних можливостей, стан особистісних психологічних характеристик та вподобань стосовно занять руховою активністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банах В. Деякі інноваційні ідеї і методичні підходи до персоналізації фізичного виховання здобувачів у закладах вищої освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 2025 №29(4). С. 190–201. URL : [https://doi.org/10.32626/2309-8082.2024-29\(4\).190-201](https://doi.org/10.32626/2309-8082.2024-29(4).190-201) (дата звернення: 19.02.2025).
2. Банах В. Персоніфікований підхід до фізичного виховання студентської молоді. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 2019. №15. С. 11–15. URL : <https://doi.org/10.32626/2309-8082.2019-15.11-15> (дата звернення: 19.02.2025).
3. Дзевицькій Л. С., Кравець Л. М. Слипанюк О. В. Тенденції розвитку вищої освіти України та держав ЄС: порівняльний аналіз. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 11(17) С. 669–679.
4. Зленко Н. Кібенко Л, Брюховецька І. Диференціація та індивідуалізація освіти в сучасному зво: можливості інформаційного середовища. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. № 3(62). С. 11–15.
5. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання в 2-х томах / Том 1 *Загальні основи теорії і методики фізичного виховання*. Київ : Олімпійська література, 2012. 391 с.

6. Наказ Міністерства освіти і науки №714 від 28.05.2020 Державні вимоги до навчальних програм з фізичного виховання URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0501-98> (дата звернення: 17.02.2025).

7. Наказ Міністерства освіти і науки України 11.01.2006 № 4 «Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-06#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

8. Наказ МОН від 15.02.2021 року № 193 Лист міністерства про Рекомендації щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спорту серед студентської молоді на період до 2025 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194729-21#Text> (дата звернення: 21.02.2025).

9. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті : проект. Київ : Шкільний світ, 2001. 24 с. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» від 9 грудня 2015 року № 1045 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2020 р. № 1089 «Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

12. Стрикаленко, Євгеній Андрійович. Генетичні маркери в індивідуальному прогнозі розвитку рухових здібностей людини [Текст] : автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02; Харківська держ. академія фізичної культури. Харків: 2006. 19 с.

13. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. Київ : 2020. 71 с. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 14.02.2025).

УДК 373.5.091

к. пед. н. Тетяна Бондаренко

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНТЕРАКТИВНИХ РЕСУРСІВ У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ ТА БІОЛОГІЇ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються особливості використання цифрових технологій та інтерактивних ресурсів у процесі викладання географії та біології в контексті реалізації концепції Нової української школи. Здійснюється аналіз переваг впровадження цифрових технологій та інтерактивних ресурсів у навчальний процес з біології та географії з метою розвитку критичного мислення, реалізації інтегрованого підходу.

Ключові слова: цифрові технології, інтерактивні ресурси, географія, біологія, Нова українська школа, освітній процес, педагогічні інновації.

The article examines the features of the use of digital technologies and interactive resources in the process of teaching geography and biology in the context of implementing the concept of the New Ukrainian School. The advantages of introducing digital technologies and interactive resources into the educational process of biology and geography are analyzed in order to develop critical thinking and implement an integrated approach.

Keywords: digital technologies, interactive resources, geography, biology, New Ukrainian School, educational process, pedagogical innovations.

Постановка та актуальність проблеми. В умовах сьогодення під час організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти збільшується потреба в аналізі та відборі ефективних цифрових технологій та інтерактивних ресурсів. Однак педагоги не завжди готові до реалізації цього завдання, оскільки недостатньо володіють інформацією про їх повний спектр та методику використання.

У зв'язку з цим для забезпечення ефективності навчання біології та географії важливою є актуалізація та осмислення використання відповідних освітніх ресурсів. Перед педагогом постає завдання, пов'язане із обранням тих із них, які будуть максимально ефективними в конкретних умовах навчання. Відповідно вчитель має оволодіти компетентностями, які дають змогу доцільно використати цифрові та інтерактивні ресурси в освітньому процесі.

Аналіз освітніх досліджень і публікацій. Вітчизняні методисти наголошують на важливості застосування електронних освітніх ресурсів як засобів навчання. Проблеми використання цифрових технологій в освітньому процесі присвячені дослідження В. Бикова, О. Глазунової, С. Литвина, Н. Морзе, Ю. Тріус. Особливості застосування цифрових та інтерактивних ресурсів на уроках географії та біології вивчали О. Гладун, С. Довгань, І. Завадська, Н. Кривенко, О. Топузова, І. Шуліка.

Мета та завдання статті: обґрунтування можливостей використання цифрових технологій та інтерактивних ресурсів під час вивчення географії та біології у закладах загальної середньої освіти в умовах Нової української школи.

Завдання статті: здійснити аналіз теорії і практики інтеграції цифрових ресурсів та інтерактивних технологій у навчальний процес під час вивчення біології і географії.

Виклад основного матеріалу. Поняття цифрових освітніх ресурсів у професійному контексті вперше запроваджено британським дослідником, експертом у галузі освітніх технологій, Еліотом Мейсі. Термін завжди використовувався для означення навчання з використанням Інтернету або будь-якого іншого електронного носія. Вітчизняні методисти наголошують на важливості застосування електронних освітніх ресурсів як засобів навчання.

Поняття «цифрові ресурси» вчені трактують по-різному залежно від галузі дослідження (педагогіка, інформатика, бібліотекознавство, освіта тощо), однак у педагогічному контексті основні підходи мають спільні риси. Проте здебільшого цифрові ресурси розглядають як електронні об'єкти, які створені, зберігаються, обробляються та передаються за допомогою цифрових технологій, які можуть бути використані для навчальних, наукових, управлінських або культурних цілях.

Дослідник В. Биков стверджує, що цифрові ресурси – це сукупність електронних освітніх матеріалів, сервісів і платформ, які створюються та використовуються для підтримки навчального процесу, формування знань, умінь та компетентностей, а серед їх ключових ознак виділяє доступність через цифрові пристрої; мультимедійність; інтерактивність; можливість зберігання, оновлення та поширення [1, с. 2].

Науковиця Н. Морзе трактує цифрові освітні ресурси як будь-які електронні матеріали, що використовуються у навчанні з метою інтерактивної взаємодії учня з інформацією, яка сприяє формуванню цифрової та предметної компетентності. Наголос робиться на розвивальній функції цифрових ресурсів [5, с. 66].

До цифрових ресурсів Інститут цифровізації освіти НАПН України відносить електронні освітні ресурси (ЕОР) – підручники, тести, інтерактивні модулі; цифрові сервіси: хмарні платформи, системи управління навчанням (LMS); цифровий контент: відео, симуляції, презентації, віртуальні лабораторії.

У трактуванні UNESCO, Digital educational resources – це електронні засоби доступу до знань, які можуть включати текст, відео, зображення, інтерактивні моделі та інструменти для навчання і викладання [9]. OECD (PISA) розглядає цифрові ресурси як засоби розвитку компетентностей 21 століття, зокрема критичного мислення, креативності, колаборації та цифрової грамотності.

Ми розглядаємо цифрові ресурси в освіті як сукупність електронних матеріалів, інструментів і середовищ, що забезпечують доступ, передачу, створення, обробку та інтерактивне використання навчальної інформації з метою підтримки, реалізації та оптимізації освітнього процесу.

Аналіз теоретичних джерел дав змогу виділити деякі можливості застосування цифрових освітніх ресурсів під час навчання біології та географії. Використання електронних освітніх ресурсів в освітньому процесі забезпечує вчителю умови для проведення онлайн-уроків, підтримання зв'язку із учнями; організації інтерактивної

групової навчальної роботи; забезпечення контролю сформованості навичок та індивідуальної підтримки кожного школяра у процесі навчання [4].

Нами було виділено сукупність типів електронних освітніх ресурсів, які виконують певні дидактичні функції. Результати подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Дидактичні функції різних типів цифрових ресурсів

Тип цифрового освітнього ресурсу	Дидактичні функції
Мультимедійні (інтернет-портал, платформа) освітня	<ul style="list-style-type: none"> • інтерактивність • мотивація на включення в діяльність • розвиток творчих здібностей
Програмні продукти (електронні освітні програми)	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток комунікативної компетності • формування комп'ютерної грамотності • розвиток когнітивної сфери особистості • удосконалення навиків самостійної і групової роботи • розвиток навиків тайм-менеджменту
Зображувальні (мультимедійні презентації, картинки, фото)	<ul style="list-style-type: none"> • ефективне сприйняття навчального матеріалу • позитивний вплив на емоційно-вольову сферу учнів
Аудіо- і відео (навчальні відеофільми, віртуальні екскурсії)	
Текстові (електронні бібліотеки, сайти)	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційне насичення навчання • формування уміння працювати з інформацією • розширення світогляду учнів

Онлайн-трансляція уроку може здійснюватися за допомогою програмного забезпечення Microsoft Teams, яке забезпечує відео та аудіозв'язок на уроці, дає змогу вчителю ділитися матеріалами уроку з учнями, отримати звіти про присутність, підтримувати зворотний зв'язок через повідомлення чату. У Microsoft Teams вчитель може організувати групову роботу на уроці за допомогою онлайн-кімнат і отримати емоційний відгук на матеріал через різного типу «реакції» («підняти руку», «аплодисменти», «подобається», «сміюся» та ін.). Функція запису уроку дає змогу відсутнім на уроці учням вивчити матеріал у позаурочний час.

На етапі вивчення нового матеріалу використовують слайди в мультимедійній презентації Microsoft Power Point або в кросплатформному сервісі для графічного дизайну Canva. Це програмне забезпечення має широкий спектр інструментів для створення слайдів з ілюстраціями, відео та текстовим матеріалом. Легкість у використанні та автоматичний дизайн слайдів дають змогу вчителю швидко створювати яскраві, наповнені навчальним матеріалом різного типу презентації.

Етап оперування поняттями може бути організований завдяки використанню різних ігрових вправ різного типу (кросворд, зв'язок картинок і фраз, вікторина та ін.) і тематики в рамках предмета, що вивчається на навчальній платформі LearningApps.org.

Електронний сервіс Quizlet дає змогу створити набір карток для відпрацювання нових понять. Перевагою використання YouTube-каналу у навчанні полягає у популярності і простоті у використанні матеріалів, що вимагає від вчителя ретельного відбору відеороликів до занять.

Для виконання самостійної або домашньої роботи учні можуть скористатися презентацією з уроку, прикріпленою вчителем у чаті трансляції, а також повторно прослухати текст аудіювання або перевірити правильність вимови слова, скориставшись посиланнями на відеоролик, який переглянув на уроці. На етапі контролю доцільно використати електронний інструмент Google Forms. Вчитель може створити контрольні-оціночні завдання (опитування, тести), завдяки чому складаються різні варіанти завдання. Результати тестів автоматично відображаються у таблиці із зазначенням часу виконання завдання, кількості спроб проходження тесту, правильних та неправильних відповідей. Це дає змогу вчителю оцінити адекватність тестової роботи та визначити якість сформованості навичок [2].

Сучасні дослідження доводять важливу роль інформаційних ресурсів та інтерактивних технологій у розвитку критичного мислення школярів, адже вони орієнтуються на реалізацію компетентнісного підходу, зокрема в межах Нової української школи. Їх застосування розвиває в учнів уміння аналізувати інформацію, порівнювати факти, робити обґрунтовані висновки, оцінювати джерела інформації, розпізнавати маніпуляції та упередження. Дослідниця Н. Морзе: наголошує на необхідності розвитку критичного мислення через цифрову грамотність. Інститут модернізації змісту освіти інтегрує розвиток критичного мислення у зміст навчальних програм. Міжнародні проєкти (наприклад, PISA): демонструють, що критичне мислення напряму пов'язане з роботою з інформацією, а не лише з академічними знаннями [5].

Маючи доступ до різних джерел, учні навчаються порівнювати, аналізувати інформацію з кількох позицій; оцінювати її достовірність. Проєктна робота з використанням відкритих джерел стимулює пошук рішень, а не просте запам'ятовування. В освітньому процесі з географії та біології широко використовуються такі цифрові ресурси як Онлайн-енциклопедії (Wikipedia, Britannica), освітні платформи (EdEra, Prometheus, «На Урок»), відео та мультимедійні пояснення (YouTube EDU, TED-Ed) [4].

Серед інтерактивних технологій зростає роль Онлайн-дискусій та дебатів на платформах Zoom, Padlet, Google Meet, Mentimeter. Практикуються мозкові штурми завдяки Jamboard, Miro. Школярі приймають участь у квестах та веб-квестах з елементами пошуку інформації. На уроках біології і географії часто використовуються вчителями інтерактивні вправи на платформах Kahoot, LearningApps, Quizizz [3; 5].

Така діяльність формує навички аргументації та контраргументації. Школярі навчаються ставити запитання (одна з базових основ критичного мислення), розвивають навички аналізу причинно-наслідкових зв'язків, розвивають уміння доводити свою думку.

Прикладом використання цифрових та інтерактивних ресурсів з метою формування критичного мислення школярів є урок біології, який передбачає аналіз суперечливої інформації про ГМО. За допомогою цифрових джерел, відео і форумів учні працюють у групах, формують аргументи «за» і «проти», роблять висновки.

Під час вивчення глобального потепління школярів працюють з інтерактивною картою CO₂-емісії, порівнюють статистичні дані, шукають причини, перевіряють джерела.

Інформаційні ресурси та інтерактивні технології перетворюють учня з пасивного споживача знань на активного дослідника; сприяють самостійності, відповідальності та аналітичності; створюють основу для медіаграмотності – ключового елементу критичного мислення у цифрову добу.

Інформаційні ресурси та інтерактивні технології є ефективним засобом реалізації інтегрованого навчання на уроках біології та географії, оскільки саме ці засоби забезпечують ефективну міжпредметну взаємодію, формують цілісне уявлення про світ, активізують пізнавальну діяльність учнів і сприяють розвитку ключових компетентностей [7; 8]. Інтегроване навчання передбачає поєднання знань з кількох предметів навколо спільної теми чи проблеми; формування цілісної картини світу; розвиток міждисциплінарного мислення.

На уроках біології та географії учні вивчають вплив кліматичних змін на біорізноманіття, екологічну ситуацію в регіонах, адаптацію живих організмів до природних умов. З цією метою вчитель має змогу застосувати на уроці інформаційні ресурси, які є джерелами для пошуку, аналізу та інтерпретації фактів у міжпредметному контексті. Серед таких видів ресурсів: електронні підручники з біології та географії (інтерактивні PDF, HTML-книги), статистичні бази даних (World Bank, FAO, NASA Earthdata) для аналізу географічних і біологічних явищ; науково-популярні відео (YouTube EDU, BBC Earth) для поєднання біологічних і географічних аспектів тем.

Цифрові та інтерактивні ресурси дають змогу зіставляти природні фактори з біологічними процесами, забезпечують візуалізацію абстрактних понять, формують вміння шукати, фільтрувати та синтезувати інформацію з кількох предметів. З цією метою вироко використовуються інтерактивні карти та симуляції (Google Earth, ArcGIS, LearningApps), які дають змогу аналізувати природні зони та біорізноманіття. Онлайн-лабораторії (PhET, BioMan Biology, MozaWeb) забезпечують умови для проведення віртуальних експериментів з аналізом географічних умов. Практикуються STEM-проєкти з міжпредметною інтеграцією, мозкові штурми, дебати, кейс-методи через платформи Padlet, Miro, Mentimeter. Низку аспектів стає можливим розкривати під час дослідження явищ з боку географії та біології, розвивається компетентність у дослідженні реальних екологічних проблем [7].

Прикладом застосування цифрових та інтерактивних ресурсів на уроці географії є вивчення впливу кліматичних змін на флору та фауну України. На цьому уроці досліджуються біологічні аспекти (адаптація видів, червонокнижні рослини), географічний аспект (зміна температурних режимів, зони ризику). Застосовуються такі інструменти як інтерактивна карта змін клімату, відео з NASA про зміну біномів, Он-лайн-опитування (Mentimeter) для формування гіпотез.

Школярі широко використовують цифрові та інтерактивні технології для створення проєктів, презентацій. Інформаційні ресурси та інтерактивні технології забезпечують міжпредметну інтеграцію на основі актуальних, реальних тем; розвивають дослідницькі навички, критичне мислення, інформаційну та цифрову компетентність; створюють умови для активного, свідомого навчання, орієнтованого на реальні життєві ситуації.

Висновки з даного дослідження. У контексті реалізації концепції Нової української школи використання цифрових технологій та інтерактивних ресурсів на уроках біології та географії є не лише актуальним, а й необхідним кроком до якісного оновлення освітнього процесу. Проведений аналіз засвідчив, що цифрові інструменти сприяють формуванню ключових компетентностей, розвитку критичного мислення, реалізації інтегрованого навчання, розвитку дослідницьких умінь та стійкої мотивації до навчання.

Інтерактивні платформи, віртуальні лабораторії, освітні ігри, онлайн-сервіси дають змогу вчителям урізноманітнити форми подачі матеріалу, зробити навчання гнучким і персоналізованим. Особливо важливим є те, що цифрові ресурси сприяють реалізації міжпредметних зв'язків, забезпечуючи можливості для інтегрованого навчання біології та географії.

Разом з тим, ефективне впровадження таких інструментів потребує високого рівня цифрової компетентності педагогів, наявності технічного забезпечення та методичного супроводу. Отже, подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку методичних рекомендацій, створення якісного україномовного цифрового контенту та підвищення цифрової грамотності вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Цифрові технології і нова школа: досвід, проблеми, перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. № 2 (70). С. 1–12. URL : <https://journal.iitta.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2025).
2. Іванова С. М. Використання цифрових ресурсів на уроках біології в умовах дистанційного навчання. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка*. 2022. Вип. 1–2. С. 48–53. URL : <https://znayshov.com> (дата звернення: 14.02.2025).
3. Коткова І. С. Інтерактивні інструменти в освітньому процесі : LearningApps, Padlet, Kahoot. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2021. № 12. С. 45–50.
4. Кравченко О. М. Використання віртуальних лабораторій у шкільному курсі біології. *Біологія і хімія в рідній школі*. 2021. № 4. С. 22–27.
5. Морзе Н. В., Вембер В. О. Цифрові компетентності вчителя: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інформаційні технології в освіті*. 2020. № 38. С. 66–79.
6. Пироженко Л. О. Роль цифрових платформ у формуванні предметної компетентності з географії. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. № 3 (85). С. 56–65.
7. Сухомлинська І. М. Формування екологічної та цифрової компетентності в інтегрованому курсі «Природничі науки». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2021. № 2. С. 30–35.
8. Тарасова О. В. Інтерактивні технології у викладанні географії: досвід і перспективи. *Актуальні проблеми природничої освіти: стратегії, технології та інновації*. 2020. С. 135–139. URL: <https://cusu.edu.ua> (дата звернення: 30.03.2025).
9. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting education and training for the digital age. COM(2020) 624. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020DC0624> (дата звернення: 30.03.2025).

УДК: 612.6

к. б. н., доцент Людмила Головатюк

МОРФОМЕТРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРТЕРІАЛЬНОГО РУСЛА ТОВСТОЇ КИШКИ ПРИ ДІЇ ТОКСИЧНИХ АГЕНТІВ НА ОРГАНІЗМ

У роботі проведено аналіз морфометричних змін артеріального русла товстої кишки за умов дії токсичних агентів на організм. Встановлено кількісні та якісні зміни судинного русла, зокрема зменшення просвіту артерій, потовщення їх стінки, порушення співвідношення між інтимою та медією судин. Ці морфологічні зміни свідчать про деструктивний вплив токсичних речовин на мікроциркуляторне русло товстої кишки, що може бути морфологічним підґрунтям порушень її функціонального стану.

Ключові слова: артеріальне русло, морфометрія, товста кишка, токсичні агенти.

The paper analyzes morphometric changes in the arterial bed of the colon under the influence of toxic agents on the body. Quantitative and qualitative changes in the vascular bed were established, in particular, a decrease in the lumen of the arteries, thickening of their walls, and a violation of the ratio between the intima and the media of the vessels. These morphological changes indicate the destructive effect of toxic substances on the microcirculatory bed of the colon, which may be the morphological basis for violations of its functional state.

Key words: arterial bed, morphometry, colon, toxic agents.

За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я захворювання органів травлення займають третє місце після хвороб серця, судин та онкологічних захворювань. Вони належать до найбільш поширених патологій у світі [1, 3, 7]. Токсичні ураження шлунково-кишкового тракту залишаються важливою проблемою сучасної медицини, зокрема в умовах зростання техногенного забруднення, широкого застосування хімічних речовин у промисловості, сільському господарстві, побуті, а також безконтрольного прийому лікарських препаратів. Одним з основних органів-мішеней при токсикоіндукованих ураженнях є товста кишка, яка виконує не лише функцію всмоктування, а й відіграє важливу роль у підтримці бар'єрної та імунної захисної функцій. Кровопостачання товстої кишки відіграє важливу роль для підтримання її структурно-функціональної цілісності. Будь-які порушення мікроциркуляції, викликані токсичними агентами, можуть призводити до розвитку ішемії, дистрофічних змін, запалення, а в тяжких випадках – до некрозу та перфорації стінки кишки. Однак патогенетичні механізми цих змін залишаються недостатньо вивченими, особливо у контексті морфометричних перетворень судинної стінки. Морфометричний аналіз дозволяє об'єктивно оцінити структурні зміни артеріального русла, визначити ранні маркери ушкодження судинної стінки та встановити закономірності її ремоделювання. Таким чином, дослідження

морфометричних змін артерій товстої кишки при дії токсичних речовин є актуальним як у теоретичному, так і в прикладному аспектах [1, 2, 4].

Шульга А. Г. у своїй дисертаційній роботі досліджував морфометричні особливості артеріального русла товстої кишки за умов впливу токсичних речовин. Встановлено, що під впливом токсичних агентів спостерігаються значні зміни в структурі артерій, зокрема зменшення просвіту судин, потовщення стінок та порушення співвідношення між шарами судинної стінки. Дослідження, проведене на мишах з індукованим цирозом печінки за допомогою CCl_4 , показало значне потовщення стінок артерій у легенях, що свідчить про ремоделювання судинної стінки під впливом хронічної інтоксикації. Ці результати вказують на те, що CCl_4 може викликати структурні зміни в судинах, потенційно впливаючи на артеріальне русло товстої кишки. Вивченням цієї проблеми займалися такі вчені як Ахтемійчук Ю. Т., Андрейчин М. М., Гнатюк М. С. [1, 2, 3, 5].

Вивчити морфометричну характеристику артеріального русла товстої кишки при дії токсичних агентів на організм. Для досягнення мети можна виділити кілька завдань: з'ясувати причини зростання уражень товстої кишки; який вплив на організм чинить тетрахлорметан; охарактеризувати зміни, які відбуваються в артеріальному руслі товстої кишки при змодельованому ураженні печінки.

Всі органи шлунково-кишкового тракту є однією функціональною системою і тісно взаємодіють між собою завдяки нервовій, гуморальній, імунній та ендокринній регуляції [3]. Складні багатогранні і не до кінця вивчені зв'язки існують між печінкою і кишками [1]. Станом на сьогодні відзначається збільшення кількості захворювань товстої кишки, які за рівнем поширеності відносять до так званих хвороб цивілізації. Основним чинником зростання захворюваності виступає активне використання хімічних речовин у всіх сферах людської діяльності. Зокрема, їх широке застосування не лише в промисловості та сільському господарстві, а й у побуті (особливо хлорованих вуглеводнів), спричиняє розвиток складних патологічних змін в організмі, зокрема у товстій кишці [2]. Серед вуглеводневих сполук особливою токсичністю вирізняється тетрахлорметан – поширений компонент миючих засобів, лакофарбових матеріалів і розчинників. Тетрахлорметан (CCl_4), також відомий як чотирихлористий вуглець, – це високотоксична речовина, яка має гепатотоксичну, нефротоксичну, нейротоксичну та канцерогенну дію на організм. До організму людини цей ксенобіотик найчастіше проникає через органи дихання та шлунково-кишковий тракт, викликаючи патологічні зміни в різних органах і системах. Слід відмітити, що тісний анатомічний і функціональний зв'язок органів травлення обумовлюють розвиток поєднаних патологій [4]. В першу чергу уражається печінка, яка виконує бар'єрну функцію. Розвиток патологічних змін в печінці призводить до порушення структури та функціонування кишок. Причому, деструктивні процеси більш виражені розвиваються в товстій кишці [1, 6]. Варто зазначити, що до сьоднішнього дня товста кишка є предметом вивчення анатомів, топографоанатомів, гістологів, патологоанатомів, ембріологів, імунологів, ендокринологів, мікробіологів, гастроентерологів, хірургів [1, 2, 3, 7, 8]. У печінці тетрахлорметан метаболізується за участю ферменту цитохрому P450, що призводить до утворення вільних радикалів (CCl_3). Ці радикали викликають: ліпідну пероксидацію мембран, особливо в гепатоцитах (клітинах печінки); пошкодження ДНК, білків і ферментів; некроз або апоптоз клітин. Головною мішенню є печінка.

При цьому може розвинути гострий токсичний гепатит, жирова дистрофія печінки, гостра печінкова недостатність. Токсичний вплив на нирки може призвести до зниження клубочкової фільтрації та розвитку токсичної нефропатії. З боку центральної нервової системи спостерігається запаморочення, слабкість, головний біль, втрата свідомості. З боку дихальної системи відбувається постійне подразнення дихальних шляхів, а при хронічному впливі розвивається бронхіт [4, 7, 8].

Комплексом морфологічних методів досліджена товста кишка 20 інтактних та уражених тетрахлорметаном білих щурів-самців в рівній кількості, які знаходилися в умовах віварію на звичайному раціоні. Гепатит моделювали шляхом введення тетрахлорметану відповідно до методики. При експериментальному моделюванні гепатиту в слизовій оболонці товстої кишки експериментальних тварин розвивається складний комплекс структурно-функціональних змін, які мають переважно деструктивний характер. Самою характерною ознакою пошкоджень у даному випадку є набряк строми власного шару слизової оболонки, розширення кровоносних судин, кровостазу та лімфостазу, підсилення клітинної інфільтрації. У складі інфільтрату переважають нейтрофільні та еозинофільні лейкоцити. В окремих полях зору спостерігається вихід інфільтрації за межі слизової оболонки, проникаючи в підслизовий простір. При цьому збільшується кількість лімфоїдних фолікулів. Виразним при цьому був набряк строми, який домінував у підслизовій основі досліджуваного органа (рис.1).

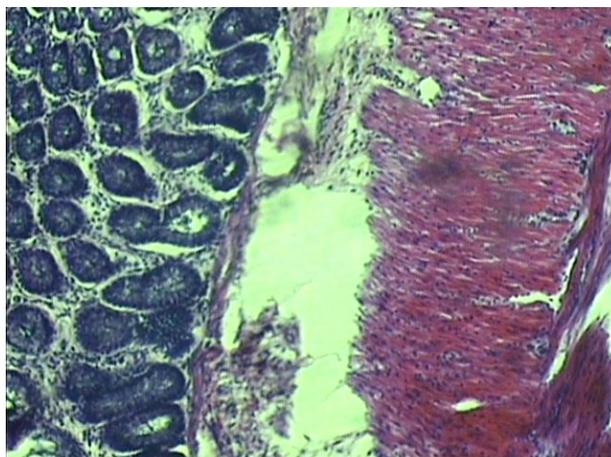

Рис. 1 Виразений стромальний набряк у стінці товстої кишки з домінуванням його у підслизовій основі. Забарвлення гематоксином та еозином. Зб.: X 160.

Структурна перебудова артерій дрібного калібру товстої кишки найбільш виражена на 7-му добу експерименту. Так, зовнішній діаметр артерій дрібного калібру товстої кишки зріс на 6,02 %. Товщина медії артерій дрібного калібру товстої кишки зросла з $(6,90 \pm 0,06)$ до $(7,90 \pm 0,07)$ мкм. Індекс Керногана в цих експериментальних умовах зменшився у 1,6 рази. Висота ендотеліоцитів артерій дрібного калібру збільшилася і перевищувала аналогічну контрольну величину на 15,25 %. Діаметри ядер досліджуваних клітин в даних патологічних умовах також зросли на 19,6 %. Нерівномірне збільшення просторових характеристик цитоплазми та ядер ендотеліоцитів досліджуваних артерій товстої кишки призводило до

порушення співвідношень між ними, що відображали ядерно-цитоплазматичні відношення. Даний морфометричний параметр у досліджуваних спостереженнях виявився більшим на 8,36 %. Істотно змінений виявився такий морфометричний параметр, як відносний об'єм пошкоджених ендотеліоцитів дрібних артерій товстої кишки, який перевищував контрольний показник у 10,9 рази, вказуючи, що майже третина досліджуваних клітин була пошкоджена. Індекса Керногана артерій дрібного калібру досліджуваного органа в різні строки досліду із якого видно, що найменша пропускна здатність цих судин була на 7-у добу експерименту. Наведені цифрові величини між собою статистично достовірно відрізнялися ($p < 0,001$). Слід зазначити, що відносний об'єм пошкоджених ендотеліоцитів артерій дрібного калібру товстої кишки токсичного гепатиту перевищував контрольний показник у 6,68 разів.

Отримані результати проведеного дослідження свідчать, що у змодельованих умовах патології більш виражені ушкодження спостерігалися в артеріях дрібного калібру товстої кишки, ніж у судинах середнього калібру. Найбільш помітні структурні зміни в досліджуваних артеріях були зафіксовані на сьому добу. Встановлені зміни проявлялися потовщенням стінки артерій, зменшенням їхнього просвіту та зниженням індексу Керногана – співвідношення площі просвіту судин до площі їхньої стінки. Це свідчило про зниження пропускної здатності судин та відовідно погіршення кровопостачання даного органа. Було також зафіксовано порушення структурного гомеостазу ендотеліоцитів, особливо в артеріях дрібного калібру, де спостерігався найвищий відносний об'єм ушкоджених клітин.

Токсичне ушкодження печінки супроводжується вираженою структурною перебудовою переважно артерій дрібного калібру товстої кишки, яка характеризується потовщенням стінки, зростанням товщини медії, звуженням їх просвіту, вираженим ураженням ендотеліоцитів, що ускладнюється ендотеліальною дисфункцією та посиленням гіпоксії. Виявлені ознаки судинного ремоделювання вказують на розвиток компенсаторно-приспосувальних і патологічних реакцій у відповідь на токсичну дію CCl_4 . Порушення мікроциркуляції та наявність мікротромбозів свідчать про системний характер токсичного впливу і можуть бути передумовою до деструктивних змін слизової оболонки та погіршення функції товстої кишки. Зміни у судинах спричиняють порушення трофіки слизової оболонки товстої кишки, що створює передумови до виникнення запальних та дегенеративних процесів. Виявлені порушення є морфологічним підґрунтям порушення функціонального стану товстої кишки при загальній інтоксикації організму. Важливе значення має поглиблене вивчення капілярного русла та венозної системи товстої кишки для повної оцінки змін у мікроциркуляторному ланцюзі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейчин С. М. Регіонарний кровообіг слизової прямої кишки при хронічних невиразкових проктосигмоїдитах *Вісник наукових досліджень*. 2002. №1. С. 45–47.
2. Ахтемійчук Ю. Т. Анатомічні особливості сигмоподібної ободової кишки у плодів людини *Морфологічний стан тканин і органів систем організму в нормі та патології*. Тернопіль : Укрмедкнига, 2009. С. 10–11.

3. Гнатюк М. С., Головатюк Л. М. Морфометрична оцінка особливостей ремоделювання артерій товстої кишки при токсичному гепатиті. *Таврійський медико-біологічний вісник*. 2009. Том 12, №4(48). С.31–34.
4. Головатюк Л. М., Пришляк А. М., Ремінецький Б. Я. Токсичний гепатит як фактор структурно-функціональних змін в товстій кишці. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2016. № 2(2). С. 44–47.
5. Шульга А. Г. Морфометричні особливості артеріального русла товстої кишки при дії токсичних агентів: дис. ... канд. мед. наук: 14.03.01 – нормальна анатомія. Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського. Тернопіль, 2019. 150 с.
6. Варивода О. Ю., Давиденко І. С., Овчаренко О. В. Дослідження окислювальної модифікації білків в епітеліальних клітинах товстої кишки при поліпозному ураженні. *Бібліотека БДМУ*. 2020.
7. Seo M. Correlation between endoscopic severity and the clinical activity index in ulcerative colitis *Falk Foundation Gastroenterology lit. review*. 2009. № 1. P. 195-198.
8. Shafic K. A. Identification of a sphincter at the sigmorectal canal in humans : histomorphological and morphometric studies. *Clinical Anatomy*. 2013. Vol. 26. P. 138–143.
9. Stefan N. Causes and metabolic consequences of fatty liver. *Endocrine Reviews*, 2008. № 29. P. 939–960.

УДК 796.011.3:378

к. н. фіз.вих. та спорту, доцент
Любов Левандовська

РОЛЬ ФІТНЕС-ПРОГРАМ У ФОРМУВАННІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Стаття присвячена дослідженню ролі фітнес-програм у формуванні фізичної культури здобувачів вищої освіти ЗВО. Актуальність зумовлена зниженням рівня фізичної активності молоді, що негативно впливає на здоров'я та працездатність. На основі аналізу літератури розглянуто сучасні фітнес-технології, їхній вплив на фізичне, психоемоційне та соціальне благополуччя здобувачів а також бар'єри їх упровадження. Встановлено, що фітнес-програми сприяють гармонійному розвитку особистості та мотивації до здорового способу життя. Запропоновано рекомендації для оптимізації фізкультурно-оздоровчої діяльності у закладах вищої освіти.

Ключові слова: фізична культура, фітнес-програми, здобувачі вищої освіти, здоров'я, мотивація, фітнес-технології, вища освіта.

This article examines the role of fitness programs in the formation of physical culture for higher education students. The relevance is due to the decrease in the level of physical activity, which negatively affects the health and working capacity of young people. Based on the analysis of the literature, some modern fitness technologies, their

impact on students' physical, mental, and social well-being, as well as the barriers to their implementation are analyzed here. It is established that fitness programs contribute to the harmonious development of personality and some motivation for a healthy lifestyle. These recommendations are proposed to optimize physical culture and health activities of young people at universities.

Key words: *physical culture, fitness programs, students, health, motivation, fitness technologies, higher education.*

У контексті глобалізації, урбанізації та цифровізації суспільства молодь дедалі частіше зустрічається із проблемами гіподинамії, хронічного стресу та зниження функціональних резервів організму. За даними досліджень, до 70% здобувачів вищої освіти не виконують рекомендованих норм фізичної активності, що призводить до погіршення фізичного здоров'я, зниження працездатності та зростання психоемоційних розладів [10]. Фітнес-програми, як один із засобів фізичного виховання, можуть стати ефективним інструментом формування фізичної культури, що має як наукове, так і практичне значення для підвищення якості життя здобувачів. Актуальність теми підтверджується необхідністю пошуку доступних і мотивуючих форм фізичної активності для молоді. Проблема формування фізичної культури здобувачів вищої освіти має міждисциплінарний характер, адже пов'язана з педагогікою, психологією та охороною здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, започатковує розв'язання даної проблеми. Теоретичні основи фізичного виховання, зокрема професійну підготовку фахівців, досліджувала Л. Суценок [9], наголошуючи на необхідності формування мотиваційних установок до здоров'язбережувальної діяльності. Н. Кулик [5] акцентує увагу на оздоровчій функції фітнесу, розглядаючи його як засіб профілактики хронічних захворювань і підвищення функціональних можливостей організму. Практичні аспекти впровадження фітнес-програм аналізуються в роботах О. Демідової та Д. Єлісеєвої [2], підкреслюючи адаптивність таких програм до потреб здобувачів вищої освіти. Зокрема, групові заняття (аеробіка, зумба) сприяють не лише фізичному розвитку, а й соціальній інтеграції. Л. Северіна [6] акцентує на необхідності інтеграції фітнес-програм у навчальний процес, що забезпечує створення сприятливого освітнього середовища. Водночас Т. Белкова та Ж. Малахова [1] доводять ефективність самостійних фітнес-занять, які підвищують мотивацію здобувачів за умови використання індивідуалізованих підходів.

Окремі дослідження фокусуються на ролі викладачів і тренерів. В. Жамардій [3] наголошує, що професійна компетентність викладача є визначальним фактором успіху фітнес-програм, адже тренер виступає не лише інструктором, а й мотиватором. М. Супронюк та ін. [8] звертають увагу на інноваційні фітнес-технології, такі як мобільні додатки та фітнес-трекери, які дозволяють персоналізувати тренувальний процес і підвищувати його ефективність.

Д. Стародубова [7] у своїй роботі акцентує на комплексному підході до оздоровчого фітнесу, який включає силові, кардіо- та релаксаційні вправи, що сприяють гармонійному розвитку здобувачів вищої освіти. В. Хоміцька та ін. [10] підкреслюють значення оздоровчих програм таких як пілатес і стретчинг для зниження рівня стресу та підвищення психоемоційної стійкості. В. Іваночко та

Л. Дмитренко [4] розглядають фітнес як сучасний напрям фізичного виховання, що відповідає запитам молоді завдяки своїй динамічності та інноваційності.

Попри значний обсяг досліджень, у вітчизняній науці бракує системного аналізу організаційних і соціально-економічних аспектів упровадження фітнес-програм в ЗВО, а також їхнього впливу на академічні результати здобувачів вищої освіти. Це визначає актуальність і новизну цього дослідження.

Метою статті є аналіз ролі фітнес-програм у формуванні фізичної культури сучасного здобувача. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- узагальнити теоретичні основи фізичної культури та проаналізувати сучасні фітнес-технології, їх значення й застосування у фізичному вихованні здобувачів вищої освіти ЗВО;

- визначити організаційні, фінансові та мотиваційні бар'єри впровадження фітнес-програм в закладах вищої освіти;

- розробити науково обґрунтовані рекомендації для оптимізації фізкультурно-оздоровчої діяльності здобувачів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фізична культура, за визначенням Л. Суценко [9], охоплює не лише фізичну активність, а й знання, навички та мотивацію до здорового способу життя. У студентському віці фізична культура відіграє особливу роль, адже сприяє адаптації до стресових умов, підвищенню працездатності та профілактиці соматичних розладів. Фітнес-програми, як один із інструментів фізичного виховання, відіграють важливу роль у цьому процесі, адже пропонують різноманітні форми активності, що відповідають потребам сучасної молоді [4]. Фітнес у системі фізичного виховання здобувачів вищої освіти характеризується інтегративним підходом, що поєднує медико-біологічні, педагогічні та психологічні аспекти. Н. Кулик [5] зазначає, що оздоровчий фітнес сприяє підвищенню функціональних резервів організму, зокрема серцево-судинної та дихальної систем, що є критично важливим для молоді, яка веде малорухливий спосіб життя.

Сучасні фітнес-програми охоплюють широкий спектр напрямів, які можна класифікувати за їхньою функціональною спрямованістю: силові (тренажерний зал, кросфіт), аеробні (зумба, степ-аеробіка), релаксаційні (йога, пілатес) та комбіновані (HIIT, функціональний тренінг). О. Демідова та Д. Єлісєєва [2] підкреслюють, що групові аеробні програми є особливо ефективними для здобувачів, оскільки поєднують фізичну активність із соціальною взаємодією, що сприяє формуванню позитивного емоційного фону. Наприклад, заняття зумбою підвищують мотивацію до регулярних тренувань у 60% здобувачів завдяки їхній ігровій і ритмічній природі.

Д. Стародубова [7] акцентує на комплексному підході, який передбачає поєднання силових, кардіо- та релаксаційних вправ. На думку науковці це підхід забезпечує гармонійний розвиток фізичних якостей, зокрема сили, витривалості та гнучкості, а також сприяє психоемоційній стабільності. В. Хоміцька [10] додає, що релаксаційні програми, такі як йога та стретчинг, знижують рівень кортизолу в організмі, що є важливим для здобувачів вищої освіти у періоди сесій та інтенсивного навчання.

Інноваційні фітнес-технології, зокрема мобільні додатки та фітнес-трекери, також відіграють значну роль. Супронюк та ін. [2024] зазначають, що використання цифрових інструментів дозволяє персоналізувати тренувальний процес, підвищуючи

його ефективність на 25-30% порівняно з традиційними заняттями. Наприклад, програми на кшталт Nike Training Club чи Fitbit дають змогу здобувачам відстежувати прогрес і адаптувати тренування до їхнього графіка.

Фітнес-програми мають багатогранний вплив на формування фізичної культури, що проявляється в кількох аспектах:

1. **фізіологічний вплив** – регулярні заняття сприяють оптимізації роботи серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової систем. Н. Кулик [5] наводить дані, що аеробні тренування підвищують максимальне споживання кисню (VO₂ max) на 15-20% за 12 тижнів, що є показником покращення витривалості. Силові програми, за Д. Стародубовою [7], сприяють профілактиці остеопорозу та зміцненню м'язового корсета;

2. **психоемоційний ефект** – Т. Белкова та Ж. Малахова [1] встановили, що самостійні фітнес-заняття знижують рівень тривожності у 65% здобувачів, а заняття йогою підвищують концентрацію уваги на 40%. Це особливо важливо для тих студентів, які зазнають хронічного стресу через академічні навантаження;

3. **соціальний аспект** – групові фітнес-програми сприяють формуванню командного духу та соціальної інтеграції. О. Демідова та Д. Єлісеєва [2] зазначають, що 70% здобувачів, які беруть участь у групових заняттях, повідомляють про покращення міжособистісних стосунків;

4. **мотиваційна складова** – В. Іваночко та Л. Дмитренко [4] підкреслюють, що фітнес як сучасний напрям фізичного виховання відповідає запитам молоді, що підвищує їхню залученість до занять. Використання гейміфікації та цифрових технологій додатково стимулює інтерес [8].

В. Жамардїй [3] наголошує, що викладач має поєднувати професійні знання з педагогічними навичками, щоб створювати мотиваційне середовище. Наприклад, індивідуалізований підхід до кожного здобувача вищої освіти підвищує ефективність занять на 30% порівняно зі стандартними програмами.

Незважаючи на численні переваги, інтеграція фітнес-програм у систему фізичного виховання ЗВО зустрічається з низкою викликів:

1. **фінансові обмеження** – за даними М. Супронюк та ін. [8], до 80% здобувачів не можуть дозволити собі регулярні заняття у фітнес-клубах через високу вартість абонементів. Це вимагає розробки бюджетних альтернатив, таких як безкоштовні університетські програми;

2. **організаційні бар'єри** – брак спортивної інфраструктури та кваліфікованих кадрів є серйозною проблемою. В. Жамардїй [3] зазначає, що лише 30% ЗВО мають сучасні спортивні зали, придатні для проведення фітнес-занять;

3. **мотиваційні перешкоди** – Д. Стародубова [7] вказує, що частина здобувачів втрачає інтерес до занять через відсутність швидких результатів або низький рівень фізичної підготовки. Це вимагає впровадження адаптивних програм для початківців;

4. **інформаційні бар'єри** – Л. Северіна [6] наголошує, що недостатня популяризація фітнес-програм у закладах вищої освіти знижує їхню привабливість для здобувачів вищої освіти.

В Україні фітнес-програми поступово набувають популярності у системі вищої освіти, однак їхнє впровадження залишається фрагментарним. Наприклад, у Сумському державному університеті успішно застосовують оздоровчий фітнес, що

включає йогу, пілатес і функціональний тренінг [7]. Водночас Л. Северіна [6] зазначає, що більшість закладів вищої освіти не мають системного підходу до організації фітнес-занять, що знижує їхню ефективність. Практичний досвід провідних ЗВО, таких як Київський університет імені Бориса Грінченка, показує, що інтеграція фітнес-програм у навчальний процес можлива за умови співпраці з місцевими спортивними організаціями та використання цифрових платформ для популяризації занять [10]. Водночас в більшості закладів фітнес-програми обмежуються традиційними заняттями з фізичного виховання, які не відповідають сучасним запитам молоді.

Фізична культура здобувача є комплексною категорією, що охоплює фізичну активність, знання про здоров'я, мотивацію до саморозвитку та соціальну взаємодію. У контексті сучасної освіти, де здобувачів вищої освіти зазнають значних інтелектуальних і психоемоційних навантажень, фітнес-програми виступають ефективним інструментом формування здоров'язберезувальних компетентностей, які забезпечують гармонійний розвиток особистості. Однак системний підхід до організації фітнес-ініціатив потребує подальшого розвитку, зокрема через створення міжуніверситетських програм обміну досвідом.

Висновки з даного дослідження й перспективи подальшого розвитку у цьому напрямку. Фітнес-програми є потужним інструментом формування фізичної культури сучасного здобувача. Вони сприяють фізичному здоров'ю, психоемоційному благополуччю та соціалізації, а також підвищують мотивацію до здорового способу життя. Аналіз сучасних фітнес-технологій показує, що найбільш ефективними є програми, які поєднують аеробні, силові та релаксаційні компоненти, адаптовані до індивідуальних потреб здобувачів. Групові заняття сприяють соціалізації, тоді як цифрові технології підвищують доступність і персоналізацію тренувального процесу. Однак упровадження фітнес-програм у ЗВО стикається з фінансовими, організаційними та мотиваційними бар'єрами, що вимагає системного підходу до їх подолання. На основі проведеного аналізу пропонується низка рекомендацій для закладів вищої освіти.

1. Розробити та впровадити безкоштовні фітнес-програми на базі університетських спортивних комплексів із залученням кваліфікованих тренерів.

2. Створити партнерські програми з фітнес-клубами для надання знижок здобувачам вищої освіти.

3. Інтегрувати цифрові фітнес-технології (мобільні додатки, трекери) у навчальний процес для підвищення мотивації.

4. Провести інформаційні кампанії через соціальні мережі та студентські медіа для популяризації фізичної активності.

5. Організувати міжуніверситетські семінари для обміну досвідом щодо впровадження фітнес-ініціатив.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом впливу фітнес-програм на когнітивні функції та академічну успішність здобувачів вищої освіти, а також із вивченням ролі гейміфікації та штучного інтелекту в оптимізації фізкультурно-оздоровчої діяльності. Подальший розвиток цього напрямку сприятиме формуванню здоров'язберезувального середовища у вищій освіті, що є стратегічним завданням сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєлкова Т. О., Малахова Ж. В. Ефективність застосування фітнес-технологій у самостійних заняттях з фізичного виховання студентів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 198. С. 73–77. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1021/946> (дата звернення: 20.03.2025)
2. Демідова О. М., Єлісеєва Д. С. Характеристика сучасних фітнес-програм у фізичному вихованні студентів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 5–6. С. 106. URL: https://hb.nupp.edu.ua/files/archive/5-6_2019.pdf#page=106 (дата звернення: 01.04.2025)
3. Жамардїй В. О. Роль тренера-викладача в проведенні навчальних занять з фізичного виховання студентів із застосуванням фітнес-технологій. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 17. С. 84–89. URL: <https://sources.pnpri.edu.ua/article/view/209985/210061> (дата звернення: 20.03.2025)
4. Іваночко В. В., Дмитренко Л. В. Фітнес – новий сучасний напрям у системі фізичного виховання студентів. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія – Гуманітарні науки*. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії. 2009. Вип. 7. С. 147. URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovi_Vydannya/Vydan_Guman/Docs/Gumanitarnii_No_7.pdf#page=147 (дата звернення: 01.04.2025)
5. Кулик Н. А. Фітнес в системі оздоровчої фізичної культури студентів ВНЗ. *Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення*. 2017. С. 105–110. URL: <https://journals.uran.ua/hdafk-tmfv/article/download/108321/103295> (дата звернення: 30.03.2025)
6. Северіна Л. Є. Використання сучасних фітнес-програм в освітньому середовищі. *Лабіринти реальності: зб. наукових праць / за заг. ред. д.філос.н. Журби М. А.* Монреаль : СРМ «ASF», 2017. С. 259. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/data/uploads/39.pdf#page=259> (дата звернення: 20.03.2025)
7. Стародубова Д. М. Комплексне використання засобів оздоровчого фітнесу студентами у процесі фізичного виховання. Суми : Сумський державний університет, 2022. 64 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/90504/1/Starodubova_fitness.pdf (дата звернення: 23.03.2025)
8. Супронюк М. В., Болотникова Т. Г., Зеленюк О. В. та ін. Особливості застосування фітнес-технологій під час занять з фізичної культури. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2(20). С. 804–817. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/31886/1/download.pdf> (дата звернення: 23.03.2025)
9. Суцєнко Л. П. Про професійне самовизначення майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2004. Вип. 31. С. 383–389.
10. Хоміцька В. та ін. Використання оздоровчих фітнес-програм на заняттях з фізичного виховання у закладах вищої освіти. *Здоров'я, фізичне виховання і спорт: перспективи та кращі практики*. 2023. С. 165. URL: https://www.zfvsv.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/ilid/kfvsvs/program/Abstracts_FHPES_2023.pdf#page=165 (дата звернення: 21.03.2025)

УДК 502.131.1:796.51(477.84)

к. б. н., доцент Ілона Михалюк,
к. б. н., доцент Оксана Галаган

ПОДОРОЖУЙ СВІДОМО: ЯК ЛІСОВІ МАРШРУТИ КРЕМЕНЕЧЧИНИ ДОПОМАГАЮТЬ БЕРЕГТИ ПРИРОДУ

У статті розглянуто роль лісових еколого-туристичних маршрутів національного природного парку «Кременецькі гори» як ефективного інструменту формування екологічної свідомості та популяризації сталого природокористування. Проаналізовано способи організації маршрутів, які поєднують рекреаційну привабливість із мінімальним впливом на довкілля. Окрема увага приділяється просвітницькій функції таких маршрутів, зокрема інформуванню відвідувачів про біорізноманіття, охоронювані території та етичні принципи перебування у природі. Підкреслюється значення відповідального туризму як чинника збереження природних екосистем і зміцнення взаємодії між людиною та лісовим середовищем.

Ключові слова: туризм, екологічна свідомість, лісові маршрути, природоохоронна діяльність, «Кременецькі гори», рекреація, біорізноманіття.

The article considers the role of forest eco-tourism routes in the Kremenets Mountains National Nature Park as an effective tool for shaping environmental awareness and promoting sustainable nature management. The ways of organizing routes that combine recreational attractiveness with minimal environmental impact are analyzed. Particular attention is paid to the educational function of such routes, in particular, informing visitors about biodiversity, protected areas and ethical principles of staying in nature. The importance of responsible tourism as a factor in preserving natural ecosystems and strengthening the interaction between humans and the forest environment is emphasized.

Key words: tourism, environmental awareness, forest routes, environmental protection, Kremenets Mountains, recreation, biodiversity.

У світі, де з кожним роком зростає навантаження на природне середовище, особливої актуальності набуває концепція свідомого туризму. Вона передбачає не лише захопиви мандрівки мальовничими місцями, а й відповідальне ставлення до природи. Саме таку ідею успішно втілює національний природний парк «Кременецькі гори», що розкинувся на Тернопільщині. Його лісові еколого-туристичні маршрути – це приклад того, як можна поєднувати пізнання природи з її збереженням.

Природний парк «Кременецькі гори» охоплює унікальні природні комплекси: мішані ліси, букові праліси, джерела, печери, мальовничі скелі. Тут мешкає чимало рідкісних видів тварин і зростають рослини, занесені до Червоної книги України. Така природна багатогранність вимагає делікатного підходу до організації відвідувань.

Розробка спеціальних маршрутів дозволяє регулювати потік туристів, не завдаючи шкоди природі. У парку діє низка екологічних стежок і лісових маршрутів, які проходять через найцікавіші ландшафти – наприклад, «Білокриниця», «Скеля Соколина», «Кам'яне село», «Дівочі сльози». Усі вони мають інформаційні стенди, а місцями – оглядові майданчики й альтанки, що дозволяє зупинитися для відпочинку без порушення природного покриву.

Упродовж останніх років в Україні спостерігається активізація досліджень у сфері сталого туризму, зокрема екологічного туризму в лісових регіонах. Науковці, екологи, представники громадських організацій та природоохоронних установ все більше уваги приділяють ролі природоохоронних територій, таких як національні природні парки, у збереженні біорізноманіття через просвітницьку й туристичну діяльність.

Дослідження, присвячені діяльності НПП «Кременецькі гори» (зокрема, в роботах Микитинець Т. та Лісова Н.) висвітлюють значення природного парку як центру розвитку локального екотуризму. Акцентується увага на унікальних природних об'єктах (скеля Соколина, джерело Святої Анни, гора Бонна), які інтегруються в еколого-туристичні маршрути. У працях відзначено, що саме чітко організовані лісові маршрути дають змогу зменшити антропогенне навантаження, водночас сприяючи популяризації природних багатств регіону [1, 3].

Систему розвитку туристичної інфраструктури вивчали та описували працівники Парку М. Штогрин, О. Тимошенко, А. Штогун [4].

Проаналізувати значення та роль лісових еколого-туристичних маршрутів на території Кременеччини як інструменту збереження природного середовища, формування екологічної свідомості населення та розвитку сталого туризму в регіоні.

Одним із важливих напрямів діяльності НПП «Кременецькі гори» є розвиток еколого-туристичних маршрутів та облаштування лісових рекреаційних об'єктів, що сприяють екологічній освіті, відпочинку та гармонійному співіснуванню людини з природою.

На території Парку прокладено низку еколого-туристичних маршрутів, які проходять через найцінніші природні локації. Вони забезпечують можливість ознайомлення з рідкісними видами флори та фауни, ландшафтними особливостями, історичними пам'ятками та геологічними формаціями. Особливу увагу заслуговують лісові еколого-туристичні маршрути та рекреаційні об'єкти, які не лише відкривають красу природи, але й забезпечують безпечні умови для відвідувачів.

Станом на 2024 рік, у Парку функціонує десять еколого-туристичних, чотири велосипедних маршрути, чотири екологічних та дві еколого-освітніх стежки, загальною протяжністю 271 км. Ці маршрути та стежки прокладені через найцікавіші та найцінніші природні ділянки Парку, що дозволяє відвідувачам глибше зануритися в лісові екосистеми та насолодитися їхньою красою.

Основними лісовими еколого-туристичними маршрутами НПП є [5]:

1. **Маршрут «Замкова гора»:** маршрут веде до вершини Замкової гори, Висота її сягає 397 метрів. З неї добре видно гору Черча, яка майже до самої вершини вкрита лісом. На її північному схилі серед грабів, буків ростуть поодинокі дуби-патріархи, берези, ясени. На південному схилі зростають середньовікові ялини

та сосни. Вершину гори увінчують руїни старовинної фортеці – однієї з найдавніших на Поділлі, закладеної ще в XIII ст.

2. Маршрут «Природні скарби Кременецького лісу»: маршрут розташований в урочищі Липова алея, та висвітлює усі етапи лісовідновлення в м. Кременець, зокрема: створення похідних деревостанів; введення інтродуцентів; створення плантаційних ділянок для заготівлі (в минулому) калини, аронії, соку берези. На маршруті можна побачити 4 типи лісорослинних умов.

3. Маршрут «Данилова гора»: маршрут проходить через букові ліси та веде до вершини Данилової гори, з вершини гори відкривається чудова панорама мальовничої розлогої долини, в якій розкинулось село Антонівці. Маленька старовинна церква святої Трійці на вершині – пам'ятник архітектури XIV – XVII ст. Оголошена геологічною пам'яткою природи місцевого значення.

4. Маршрут «Уніас»: маршрут проходить через мальовничі дубово-грабові лісові масиви, де можна побачити різноманітні види рослин і тварин. На вершині гори є плато площею 2,0 га, на якому ростуть одинокі дерева сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), дуба звичайного (*Quercus robur* L.), граба звичайного (*Carpinus betulus* L.). Схил гори вкритий лісом. Південно-західна та західна частина плато виходить на скелі, висотою 6-12 метрів, біля підніжжя яких лежать уламки каменю. На крутих схилах з півночі і північного сходу насипано два вали. На віддалі 50 метрів, на захід, нижче по схилу витікає джерело з прозорою водою. Об'єкт має наукове і естетичне значення. Виявлені при розкопках знахідки свідчать про те, що в древньоруський період (X – XIII ст.) жителі використовували гору як природну фортецю.

5. Маршрут «Божа гора»: маршрут веде до цілющого джерела на Божій горі, яке є центром паломництва.

6. Маршрут «Вовча гора»: маршрут проходить через дубово-грабові ліси та скелясті утворення, що робить її цікавою для любителів геології та ботаніки. На схилах Вовчої гори набули поширення сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), дуб звичайний (*Quercus robur*), береза повисла (*Betula pendula* Roth.), граб звичайний (*Carpinus betulus*), вільха чорна (*Alnus glutinosa* (L.) Gaerth.).

7. Маршрут «До скель Словацького»: маршрут веде до мальовничих скель, названих на честь відомого поета Юліуша Словацького. Маршрут пролягає обабіч пам'ятки природи – буково-соснового насадження. По ходу маршруту на місці найвищої точки Кременецьких гір – 408 м знаходиться геодезичний знак – елемент дуги Струве, що є пам'яткою науки та техніки міжнародного значення, зареєстрованою як всесвітня спадщина ЮНЕСКО, про що свідчить пам'ятний напис на встановленому камені.

8. Маршрут «До чистих джерел»: маршрут веде до природних джерел з чистою водою, де відвідувачі можуть насолодитися свіжістю природи.

9. Екологічна стежка «Дівочі Скелі»: маршрут з унікальними скельними утвореннями, які є цікавими як з геологічної, так і з естетичної точки зору. Характеризується кам'янистими стрімкими вершинами з численними урвищами, брилами, гротами і печерами (найвідоміша – Студентська печера). Схили поросли дубом, грабом, липою, кленом і сосною. Своєрідні природні умови сприяли збереженню ендеміків, рідкісних і реліктових видів рослин.

10. **Екологічна стежка «Гора Гостра»:** маршрут проходить через цікаві геологічні формації та багаті флористичні комплекси, а також охоплює сосново-дубові насадження віком понад 100 років [2].

Кожен з цих маршрутів обладнаний інформаційними стендами, які надають відвідувачам відомості про місцеву флору, фауну та правила поведінки в лісі, що сприяє екологічній освіті та підвищенню обізнаності про важливість збереження природних ресурсів.

Вздовж маршрутів встановлені вказівники та інформаційні таблички, які допомагають орієнтуватися на місцевості та нагадують про правила поведінки в лісі. Зокрема, відвідувачів закликають дотримуватися правил пожежної безпеки, не залишати сміття та не завдавати шкоди природному середовищу.

Для комфортного відпочинку відвідувачів у Парку облаштовані спеціальні рекреаційні зони з альтанками, лавками та місцями для розведення вогнища. Ці зони розташовані в мальовничих куточках лісу, що дозволяє насолоджуватися природою в затишній атмосфері. Також у Парку є кемпінгові майданчики для любителів активного відпочинку на природі.

У поєднанні з еколого-туристичними маршрутами в межах Парку функціонують велосипедні маршрути, які є частиною лісових рекреаційних об'єктів та відіграють роль у створенні умов для активного відпочинку, популяризації здорового способу життя та екологічної просвіти відвідувачів, а також забезпечують безпечний простір для знайомства з природними особливостями території та спостереження за біорізноманіттям у комфортних умовах.

Велосипедний маршрут №1 «Навколо Кременецьких гір». Протяжність – 34 км. НПП «Кременецькі гори» – санна траса – НПП «Кременецькі гори» – с. Рудка (г. Сокілля) – г. Вовча – центр вільного часу «Панорама»- НПП «Кременецькі гори».

Велосипедний маршрут №2 «Гора Замкова». Протяжність – 20 км. НПП «Кременецькі гори» – с. Зеблази – г. Замкова – центр м. Кременець – НПП «Кременецькі гори»

Велосипедний маршрут №3 «До живоносного джерела на Божій горі». Протяжність – 36 км. НПП «Кременецькі гори» – с. Іква – с. М. Бережці – с. В. Бережці – г. Божа – с. В. Бережці – с. Савчинці – с. Дунаїв – с. Підлісці – НПП «Кременецькі гори».

Велосипедний маршрут №4 «Шляхами південного краю Волині». Протяжність – 90 км. НПП «Кременецькі гори» – с. Білокриниця – с. Стіжок – г. Данилова – г. Уніас – с. М. Іловиця – с. В. Іловиця – с. Антонівці – НПП «Кременецькі гори» [4].

Лісові рекреаційні об'єкти Парку відіграють ключову роль у розвитку регіону, забезпечуючи безпечний простір для знайомства з природою. Вони надають можливість відвідувачам дізнатися про місцеві екосистеми, рідкісні види флори та фауни, що сприяє підвищенню екологічної свідомості; сприяють фізичному здоров'ю населення; сприяють збільшенню туристичного потоку, що позитивно впливає на економіку регіону.

Завдяки гармонійному поєднанню природних ландшафтів, облаштованих зон відпочинку, велосипедних і пішохідних маршрутів, рекреаційні об'єкти створюють комфортні умови для дозвілля різних категорій населення – від сімей з дітьми до активних туристів. Вони також є майданчиком для проведення освітніх заходів,

екскурсій, наукових досліджень та волонтерських ініціатив, що дозволяє розвивати співпрацю між громадськістю, науковцями та природоохоронцями.

Таким чином, лісові рекреаційні об'єкти НПП «Кременецькі гори» є невід'ємною складовою сталого розвитку регіону, поєднуючи природоохоронні, освітні та рекреаційні функції, сприяючи формуванню екологічної культури та підвищенню якості життя місцевого населення.

Завдяки правильно спланованій логістиці маршрутів уникається витоптування рідкісної флори, зменшується ризик виникнення пожеж, порушення спокою диких тварин. Ба більше, у рамках маршрутів проводяться екскурсії та освітні заходи для школярів, студентів, місцевих мешканців та туристів.

Окрім фізичного збереження природи, велике значення має зміна мислення людей. Лісові маршрути Кременеччини відіграють важливу роль у формуванні екологічної свідомості. Відвідувачі дізнаються про вразливість природних систем, значення біорізноманіття, необхідність утилізації сміття, збереження джерел та унікальних лісів.

Активна участь місцевих громад у підтримці маршрутів, спільні ініціативи з екоактивістами та екологічними організаціями сприяють створенню спільної відповідальності за збереження природної спадщини.

Кожен турист, який обирає маршрут у НПП «Кременецькі гори», робить свій внесок у збереження унікальної природи Волині. Свідомий туризм – це не лише про подорожі, це про цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лісова Н. Національний природний парк «Кременецькі гори» як цінний об'єкт екотуризму / Микола Чайковський організатор заповідної справи на Тернопільщині: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 175–178.

2. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАНУ, 1997. 259 с.

3. Микитинець Т. О. Лісові рекреаційно-туристичні об'єкти національного природного парку «Кременецькі гори» як безпечний простір для знайомства з природою. *Відтворення корінних насаджень на території НПП «Кременецькі гори»: сучасний стан, проблеми та шляхи удосконалення*. Матеріали науково-практичного семінару (Кременець, 02 серпня 2024 р.). НПП «Кременецькі гори», 2024. С. 20–24.

4. Національний природний парк «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природничих комплексів та історико-культурних традицій [текст]: моногр. / [М. О. Штогрин, О. М. Байрак, Л. П. Царик, В. А. Онищенко та ін.]. [за ред. М. О. Штогрин, О. М. Байрак]. Київ: ТВО «ВТО Типографія від А до Я», 2017. 292 с.

5. Офіційний сайт Національного природного парку «Кременецькі гори»: веб-сайт. URL: <https://www.kremenetspark.org.ua/> (дата звернення: 02.04.2025).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабій Надія Василівна	доцент кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатики, кандидат технічних наук, доцент
Балбус Тетяна Анатоліївна	викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, заслужений майстер народної творчості України, доцент
Банах Володимир Ігорович	доцент кафедри теоретико-біологічних основ фізичного виховання, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
Барановська Наталія Петрівна	асистент кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Боднар Марія Богданівна	доцент кафедри психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук, доцент
Бондаренко Тетяна Євгеніївна	викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Воляннюк Інна Оверківна	доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, кандидат філологічних наук, доцент
Галаган Оксана Костянтинівна	доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Глотов Олександр Леонідович	професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання, доктор філологічних наук, професор
Головатюк Людмила Михайлівна	доцент кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Глінський Олег Олегович	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка
Гуральна Світлана Степанівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат мистецтвознавства, доцент
Дем'янчук Олександр Никанорович	професор кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, доктор педагогічних наук, професор
Ільчук Ліна Петрівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук, доцент

Курач Микола Сланіславович	професор кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій, доктор педагогічних наук, професор
Левандовська Любов Юріївна	доцент кафедри теоретико-біологічних основ фізичного виховання, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
Легкун Оксана Гаврилівна	доцент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат мистецтвознавства, доцент
Ломакович Афанасій Миколайович	професор кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатики, кандидат фізико-математичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, почесний академік Академії вищої освіти НАПН України
Мельник Юлія Ярославівна	асистент кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Михалюк Ілона Михайлівна	старший викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання, кандидат біологічних наук, доцент
Мороз Олена Василівна	доцент кафедри історії та методики навчання, кандидат філософських наук, доцент
Назарець Віталій Миколайович	доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Новак Тетяна Віталіївна	завідувач кафедри психології і соціальної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент
Олійник Світлана Олегівна	викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання
Панфілова Олександра Георгіївна	доцент кафедри образотворчого мистецтва, кандидат мистецтвознавства, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки
Парфанович Іванна Іванівна	професор кафедри психології і соціальної роботи, доктор педагогічних наук, професор
Погонець Іванна Іванівна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Поляк Ірина Павлівна	доцент кафедри української мови і літератури та методик їх навчання, кандидат філологічних наук

Ратинська Інна Василівна	завідувач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук, доцент
Собчук Ольга Богданівна	асистент кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Тарківська-Нагиналюк Олена Дмитрівна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Томашівська Мар'яна Мирославівна	старший викладач кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання, кандидат педагогічних наук
Фірер Андрій Євгенович	здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти КОГПА ім. Тараса Шевченка
Фурман Олена Андріївна	доцент кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатики, кандидат педагогічних наук, доцент
Цісарук Віталій Юрійович	доцент кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатики, кандидат педагогічних наук, доцент
Цісарук Ірина Василівна	завідувач кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій, кандидат педагогічних наук, доцент
Шабага Степан Богданович	доцент кафедри інформаційних технологій та методики навчання інформатики, кандидат педагогічних наук, доцент
Янусь Наталя Володимирівна	доцент кафедри іноземних мов і методик їх навчання, кандидат філологічних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 22

Матеріали подані мовою оригіналу

Комп'ютерна правка – Ящук Л. В.
Макет обкладинки – Старух П. В.

Відповідальність за новизну і достовірність наведених результатів і коректність висловлювань несуть автори. Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів. Усі матеріали надруковані в авторській редакції. Рукописи рецензуються.

Редакційна колегія прагне до покращення змісту та якості оформлення видання і буде вдячна авторам і читачам за висловлювання зауважень та побажань.

Підписано до друку 22.05.2025 р. Зам. № 376.
Формат 60x84/8. Гарнітура ARIAL.
Папір офісний. Друк RISO.
Ум. друк. арк. 21,5
Тираж 100 примірників.

Видруковано у видавничому центрі Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
47003, вул. Ліцейна, 1, м. Кременець

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №6074 від 13.03.2018 р.